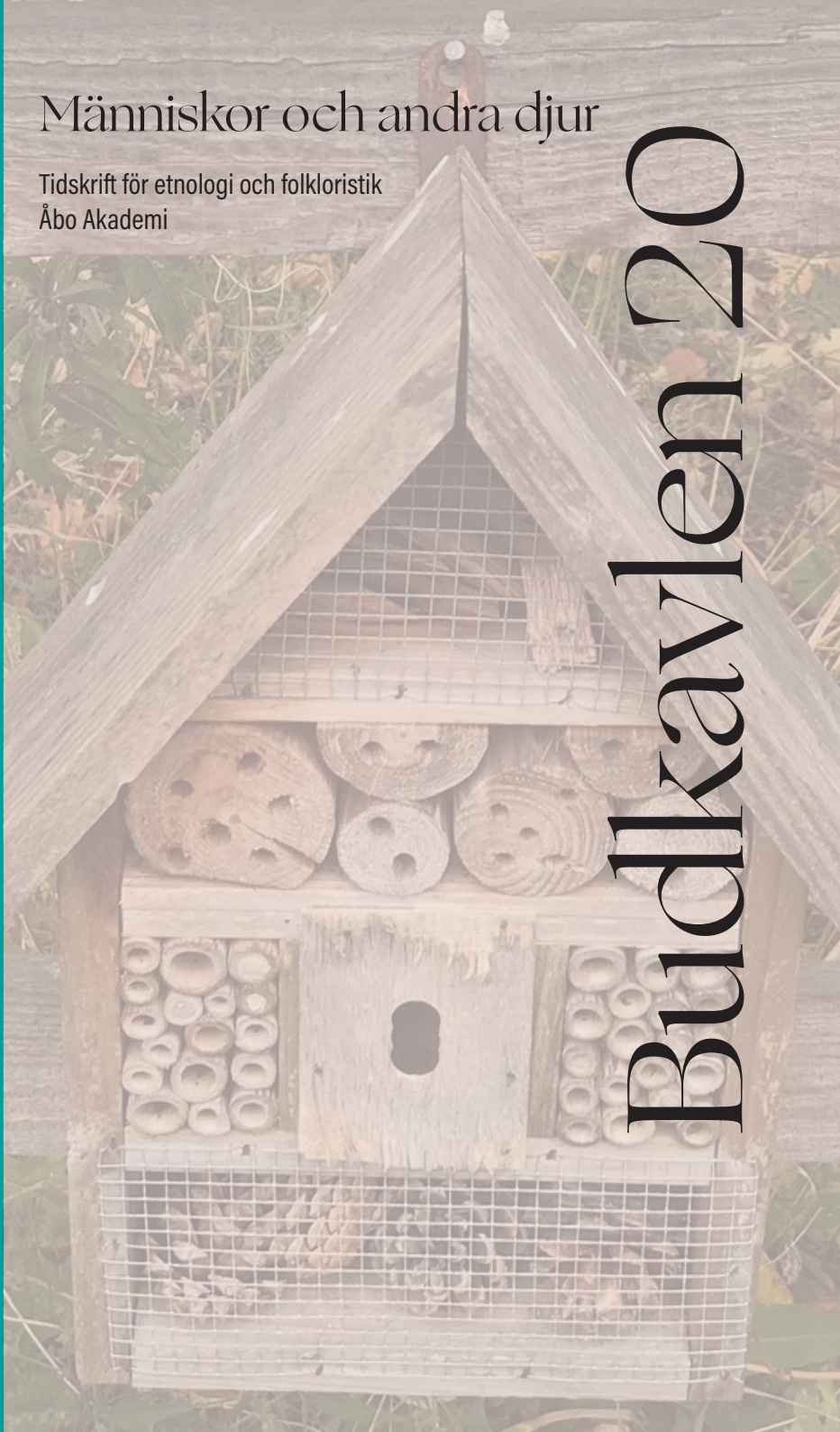

Människor och andra djur

Tidskrift för etnologi och folkloristik
Åbo Akademi

Buddkavlen 20

Budkavlen

Tidskrift för etnologi och folkloristik
Åbo Akademi

Människor och andra djur

Red. Sonja Hagelstam & Sanna Lillbroända-Annala

Grundad av föreningen Brage
Årgång 99
2020

Ansvarig utgivare:

Lena Marander-Eklund

Redaktionsråd:

Sonja Hagelstam

Blanka Henriksson

Maria Holmberg

Niklas Huldén

Lena Marander-Eklund

Fredrik Nilsson

Ann-Helen Sund (ansvarig för recensionsavdelningen)

Lotta Wessberg (redaktionsassistent)

Redaktörer för detta nummer:

Sonja Hagelstam

Sanna Lillbroända-Annala

Utländskt redaktionsråd / International Advisory Board:

Professor, Dr. Thomas A. DuBois, University of Wisconsin-Madison

Professor Tove Ingebjørg Fjell, Universitetet i Bergen

Professor, Dr. Silke Götttsch-Elten, Christian-Albrechts-Universität zu Kiel

Professor Lars-Eric Jönsson, Lunds universitet

Professor Kristin Kuutma, University of Tartu

Docent Kirsti Salmi-Niklander, Helsingfors universitet

Layout: Sonja Hukantaival

Grafisk formgivning av pärmen: Tove Huldén

Omslagsbild: Paul Sherfey, Malmö, oktober 2019.

All post, även recension- och bytesexemplar, sänds under adress:

Budkavlen, Åbo Akademi

20500 Åbo, Finland

budkavlen@abo.fi

Utges med bidrag av Svenska Litteratursällskapet i Finland

Creative Commons Attribution 4.0 International License (CC BY 4.0)

ISSN 2736-8246

Åbo 2020

Innehåll

	<i>SONJA HAGELSTAM & SANNA LILLBROÄNDA-ANNALA</i>	
	Människor och andra djur	1
	Kulturella perspektiv på arter i samspel	
	<i>LARS KAIJSER</i>	
	Bläckfiskar	11
	Om utställda djur och populärvetenskapliga konventioner på offentliga akvarier	
	<i>JENNY INGRIDSDOTTER & KIM SILOW KALLENBERG</i>	
	I magen på en häst	34
	Mellanartsliga relationer som civilisationskritik	
	<i>SOFIE STRANDÉN-BACKA</i>	
	"Bara en fot och en känga"	63
	Vargdödade barn i Finland i folktradition och mediematerial	
	<i>GURBET PEKER</i>	
	Djuren i den rurala livsstilsmigrationen	90
	<i>ANNCRISTIN WINROTH</i>	
	Mellan hästens öga och människans strävan	119
	En dialektisk relation gestaltad i biografiska porträtt	
	<i>PAUL SHERFEY</i>	
	Odla tillsammans	144
	Att rädda världen och skapa ett 'bi-tydelsefullt' vi	
	<i>CATARINA HARJUNEN</i>	
	Ett feministiskt credo	170

RECENSIONER

Niklas Huldén

Kustfiskare om hållbarhet, resiliens och kunskap 177

Maija Mäki

Utflykter till framtidens stränder – diskussioner om kollaps 181

Sofie Strandén-Backa

Det svenska köket som rum för drömmar, ideal och vardagsliv 183

Lena Marander-Eklund

Affekter och känslor 186

Linda Yrjölä

När diagnosen blir en identitet 189

Ann-Helen Sund

Konsten att sticka 193

Gurbet Peker

Konsumtionskultur: Innebörder och praktiker. En vänbok till Helene Brembeck 196

FÖRFATTARPRESANTATIONER

200

SONJA HAGELSTAM & SANNA LILLBROÄNDA-ANNALA

Människor och andra djur

Kulturella perspektiv på arter i samspel

Djur är närvarande i vår vardag på många olika sätt. Vi möter en glad hund på gatan, en ekorre som springer över vägen, roar oss med att se på exotiska vilddjur i naturprogram eller roliga katter online. Vi delar våra hem med djur, tillbringar vår fritid med dem och arbetar tillsammans med dem. Vi agerar tillsammans och bygger upp ömsesidiga relationer där djuren utgör aktörer med agens. (se t.ex. Räsänen & Syrjämaa 2017; Schuurman 2012) Djuren är dock även närvarande i vår vardag genom att vi producerar, konsumerar och bekämpar dem. En del djur växer upp på små gårdar, medan andra djur föds upp i stora produktionsenheter och avlivas på löpande band för människo- och djurföda. Vi möter djur i form av döda och styckade kroppsdelar i butikens varusortiment och som kött och animaliska produkter hemma på matbordet. (se t.ex. Ekström 2017; Aaltola et al. 2015) Vi bekämpar insekter i trädgården, i våra hem och för att de ska hållas borta från oss.

Vi har anpassat djur till våra behov och på många sätt gjort dem beroende av oss både fysiskt och kulturellt (se t.ex. Irvine 2004:12–13; Messent & Serpell 1981:19–20). Å andra sidan skapar vi avstånd och gränser till djur som upplevs som skrämmande, farliga eller exotiska. Dessa gränser upprätthålls och förstärks genom rumsliga

dispositioner, performans och narrativ. Vi skapar och upprätthåller också hierarkier mellan det mänskliga och det djuriska. Vi kategoriserar djur som tama och vilda, som ofarliga och farliga, som viktiga och oviktiga, som gulliga och äckliga och som ätbara och icke-ätbara. (se t.ex. Lähdemäki 2020; Joy 2014; Göransson 2017; Fenske & Tschofen 2020; Takula 2020) Vårt förhållningssätt till djur och andra arter är därmed både ambivalent och motstridigt, kategoriserande och värderande. Mellan människa och djur råder dessutom ett asymmetriskt och ojämnt förhållande där människan har ett tydligt maktövertag. (Haraway 2008; Ketola et al. 2018; Wahlberg 2011)

Människan konstruerar fortlöpande sina relationer till djur. Synliga och dolda relationer till djur byggs upp och upprätthålls samtidigt som relationerna kan ses som mångdimensionella, relationella, kontroversiella, emotionellt laddade, beroendeframkallande och identitetsformerande. Djur ger oss mycket, de hjälper oss, fungerar som terapidjur och bidrar till psykiskt välbefinnande. (se t.ex. Lehtonen 2017) Men alltid besvarar människan inte detta. Djur behöver ibland vår hjälp och empati och driver oss därför till välgörenhet och aktivism (se t.ex. Lillbroända-Annala 2018).

Mellanartsliga relationer är ett tema som intresserar i allt större utsträckning och utgör ett livligt diskussionsämne i såväl medier som i vetenskapliga sammanhang. Djurstudier och frågor om djurens agens har under de senaste åren blivit allt populärare inom traditions- och kulturvetenskaperna (se t.ex. <https://animalagency.utu.fi/en/>). Alltmer uppmärksamhet riktas även mot relationerna mellan människor, andra arter och den omgivande naturen i form av ideologier, livsstilval och politiska överväganden. (se t.ex. Kaarlenkaski 2012, 2020; Ulver 2012; 2017; Backa 2018) Även traditionsvetenskapliga arkiv har intresserat sig för djur. Svenska litteratursällskapet i Finland samlade in ett frågelistmaterial om sällskapsdjur år 2010 och Suomalaisen Kirjallisuuden Seura (Finska litteratursällskapet) skickade ut en frågelist om hundar, katter och hästar år 2014–2015. Under sommaren 2019 samlade båda arkiven in ett frågelistmaterial om fästingar.

Kulturella djurstudier bidrar med en fördjupad förståelse av hur uppfattningar, erfarenheter, idéer, känslor, praktiker, kunskapsformering och historisk förändring präglar förhållandet mellan människor och djur. (se t.ex. Ekström & Kaijser 2018) Kulturella djurstudier placeras i en större kontext av human animal studies, posthumanistiska studier, miljöhumaniora, kritiska djurstudier och multi-species ethnography. I alla dessa förgreningar av djurstudier lockas vi till ökad förståelse om oss själva och andra arter. Inom human animal studies studeras relationen mellan människa och andra djur i ett tvärvetenskapligt perspektiv medan posthumanismen ifrågasätter föreställningen om människan och uppdelningen i människa och djur. Inom miljöhumaniora granskas samspelet mellan människa och miljö och inom kritiska djurstudier maktrelationer och samhällets sätt att se på djur. Multi-species ethnography bygger på en tanke om att alla levande varelser och organismer samspekar och påverkar varandra.

I relation till alla dessa förgreningar är vi kulturvetare speciellt intresserade av att veta mera om hur andra arter interagerar med oss människor och hur vi samspekar med dem (se t.ex. Lundquist 2018). Ett ökat intresse riktas numera även till insikter och människornas relation till dem, vilket volymens sista bidrag är ett gott exempel på liksom det aktuella forskningsprojektet *Människor och fästingar under antropocen*¹.

I föreliggande nummer av Budkavlen behandlar artiklarna² förhållandet mellan djur, kultur och mellanartsliga relationer, dvs. mänsklighet och djuriskhet. Numret svarar därmed på det i tiden liggande intresset och behovet av att kulturanalytiskt analysera och reflektera över människans relationer till andra djur och arter och deras relation till oss. I bidragen kontextualiseras framför allt människans relation till andra arter – inte tvärtom – och de frågor som bidragen ger exempel på är hur djur klassificeras, värderas och problematiseras, hur vi förhåller oss till djur, hur vi pratar om djur och vilka praktiker som uppstår i möten med djur. I bidragen diskuteras också spänningar och konfliktfyllda känslor som uppstår i

relationen till djur som tilldelas affektivt och sociokulturellt mervärde.

Artiklarna bidrar med intressanta perspektiv på den glidande skalan av djur- och människoblivanden, icke-mänskliga djur samt domesticerade djur, vilddjur och zombier. I artiklarna utforskas sålunda mellanartsliga relationer i en vidare mening än den som vanligen brukar begränsa sig till förhållandet mellan människa och djur. Även postkoloniala och intersektionella influenser diskuteras i dessa mellanartsliga relationer. Bidragen tangerar därmed frågor om närhet och distans, och hur gränser mellan mänskligt och djuriskt uppstår, upprätthålls och ibland överskrids.

I volymens första bidrag studerar Lars Kaijser hur djur – i detta fall bläckfisken – används för att förmedla kunskap och skapa upplevelser på offentliga akvarier. Bidraget beskriver hur akvarierna vuxit fram jämsides med moderniteten och att bläckfisken, som ofta får fungera som flaggskeppsdjur på akvarierna, kan uppfattas representera moderniteten genom att den knyter an till den skapande människan, till teknik, teknikhistoria och kultur. Genom att granska de konventioner som används på akvarierna i iscensättningen av bläckfisken, visar Kaijser hur en kombination av influenser från vetenskap, populärkultur och underhållning bidrar till att bygga upp framställningar av bläckfisken som ett ”populärvetenskapligt djur”. Kombinationen av bland annat karisma, gåtfullhet, mytbildning och motstridigheter bidrar till att den populärvetenskapliga bläckfisken blir en mångtydig men fungerande sammansättning som får en framskjuten plats på akvarierna.

Även i volymens andra bidrag är det populärkulturella skildringar som är föremål för analysen. I artikeln undersöker Jenny Ingridsdotter och Kim Silow Kallenberg människors relationer till djur och icke-mänskliga varelser i tre filmer och en tv-serie. Genom valet av filmer och en serie där civilisationens uppgång och fall tematiseras, analyserar författarna vad skildringarna av människor, djur och icke-mänskliga varelser – i detta fall zombien – kan säga oss om villkoren för det nutida mänskliga samhället. Utifrån en noggrann etnografisk läsning av filmerna/tv-serien, observerar författarna en

glidande skala mellan vad som betraktas som mänskligt och djuriskt, och ser till exempel hur dödbarhet och ätbarhet är aspekter som används för att skilja människor från djur och icke-mänskliga varelser. Genom fokuseringen på djuren i filmerna visar analysen hur djur och andra arter ständigt villkorar och möjliggör människornas existens – en existens där människan kan röra sig över skalan mellan mänskligt och djuriskt medan djuren alltid är fast i naturen.

Volymens tredje bidrag tar upp frågan om hur relationen till och föreställningar om djur kan påverkas av händelser som skett långt tillbaka i tiden. Med utgångspunkt i de vargattacker mot barn som drabbade Åboregionen i Finland under 1880-talet, studerar Sofie Strandén-Backa kollektiva föreställningar om den farliga vargen. I artikeln analyseras de föreställningar som producerades i samtida tidningsartiklar och som behandlade faktiska händelser där vargar anföll barn och hur dessa senare reproducerades i nyare texter där samma händelser återgavs. Målet är att undersöka vad som händer när relationen varg-barn i olika sammanhang diskuteras, och vilka eventuella mönster som kan observeras i dessa diskussioner. En utgångspunkt för studien är att betrakta den farliga vargen som diskursiv resurs, där vargar framställs som synnerligen farliga för människor och särskilt för barn. Strandén-Backa visar hur det i det ”kulturella minnet” om vargar skapas en likriktad, förenklad och kollektiv föreställning om den farliga vargen. Ur ett performativt perspektiv kan man säga att de ursprungliga händelserna där vargar dödade barn ständigt återskapas i sägner och andra typer av berättelser vilket återaktualiserat vargfaran och rädslan för varg under senare tider. Därmed bidrar berättelserna om vargdödade barn till att händelserna upplevs vara verklighet i dag, fastän det i själva verket är fråga om kulturella erfarenheter som enbart existerar i det kulturella minnet.

Spänningar och konfliktyllda känslor som kan uppstå i relationen människa-djur tematiseras i volymens fjärde artikel, där Gurbet Peker studerar den roll djuren och djurhållningen får för människor som valt att flytta från stad till landsbygd för att leva ett liv närmare naturen. I artikeln beskrivs bland annat hur djuren får en viktig

roll i livsstilsförändringen och i den sociala etableringsprocessen på den nya hemorten. Peker analyserar de relationer informanterna skapar till sina djur, deras syn på djur och de hierarkier som de upprättar mellan olika djurarter. Ett centralt tema i bidraget är relationen mellan människa, djur och mat, och det konfliktfyllda i att dels uppleva djuren som vänner, dels att ha djur som är ämnade att bli mat. Peker visar hur livsstilsmigranterna tar i bruk olika objektifierings- och anonymiseringsstrategier för att bättre hantera de emotionella utmaningar som de egna djurens slakt och väg till mat ger upphov till.

Ann Cristin Winroths bidrag behandlar det mellanartsliga relationsrum som skapas mellan människa och häst. Genom en när läsning av hästhållares återberättade och nedtecknade berättelser om livet tillsammans med sina hästar, studerar Winroth samspelet mellan hästägare och häst och hur hästägarna väver samman sitt eget liv med hästens livslopp. I texten fokuseras hästhållarnas sätt att tala om och karaktärisera sina hästar och vad detta kan berätta om de nära och samtidigt komplexa relationer som utvecklas mellan människa och häst. Studien visar bland annat att tillskrivandet av mänskliga egenskaper på hästen kan fungera som en resurs för att skapa en fungerande relation. I porträtten tillskrivs hästarna agens och initiativförmåga samtidigt som relationen mellan häst och hästhållare utmärks av förtroende, utbyte, samarbete, respekt. Hästägarnas berättelser om sina hästar porträtterar ett partnerskap samtidigt som de fungerar som spegelbilder av hästägarna själva.

I volymens sista bidrag fokuseras relationen människa-insekter. Paul Sherfey studerar tillsammansodlingar i Sverige, Tyskland och Polen och de gemenskaper, både mänskliga och icke-mänskliga, som etableras på dessa odlingsytor i stadslandskapet. Sherfey analyserar de värderingar och den världsbild som medlemmarna på tillsammansodlingarna omfattar och som ger form åt deras verksamhet. Genomgången av bland annat pressmaterial och innehållet på odlingarnas hemsidor visar att medlemmarna förutom odling av mat och gemenskap också bedriver en folkbildande verksamhet, där målet bland annat är att sprida information om de pollinerande

insekternas betydelse för ekosystemet. Studien visar att bina intar en särskild position på odlingarna, medan andra pollinerande insekter såsom getingen inte på samma sätt blir föremål för människornas engagemang och intresse. Bina tillskrivs en särskild karisma och uppfattas tillföra mycket utöver deras bruksvärde. Odlarna bereder bina en tillflyktsort på odlingarna, där de får leva skyddade från bekämpningsmedel och det industrialiserade jordbrukets monokultur.

De sex bidragen i denna volym visar på den tematiska bredd och de olika perspektiv som numera är vanliga inom kulturella djurstudier. Dels har artiklarna berört våra föreställningar om djur och hur djur framställs i olika sammanhang. Dels har artiklarna behandlat vårt liv och vår vardag tillsammans med djur, samt våra relationer och vårt sätt att förhålla oss till djur. Djuren har alltid intagit en plats inom traditionsvetenskaperna. Inom folklivsforskningen var djuren närvarande bland annat i studier om jakt, fiske och boskapskötsel i det gamla bondesamhället, men det är först under senare år som djuren i sig och relationen mellan människa och djur blivit föremål för intresse i etnologiska, folkloristiska samt kulturanalytiska och kulturhistoriska studier. Detta nummer av *Budkavlen* utgör ett bidrag till detta växande forskningsfält.

Vi vill rikta ett stort tack till författarna som medverkat i detta nummer och till Sonja Hukantaival som gjort layouten. Vi vill också tacka de två anonyma granskarna som åtog sig uppdraget att granska samtliga bidrag och Traditionsvetenskapliga nämnden vid Svenska litteratursällskapet i Finland för ekonomiskt understöd.

Källor och litteratur

- Aaltola, Elisa & Keto, Sami & Riikonen, Stina & Anttila-Rodrigues, Sini (toim.) 2015. *Eläimet yhteiskunnassa*. Helsinki: Into.
- Animal Agency in Human Society, <https://animalagency.utu.fi/en/> (Hämtad 18.10.2020).
- Backa, Andreas 2018. Den gröna drömmen. Självhushållning, mening, motstånd. Specialnummer av *Budkavlen* (97) 2018: *Under ytan*.

- Kulturanalyser av det bortglömda, dolda och triviala*, (red.) Lena Marander-Eklund & Fredrik Nilsson, 111–137.
- Ekström, Simon & Kaijser, Lars (red.) 2018. *Djur. Berörande möten och kulturella smärtpunkter*. Göteborg & Stockholm: Makadam.
- Ekström, Simon 2017. *Humrarna och evigheten. Kulturhistoriska essäer om konsumtion, begär och död*. Göteborg: Makadam.
- Fenske, Michaela & Tschofen, Bernhard 2020. *Managing the return of the wild. Human Encounters with Wolves in Europe*. London & New York, New York: Routledge.
- Göransson, Michell 2017. *Ätbara Andra*. Göteborg & Stockholm: Makadam.
- Haraway, Donna 2008. *When Species Meet*. Minneapolis (Minn.): University of Minnesota Press.
- Irvine, Leslie 2004. *If you tame me. Understanding our connection with animals*. Philadelphia: Temple University Press.
- Joy, Melanie 2014. *Varför vi älskar hundar, äter grisar och klär oss i kor. En introduktion till karnismen*. Stockholm: Karneval.
- Kaarlenskaski, Taija 2012. *Kertomuksia lehmästä. Tutkimus ihmisen ja kotieläimen kulttuurisen suhteen rakentumisesta*. Diss. Kultaneito IX. Joensuu & Helsinki: Suomen Kansantietouden Tutkijain Seura.
- Kaarlenskaski, Taija 2020. Ihminen, lehmä ja koneet: teknologisoituneella karjanhoidolla on pitkä juuret. *Ilmiö – sosiologinen media kaikille*. https://ilmiomedia.fi/artikkelit/ihminen-lehma-ja-koneet-teknologisoituneella-karjanhoidolla-on-pitkat-juuret/?fbclid=IwAR2NCL6jPHMPKd331sxB94n3SG-Z7_EjrxSry4vT83RX_Ie7qVEGovmv7TY
- Ketola, Tarja & Räsänen, Tuomas & Syrjämaa, Taina 2018: The Long History of Unsustainability. Inter-species Relations Since the 1850s. *Strongly Sustainable Societies. Organising Human Activities on a Hot and Full Earth*, (eds.) K. Bonnedahl & P. Heikkurinen. London & New York: Routledge, 23–39.
- Lehtonen, Jussi 2017. Avustajaeläinten ja ikäihmisten yhteinen tulevaisuus. Vaihtoehtoisia tulevaisuuksia rakentamassa. *Sananjalka* 59. Turku: Suomen Kielen Seura ry.
- Lillbroända-Annala, Sanna 2018. Polerade fasader och kontroversiella kulisser. Vägörehetsarbete bland hemlösa djur. Specialnummer av *Budkavlen* (97) 2018: *Under ytan. Kulturanalyser av det bortglömda*,

- dolda och triviala*, (red.) Lena Marander-Eklund & Fredrik Nilsson, 85–109.
- Lundquist, Elin 2018. *Flyktiga möten. Fågelskådning, epistemisk gemenskap och icke-mänsklig karisma*. Diss. Stockholm: Institutionen för etnologi, religionshistoria och genusvetenskap, Stockholms universitet.
- Lähdemäki, Heta 2020. *Susien paikat. Ihminen ja susi 1900-luvun Suomessa*. Jyväskylän yliopisto: Nykykulttuurin tutkimuskeskuksen julkaisuja 127.
- Messent, Peter & Serpell, James 1981. An historical and biological view of the pet-owner bond. Interrelations between people and pets. *Interrelations between people and pets*, (ed.) Bruce Fogel. Springfield Illinois: Charles C. Thomas.
- Räsänen, Tuomas & Syrjämaa, Taina (toim.) 2017. *Shared Lives of Humans and Animals. Animal Agency in the Global North*. Abingdon, Oxon; New York, NY: Routledge.
- Schuurman, Nora 2012. *Hevoset hevosina. Eläimet ja sen hyvinvoinnin tulkinta*. Yhteiskuntatieteiden ja kauppätieteiden tiedekunta / Historia- ja maantieteiden laitos. Väitöskirja. Itä-Suomen yliopisto.
- Takula, Mia 2020. *Susien mailla*. Jyväskylä: Docendo.
- Ulver, Sofia 2017. Restaurangens nya guldålder. *Konsumtionsrapporten 2017. Inga bekymmer?* (red.) John Magnus Roos. Göteborg: Centrum för konsumentvetenskap, Handelshögskolan vid Göteborgs universitet.
- Ulver, Sofia 2012. *Den Nygröna Människan. En översikt av landsbygdens status i förändring*. Jordbruksverket.
- Wahlberg, Birgitta 2011. *Reglering och förvaltning av produktions- och slaktdjurs välbefinnande: en offentlighetsrättslig undersökning*. Diss. Åbo: Åbo Akademi.

Noter

1 Inom projektet *Människor och fästingar under antropocen* undersöks olika former av kunskap om fästingar ur ett historiskt, kulturhistoriskt och etnologiskt perspektiv. Därigenom belyses erfarenheter, vardagspraktiker och känslor som kännetecknar relationen mellan fästingar och deras värddjur (människor, husdjur, sällskapsdjur, vilda djur). Det mångvetenskapliga projektet med historiker, kulturhistoriker och etnologer finansieras under åren 2020–2024 av Finlands Akademi.

2 Artiklarna är valda utifrån de abstract som inkom och som Budkavlens redaktionsråd accepterade för publicering.

LARS KAIJSER

Bläckfiskar

Om utställda djur och populärvetenskapliga konventioner på offentliga akvarier

På offentliga akvarier är det möjligt att lära sig om livet under vattenytan. Så har det varit sedan mitten av 1800-talet, då de första akvarierna öppnade för allmänheten. Idag betonar de flesta anläggningarna sitt engagemang i miljö- och bevarandefrågor, dels för att det ligger i tiden, dels för att uppvisandet av instängda djur är ifrågasatt (Minteer m.fl 2018). Samtidigt är det just djuren som lockar besökare och som används i reklamen för verksamheterna. Möjligheten att få se en haj, en clownfisk eller en piraya på nära håll tycks kittla fantasin.

För den som besöker flera akvarier är det tydligt att vissa djur återkommer mer ofta och det såväl som levande exemplar som i marknadsföring. Dessa djur, flaggskeppsdjur, intar en framskjuten plats i akvariernas verksamhet. De lockar folk, får sina egna utställningar och återfinns som mjukdjur eller magneter i akvariernas souvenirbutiker. Ofta är det djur som är tydliga och enkla att känna igen, det som med andra ord kan kallas för karismatiska djur (Lorimer 2007). Vad som utgör denna karisma kan variera. För fåglar kan det

---

Nyckelord: akvarium, bläckfisk, populärvetenskap

handla om ett särskilt läte eller ett särskilt sätt att flyga (se Lundquist 2018:77ff). För djur på akvarier handlar det ofta om utseende. Till de karismatiska djuren knyts vissa berättelser och tolkningsramar. Det kan som i exemplet hajar handla om att de uppfattas som hotfulla, men att människan egentligen utgör ett större hot för dem (Kaijser 2018). Här är filmen *Hajen* från 1975 en återkommande referens och ett exempel på hur populärkulturella tolkningsramar bidrar till de missförstånd som råder kring hajars farlighet.

De offentliga akvariernas sätt att presentera djur påminner om hur djur framställs i det bredare fältet av populärvetenskap där naturfilmer och naturböcker också ingår. De förenas av en ambition att förmedla vetenskapliga insikter på ett lättfattligt och underhållande sätt till en bredare publik. Kombinationen av vetenskap och underhållning får konsekvenser för hur djuren skildras och skapar vad som kan beskrivas som populärvetenskapliga djur. I den här artikeln uppmärksammas de konventioner som används i framställningar av djur på offentliga akvarier, alltså de återkommande fakta, bilder, berättelser och andra gestaltningar som sammantaget gör det populärvetenskapliga djuret.¹ Som exempel används bläckfisken, ett vanligt djur i akvariesammanhang. Artikeln inleds med ett besök på en bläckfiskutställning i Göteborg, men exempel hämtas också från andra akvarier. Artikeln avslutas med en generell diskussion om vad som kan rymmas inom beteckningen populärvetenskapliga djur.

Bläckfisk i tanken

Hösten 2017 besökte jag Göteborg och *Sjöfartsmuseet Akvariet* för att dokumentera en tillfällig utställning om Bläckfiskar kallad *Bläckfisken, Havsmonster och superhjälte*. Under ett par timmar guidades jag runt av två personer som deltagit i arbetet med att utforma utställningen. De berättade om hur den var upplagd och vad de önskade förmedla. Intill entrén hängde en skylt med texten:

Ett mystiskt vidunder.

En utbrytarkung.

En kameleont.

En hemlighetsfull figur med krafter vi inte helt lyckas förklara.

Som funnits i haven sedan innan dinosaurierna vandrade på jorden. Kom in och möt ett av historiens mest mytomspunna och fascinerande djur.

Den korta introduktionstexten sammanfattade flera av de konventioner som tillämpas när bläckfiskar gestaltas på akvarium. Bläckfisken är gåtfull, fascinerande och lite skrämmande. På hemsidan stod att utställningen kombinerade kulturhistoria och biologi och att den spårade bläckfiskens resa genom historien, inom vetenskap, populärkultur och som mytologisk varelse (www.sjofartsmuseetakvariet.se/blackfisken). Detta var också teman som återkom i själva utställningen. Introduktionstexten var skriven mot blå bakgrund och en tecknad bläckfisks armar ringlade över en imaginär kant. Likt andra karismatiska djur finns det vissa lätt identifierbara – karismatiska – kroppsdelar som återkommer och som får representera djuren som helhet. När det gäller hajar är det den karaktäristiska ryggfenan som bryter vattenytan eller en mun med vassa tänder, lite som illustrationen på filmaffischen till Hajen. När bläckfiskar ska representeras är det den slingrande armen med sugkoppar som återkommer.

En av mina följeslagare berättade varför de valt att göra en utställning om just bläckfiskar. När han vanligtvis guidade besökare i akvariet brukade han fråga om det fanns något ytterligare djur som de ville se. Ofta var svaren haj, delfin eller bläckfisk – tre olika exempel på flaggskeppsdjur. Delfiner kom inte på fråga, haj hade de redan, men bläckfisk kunde kanske vara något. Det var ju på många sätt det perfekta djuret att visa med en spännande biologi, en intressant kulturhistoria och dessutom en hel del mytbildning. Här ryms också något av det som är viktigt i samband med populärvetenskapliga djur. De är mångtydiga och sammansatta av olika element (jfr Hyltén-Cavallius 2018, Kaijser 2018). Det finns inslag från olika

Bild 1. Illustration till *En världsomsegling under havet*. Édouard Riou 1870.

kunskapsdomäner, från biologi, kulturhistoria, folklore och populärkultur. Här finns utrymme för olika typer av kunskap och perspektiv, som inte nödvändigtvis harmonierar med varandra.

Utställningen rymdes i en avlång sal. Gestaltningen var multimedial. Det fanns detaljer att känna på som sugkoppar och en bläckfisknäbb i gummimaterial. Det var föremål i montrar, skyltar med texter och bilder och därtill filmklipp som visades på bildskärmar. Det första som jag lade märke till när jag klev in i utställningen var en större skärm som visade ett bildspel. Inledningsvis visades en klassisk illustration av Kapten Nemo på ubåten *Nautilus* från Jules Vernes *En världsomsegling under havet*. Det var inte första gången som jag möttes av denna bild. Den återfanns också i Monterey Bay Aquariums stora bläckfiskutställning. På bilden står Nemo framför ett fönster i sin ubåt och skådar ut på en stor åttaarmad bläckfisk.

Illustrationen är gjord av Alphonse de Neuville och Édouard Riou till den första utgåvan 1871. Bildspelet skiftade snart motiv till en illustration från Victor Hugos *Havets arbetare* (1866), där en man kämpar mot en stor åttaarmad bläckfisk. Intill bildskärmen stod ett skrivbord och några montrar som berättade om tidig naturvetenskap och utforskandet av bläckfiskar. Där fanns en dykardräkt, undervattensinstrument och äldre fotografier på bläckfiskar. Där fanns också tekniska föremål som används vid undervattensforskning och bilder på tidiga havsexpeditioner och glasburkar med bläckfiskar bevarade i genomskinliga vätskor.

Längre in i utställningen stod fyra sammanbyggda akvarietankar. Vid det tillfälle som jag besökte akvariet och visades runt av personalen innehöll tankarna två arter av bläckfiskar, dels vanlig åttaarmad bläckfisk, dels dvärgsidensepia. Återkommande på akvarier och zoologiska anläggningar är att vardagliga aktiviteter som matning och skötsel också utgör en del av programverksamheten. Då är djuren rörliga, aktiva och lättare att se. Det är också en möjlighet för akvarierna att berätta om djuren på ett underhållande sätt. Under besöket och rundvandringen i Göteborg var det dags för matning. Jag följde med bakom tankarna och klev upp på en avsats så att jag kunde se ned till den åttaarmade bläckfisken. Bläckfiskar behöver ofta engageras för att må bra och det är vanligt att djurskö-

Bild 2. Åttaarmad bläckfisk. Sjöfartsmuseet akvariet 2017.

tarna klappar och underhåller dem. Bläckfisken hade simmat upp till ytan och sökte längs kanten med sina armar. När jag stack ner min hand till den hälsade den på mig genom att sticka upp en eller möjligtvis två armar och känna lite runt fingrar och hand. Det var blött, men inte obehagligt. När matningen var klar kunde vi gå ut och se hur besökare stod framför tanken och tittade på den pigga bläckfisken, samtidigt som mina guider svarade på deras frågor.

Ett genomgående tema i utställningen var hur föreställningen om bläckfiskar tangerar gränsen mellan fantasi och verklighet. I en monter berättades om de myter och föreställningar om bläckfisken, om den så kallade kraken och hur den beskrevs av Olaus Magnus. Längre in i utställningen fanns illustrationer från tidningar och pamfletter, serietidningsomslag och filmaffischer som visade hur bläckfiskar återkommit i populärkultur och politisk propaganda från förra sekelskiftet och framåt. Utställningen avslutades med ett rum inrett som sent femtio- kanske tidigt sextiotal, med tevesoffa, tevebord och en teve. Där fanns också en utgåva av En världsomsegling under havet, från 1950-talet med en omslagsillustration av Hans Arnold. På bilden var ubåten i ytläge, bläckfisken syntes under ytan, och på däck stod en man med en yxa samtidigt som en annan man svävade i luften, fångad av bläckfiskens långa armar. Romanen följer Nemo och hans följeslagare på olika äventyr runt jorden, möten med bläckfiskar är bara ett av dessa äventyr. Som illustration på romanens framsida har dock den hotfulla bläckfisken återkommit under åren.

Utställningen i Göteborg tydliggör vissa av de konventioner som är vanliga i skapandet av den populärvetenskapliga bläckfisken. Djurens biologi är i fokus, så också mötet med ett levande djur, men lika viktiga i skapandet av det populärvetenskapliga djuret är berättelser och populärkulturella associationsramar. I sammansättningen tycks också modernitet och teknikhistoria vara av betydelse. Nu ska några av dessa element skådas närmare.

Biologiska konventioner

Till konventionerna hör inte bara vilka djur som lyfts fram utan också vilka fakta som presenteras och hur (jfr Kaijser 2019). Kunskap om djurens matvanor, fortplantning och habitat är grundläggande. Därtill tillkommer fakta som karaktäriserar och gör djuret tydligt urskiljbart i relation till andra djur. När det gäller bläckfiskar återkommer en uppräknig av de olika familjer av bläckfiskar som finns. Fyra ordningar brukar skiljas ut. Den åttaarmade bläckfisken, den tioarmade bläckfisken, sepiabläckfisk och pärlbåt (eller nautilus). Vid vissa tillfällen nämns också vampyrbläckfisken. Det är inte givet hur bläckfiskar ska organiseras, det finns flera ordningar och underordningar. Vetenskapen räknar med cirka 800 levande arter och 11 000 utdöda. Även om klasser, ordningar, familjer och arter är tydligt organiserade inom vetenskapen krävs en förenklad framställning på akvarierna. De ordningar som lyfts fram är – om jag hårdrar det – de som är tydligast att skilja från varandra genom deras utseende. Bläckfiskarnas karisma är med andra ord avgörande för hur de framställs.

Förutom utseendet finns det ytterligare särdrag som återkommer i den populärvetenskapliga bläckfisken. På *National Maritime Aquarium* i Plymouth i sydvästra England fanns flera akvarietankar med bläckfiskar. I ett hörn stod en tank med en åttaarmad bläckfisk som lever i Stilla havet, en så kallad *Giant Pacific Squid*. Utställningen i Plymouth var betydligt mindre än den i Göteborg men även den innehöll bilder, texter och en teveskärm som visade film. Vid ett tillfälle lyssnade jag till en presentation om bläckfiskar. En pedagog stod framför tanken samtidigt som bläckfisken rörde sig där bakom och de vita sugkopparna satt klistrade mot tankens glas. Pedagogen berättade att det var matdag, och det var därför som hennes kollega stod på en liten steg intill akvarietanken. Kvinnan på pallen öppnade locket på tankens ovansida. Bläckfisken var pigg och rörde sig snabbt, dess armar slingrade sig ut och runt skötarens armar. Hon klappade på den med ena handen, samtidigt som hon höll den undan med den andra. Det plaskade och vatten skvätte ut på golvet.

Pedagogen berättade att deras åttaarmade jättebläckfisk hör till den största arten av åttaarmade bläckfiskar. Till konventionen hör att urvalet av kunskap inte bara ska berätta om djur och miljö utan också roa och överraska. Det fanns en vilja att skapa ett wow, alltså en förundran och fascination inför djuret. Pedagogen riktade sig till barnen i gruppen och frågade om de visste vad som var speciellt med bläckfisken. Hon berättade att till att börja med var det dess biologi. Den åttaarmade bläckfisken har tre hjärtan, hjärnan sitter runt magen, den äter alltså genom hjärnan. Pedagogen frågade sedan om någon visste vad bläckfisken har för färg på blodet, någon gissade grönt, det rätta svaret var blått. Hon jämförde sedan bläckfisken med en superhjälte som kan ändra färg, spruta bläck när den anfalls och som rör sig mycket snabbt. Den biologiska framställningen var reducerad till sådant som kan tyckas märkligt i jämförelse med en människa.

Pedagogens presentation innehöll inte bara bläckfiskens biologi utan också en karaktärisering av arten. Hon berättade att den var mycket intelligent, att de vid matning lägger maten i en burk med stängt lock som sedan läggs i en annan burk med stängt lock. Bläckfiskar är smarta och kan få ut maten. Pedagogen säger att bläckfiskarna behöver utmaningar och att öppna locken är ett sätt att träna deras hjärna. Förmågan att öppna burkar och att använda redskap för att komma åt den mat som serveras tycks vara en viktig nod i det populärvetenskapliga kunnandet om bläckfiskar. Den återberättas under såväl guidningar som i de filmer som visas.

Till berättelsen om bläckfisken och som ett exempel på deras intelligens hör också deras förmåga att rymma. Vid flera tillfällen har jag hört berättelser om incidenter med bläckfiskar. Ibland har det handlat om hur de försvunnit, men också om hur de klättrat ur sin tank för att sedan återkomma. Vid bläckfiskvisningen i Plymouth berättade pedagogen om bläckfisken *Inky*, som var ovanligt smart. Inky bodde i en tank, där han kunde sitta och studera vad som hände runt omkring. Det senare är en vanlig iakttagelse när det gäller bläckfiskar, att de förmår betrakta och registrera oss människor (Schweid 2014:7). Vid ett tillfälle höll en praktikant som inte vis-

ste hur smarta bläckfiskar är på med Inkys tank. När han kilade iväg för att göra ett ärende, lämnade han tanklocket öppet någon centimeter. Inky var en stor bläckfisk, men med sin näbb kunde bläckfisken öppna tanklocket och ta sig ut på golvet. Bläckfisken hade studerat människorna och visste vad som skulle göras. Den kröp ut ur sin tank fram till avloppet, lyfte upp locket och pressade sig in i ett 18 centimeter stort hål och försvann sedan genom ett 55 meter långt rör och ut i Stilla havet. Pedagogerna avslutade berättelsen med att säga att det var så Monterey Bay Aquarium förlorade sin bläckfisk. Framställningen hade drag av vandringssågen. Även om bläckfiskar har rymt från Monterey Bay Aquarium, tycks den händelse som återgavs snarast härröra från ett akvarium på Nya Zeeland (se nytimes.com och montereybayaquarium.tumblr.com). Återkommande i dessa bägge skildringar är den intelligens som tillskrivs bläckfiskens rymningsbenägenhet och att den uppfattas som en problemlösare som lär av oss människor.

I vetandets gränsland

Som nämndes inleddes utställningen i Göteborg med ett utplacerat skrivbord. På det fanns bilder och texter arrangerade, lite som om det vore en anslagstavla. Skrivbordet fungerade som en ingress till utställningen och presenterade ett antal olika spår – eller lika gärna konventioner – av betydelse när bläckfiskar gestaltas på akvarier. Där berättades om Jules Verne och hans roman *En världsomsegling under havet* och om Victor Hugos *Havets arbetare*, som båda bidrog till att bläckfisken uppfattats som något skrämmande och ondskefullt. Klippen på skrivbordet förde också samman bläckfiskarna med det moderna kunskapsamhällets framväxt, där vetenskapliga metoder etablerades som väg och källa till kunskap. Andra halvan av 1800-talet presenterades som vetenskapens tid, med ångbåtar, järnväg och telegraf, och möjligheten för såväl människor som information att snabbt spridas över stora områden. Det var också då som bläckfisken blev föremål för vetenskapen.

Tidigare kunskap om bläckfiskar byggde på myter och föreställningar där folktro, berättelser och iakttagelser av oidentifierade sjödjur vävdes samman. Att det fanns sjömonster togs för givet och hörde till allmänbildningen. När djuphavsforskningens etablerades under sent artonhundratalet fördjupades också kunskapen om bläckfiskars liv och de mer mytiska inslagen förpassades från de naturvetenskapliga tolkningsramarna. Föreställningar om hotfulla bläckfiskar och monster under ytan har dock inte försvunnit. De lever och frodas i populärkulturen. Som nämnts utgör populärkulturen också ett viktigt inslag på akvarierna och i förståelsen av de populärvetenskapliga djuren har myter och berättelser fortfarande en betydelse.

Det sena artonhundratalets vetenskapliga verktyg och maskiner fungerar som estetiska förebilder när akvarier ska gestalta bläckfiskarna. Inspirationen kommer från såväl verkliga maskiner som från fantasifulla skapelser. Återkommande är ubåtsliknande utrymmen som hämtade från Kapten Nemos Nautilus, inredda i svart med sammanfogade gjutjärnsplattor. En sådan miljö återfinns bland annat på akvariet i Montpellier där en avdelning inretts som en forskningsfarkost med laboratorium och en utställning om bläckfiskar. Vid besöket i Göteborg berättades att de funderat på att ge utställningen en mer steampunkig inramning. Med det menas en estetik som har artonhundratalets tekniska maskiner som förebild. Enligt Wikipedia är steampunk – ångpunk på svenska – en typ av science fiction som hämtar inspiration från ångmaskiner, luftballonger, mekaniska matematikmaskiner och annan teknik från industriella revolutionen (<https://sv.wikipedia.org/wiki/Steampunk>). Hänvisningen till steampunk är inte märklig, till exempel fanns inslag i Monterey Bay Aquariums utställning som kan beskrivas som steampunk. Bläckfiskar har beskrivits som steampunkens maskot (<http://infographicplaza.com/6-reasons-why-the-octopus-is-the-mascot-of-steampunk/>). Artonhundratalsfuturism ska dock inte isoleras till bläckfiskar, utan har fungerat som en bredare inspiration för hur akvarier kan inredas. Förhållandet till artonhundratalets maskinmiljöer kan jämföras med det *industrial cool* som kan utmärka postindustriella miljöer, där äldre industrimiljöer används

Bild 3. Detalj från utställning om intelligenta bläckfiskar. Sea-Life Aquarium Brighton. 2019.

eller rekonstrueras i syfte att skapa en viss stämning (jfr. Willim 2008). I båda fallen har de äldre miljöerna förlorat sin ursprungliga funktion och istället fått en estetisk betydelse. Samtidigt som steam-punken på sitt sätt knyter det an till det populärvetenskapliga djurets olikartade schatteringar. Det är en estetik som omfamnar teknikens framtidstro, fantasi och en vilja till kunskapsutveckling.

Akvarierna själva ingick i den moderna förändringsprocessen och där moderniteten etablerades fanns också akvarier

som förmedlade de insikter om naturen som följde i modernitetens spår. Intill piren i Brighton ligger *Sea-Life Brighton Aquarium*. Där har – med något kortare mellanrum – funnits akvarium alltsedan 1872 och idag är det ett av de äldsta akvarier som fortfarande är i bruk. Det har en särskild plats i relation till kunskaper om bläckfiskar. Här skrev akvariets föreståndare Henry Lee en av de första vetenskapliga böckerna om bläckfiskar kallad *The Octopus, or the Devil Fish of Fiction and Fact* (1875). Boken ger stort utrymme åt Hugos *Havets arbetare*. Att utreda de vetenskapliga insikterna och skilja dem från de fantasifulla tolkningarna har en lång historia och Lees bok är inget undantag. Den skönlitterära författaren Hugos verk med utförliga beskrivningar av bläckfiskars konstitution är en källa till kunskap. Akvaristen Lee kommenterar och korrigerar. Hugos kunskap om djurens utseende får ofta godkänt, medan

bläckfiskens ondskefulla karaktär avfärdas. Victor Hugo var inte den enda som inkluderade fakta om djur och natur i sitt skönlitterära verk. Samtida var till exempel Herman Melville som i sin roman *Moby Dick* skildrar en valjägarrens jakt efter en vit val, samtidigt som han också berättar om valar och då särskilt kaskelotten (1930/1851).

När jag snart 150 år efter att Henry Lee publicerade sin bok om bläckfiskar besöker akvariet i Brighton fanns en särskild installation som behandlar bläckfiskens intelligens. Akvariet samarbetade med universitetet i Sussex i ett projekt som syftade till att öka kunskapen om sepiabläckfiskar och hur de jagar. Det var också möjligt för besökare att själv bidra till forskningen. En stor låda stod utställd intill akvarietanken. Den var i trä, men byggd som om den vore gjord av svart, lätt oxiderad metall. Jag tror att den fungerat bra som en inredningsdetalj i ett steampunkigt sammanhang. Besökarna kunde delta i undersökningen genom att titta in i något som påminde om en liten lins. En mätare registrerade hur ögonen röde sig när olika bilder visades. Undersökningen tog en knapp minut. Det var inte helt självklart på vilket sätt deltagandet bidrog till forskning. Men maskinen väckte intresse och det var kö. Det var ett exempel bland flera hur bläckfiskar associeras till både forskning och tidig industriestetik. Den tid som en gång gav utrymme för framväxten av naturvetenskap, finns nu kvar som en estetik och en konvention i berättandet om bläckfiskar.

Intill skrivbordet i Göteborg hängde en skylt, ”Extra, extra, kraken finns på riktigt.” Myten om kraken, monstret i djupet har funnits länge. Först under slutet av 1800-talet kunde de stora bläckfiskarnas existens – som kan ha varit en av flera förebilder för kraken – bevisas. I en monter berättas om en man som var ute med båten och såg något stort i vattnet. När han rodde närmare blev han angripen. En bläckfisk slog armarna runt båten, men innan olyckan var framme högg mannen armen av det stora djuret. Det var 1873 och det första så kallade beviset för att det fanns stora bläckfiskar. Under en tioårsperiod kom ett sextiotal större bläckfiskar att stranda längs med kusten på Newfoundland. Varför är svårt att säga, kanske be-

rodde det på ändrade strömmar. Trots detta och den utvecklade djuphavsforskningen har dock de stora bläckfiskarna fortsatt att vara ett mysterium.

Kunskapen om världen under ytan har gått stegvis. Det dröjde innan människor kunde nå havets djupaste botten, vilket skedde först 1960. Samtidigt är haven långt ifrån utforskade och arbetet pågår fortfarande. Till viss del är berättelser om bläckfiskar också en teknikhistoria. Till de djur som är insvepta i mystik hör jättebläckfiskarna som markerar gränslandet för det marina vetandet. I utställningen i Göteborg berättades hur de första fotografierna av en levande jättebläckfisk togs 2004 och att första gången ett exemplar filmades var 2012. På skyltarna stod också om en annan art, kolossalbläckfisken, som förmodligen är ännu större, men om vilken vetenskapen har än mer begränsad kunskap. I beskrivningarna av de stora bläckfiskarna fanns både antaganden, gissningar och reflektioner. Att gestalta bläckfiskar innebär till viss del att berätta om kunskapsluckor och vetenskapens utmaningar. Detta tycks också vara något som återkommer i gestaltningen av populärvetenskapliga djur. Beskrivningen av dem innehåller någon form av gåta eller utmaning som måste lösas. Det kan vara kunskapsluckor, men också hot som de står inför.

Akvarier förmedlar inte bara kunskap, de är också delaktiga i produktionen av ny kunskap. När det gäller bläckfiskarna är det tydligt och i litteraturen om bläckfiskar används ofta exempel från offentliga akvarier som källa (se t.ex Mather m.fl. 2010; Schweid 2014). I utställningen ”Dive into the deep” på Monterey Bay Aquarium fick besökarna följa en vetenskaplig expedition. Utställningen var inrymd i ett mörkt rum. På väggarna projicerades bilder på de djur som expeditionen stött på, samtidigt som det informerades om vad forskarna lärt sig. Under resan ned till botten mötte besökarna flera arter av bläckfiskar. Det berättades kort om de olika arterna och besökarna kunde lära sig om Black eyed squid, Flap-Jacks och Humboldtbläckfiskar.

Den kunskap som presenteras om djur och natur kan också relateras till samtiden. Idag knyts akvariernas verksamhet till viljan att

lyfta fram och berätta om miljöfrågor, hur hoten mot miljön drabbar olika djurarter och hur besökarna kan bidra till att skydda djur och miljö. Utställningen i Monterey lyfte fram miljöarbetet och beskrev hur akvariet var drivande i det vetenskapliga arbetet. På vägen ned till djupet mötte de en vampyrbläckfisk. Det berättades att de var ovanliga och att vetenskapen inte känner till så mycket om dem. Expeditionen studerade deras biologi, vad de åt och hur de lever, bland annat hur de finner sin föda i det döda organiska material som sjunker från havets ytlager ner till botten, och som brukar kallas för marint snö. Under miljontals år har vampyrbläckfiskarna anpassat sig för ett liv i syrefattiga miljöer. Nu expanderar dessa syrefattiga miljöer, kanske genom klimatförändringar. Det passar vampyrbläckfiskarna, men vad betyder det för andra djur? Det skulle undervattensexpeditionen ta reda på.

De populärvetenskapliga djuren är inga stabila sammansättningar. De ingår i en samtid som formar hur de betraktas och vad som anses viktigt att berätta. Bläckfisken är ett djur om vilken ny kunskap kontinuerligt tillförs. Detta är också en av konventionerna och det finns en tillförsikt inför att framtida forskning kommer att svara på de gåtor som vetenskapen står inför.

Monster och superhjälte

Bläckfisken rör sig alltså på gränsen mellan det kända och det okända, ett djur så pass olikt människan att det framstår som ett mysterium, lite som ett sagoväsen. Utställningar om bläckfiskar knyter an till de fantasifulla betraktelserna samtidigt som de också gestaltar kända fakta. Som nämnts är bläckfisken ett djur som återkommer i populärkulturen.

Intill texten om den åttaarmade bläckfisken i Göteborg fanns en liten pratbubbla, där stod: ”Jag dyker ofta upp i äventyrsfilmer och böcker som det jättelika vaktande monster som hjältar slåss mot.”. Längst ned i utställningen fanns som nämnts en avdelning som visade hur den åttaarmade bläckfisken användes inom populärkultur. På ett antal skärmar visades bilder och omslag till serietidning-

ar och filmaffischer. Här gavs exempel på både kontinuiteter och omtolkningar. I en studie av hur bläckfiskar gestaltas i film konstateras att de endast undantagsvis får representera något gott och

Bild 4. Bläckfisk med leksaksbåt. Aquarium of the Pacific 2015.

att de i stället får stå för det onda och opålitliga. Från tjugotalets filmer fram till *Pirates of the Caribbean* har bläckfisken hotat hjältar och andra huvudpersoner (Schweid 2014). I en senare inspelning av Peter Pan – *Return to Neverland* – byttes till exempel Kapten Krooks krokodillkompis ut mot en bläckfisk (2002). På samma sätt återfinns också en filmsekvens på flera akvarier som visar hur en jättelik bläckfisk river ned Golden Gatebron i San Francisco. Klippet kommer från filmen *It Came from Beneath the Sea* (1955) och marknadsfördes med slogan ”out of the primordial depth to destroy the world”. Dessa mönster återkommer som ett viktigt inslag i de populärvetenskapliga skildringarna av bläckfiskar.

På *Aquarium of the Pacific* i Long Beach söder om Los Angeles fanns en tank med en stor stillahavsbläckfisk. Vid mitt besök hade en leksak precis lagts ned i vattnet och en grön gul plastbåt som såg ut som en fiskebåt låg och guppade vid ytan. Snart slöt den stora bläckfisken sina armar kring båten som rullade runt, drogs under ytan, och försvann in bland bläckfiskens många armar. Bläckfiskarna behöver som nämnts underhållas och det är vanligt med leksaker i bläckfisktankarna. Valet av plastbåt som leksak kan tolkas som en blinkning till hur bläckfisken framställs inom populärkultur. De fantasifulla berättelserna bidrar med dramatik och underhållning. Människor har fascinerats och förfasat sig över bläckfiskar sedan långt tillbaka i historien (Schweid 2014) och det är något som akvarierna förhåller sig till. På samtida akvarier och djurparker uppmuntras en förståelse av djuren utifrån deras villkor, vilket tydligt syns i relation till djur som hajar, vargar och stora katter. Intill tanken med bläckfisken som lekte med en plastbåt stod en skylt som sa att den stora bläckfisken har rykte om sig som ett monster i djupet, men att de i själva verket var vänliga och bland de mest intelligenta sjödjuren. Det visades också en film. Den inleddes i svartvitt med en dykare i en äldre dykarutrustning som anfölls av en stor bläckfisk. En röst i högtalaren berättade "Popular culture would portray the giant pacific octopus as a vengeful, implacable monster that ensnares the unsuspecting in its powerful tentacles and poison them with its deadly ink. The giant octopus has instilled fear and fascination for generations. Yet the reality is far more intriguing than what we can imagine." Filmen övergick till färg och berättade om hur djuret kan fly och ändra färg, att den sprutar bläck samt att det är det mest intelligenta djuret som kan kommunicera och ge uttryck för olika känslöstämningar.

Att kunskapen om djur också rymmer myter och missförstånd är något som akvarierna ofta hanterar. Bläckfiskar är ett djur som lämpar sig bra för den diskussionen. I beskrivningen ovan lyftes bläckfiskens många färdigheter fram. Denna mångsidighet tycks också vara en av de populärvetenskapliga djurens resurser och kännetecknar flera av de karismatiska djur som återfinns på akvarier. De är lätta att identifiera, samtidigt som de är sammansatta av olika

delar och element. Ett återkommande sätt att beskriva bläckfiskarna är som superhjältar. På utställningen i Göteborg fanns en skylt med texten ”Jag har fler superkrafter än de fyra superhjältarna i *The Fantastic four* tillsammans”. Intill fanns en bild på en åttaarmad antropomorf bläckfisk med bläckspruta, tre hjärtan, näbb och avbildad hjärna. Det fanns också en skärm och det var möjligt att välja bland fyra knappar för att se klipp på hur bläckfiskar agerar. De gick att välja på snabb, osynlig, stark och smart. Ett tryck på *snabb* visade en sepiabläckfisk som snabbt fångade en liten fisk som den åt upp, och ett tryck på *smart* hur en åttaarmad bläckfisk slagit armarna kring locket på en burk för att öppna den och få ut den mat som finns däri. Monstret och superhjälten ingår båda i den populärkulturella allmänbildningen. De är också viktiga inslag i det populärvetenskapliga djuret och en kontaktyta mellan vetenskap och underhållning.

Det populärvetenskapliga djuret, en avslutning

Den här artikeln har visat hur bläckfiskar presenteras på offentliga akvarier och vilka konventioner som används. Bläckfisken befinner

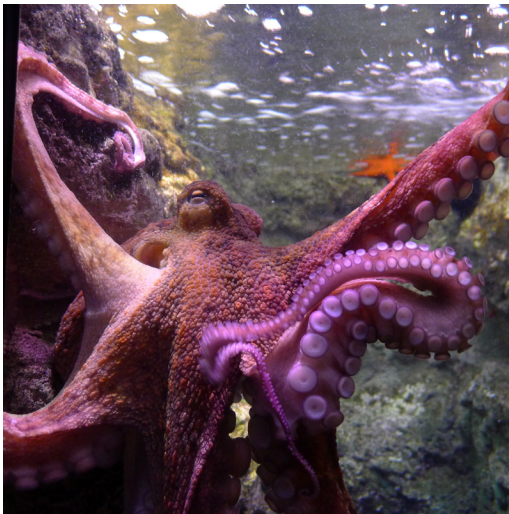

Bild 5. Åttaarmad bläckfisk. Aquarium de Paris, 2014.

sig i gränslandet mellan forskning och fantasi. Den är smart, en superhjärte och en markör för såväl nya upptäckter som kunskapsluckor. Bläckfisken knyter an till den skapande människan, teknik, kultur och förmågan att tänka nytt och att finna okända världar i undervattensdjupen. Bläckfisken är ett djur som i mångt och mycket kan representera moderniteten.

Det sätt som bläckfisken skildras går igen i andra populärvetenskapliga sammanhang. I naturböcker finner jag beskrivningar som påminner om dem på akvarierna (Gershwin 2013; Mather m.fl 2010; Prager 2011; Schweid 2014). Detsamma gäller i populärvetenskapliga tidskrifter med rubriker som *Havsmonstrets vakande öga* (Forskning och framsteg 2012) eller *Hur är det att vara bläckfisk* (Forskning och framsteg 2019). Detsamma gäller för utställningar på naturhistoriska museer (till exempel på Naturhistoriska museet i Paris 2019/2020). Samtidigt finns sådant som skiljer gestaltningarna åt. Populärt är att markera bläckfiskens betydelse som mat och näring för människor. Detta är nedtonat på akvarier, även om det förekommer. Den populärvetenskapliga bläckfisk som gestaltas på akvarier tycks inte ingå i kostcirkeln. Det är inte så att akvarier som helhet undviker att skriva fram de marina djurens betydelse som föda, de är snarare noga med att lyfta fram vilka fiskar som bör värnas och vilka som är lämpliga som föda. Kanske är det sammankopplingen mellan bläckfisk och intelligens som gör att betydelsen som föda tonas ned.

Det finns alltså mönster i vad som berättas om bläckfiskar och i vad som inte berättas. I Richard Schweids bok *Octopus* beskrivs hur bläckfisken återkommer i konsten. Så har också varit fallet på flera akvarier. Det var också ett tema för bläckfiskutställningen i Monterey där fokus låg på bläckfiskar som inspiration för konst och vetenskap. Schweid nämner i sin genomgång av bläckfiskar i konsten den japanska Shunga-stilen, pornografiska bilder, där bläckfisken ibland återkommer som ett motiv, ofta tillsammans med kvinnor. Liknande tendenser har bland annat noterats av Simon Ekström i hans studie av humrar och människor där nakna kvinnliga kroppar och humrar knyts till lust, njutning och sexualitet (2017:109 ff). Av

det har jag inte sett något av på de mer familjeanpassade akvarierna även om mer eller mindre påklädda kvinnokroppar ofta objektifieras på utställda filmaffischer och serietidningsomslag.

Går det då att utifrån bläckfiskarna säga något mer generellt om populärvetenskapliga djur? Som uppmärksammades redan inledningsvis är det populärvetenskapliga djuret sammansatt av olika element. Det kan förstås som ett assemblage, alltså som en sammanfogning av element från såväl vetenskap, som populärkultur och underhållning (jfr Haraway 1984; Law 1994). Det populärvetenskapliga djuret skapar ett gränssnitt där olika kunskapsdomäner möts. En första fråga är därför vilka olika delar som bidrar till att skapa sammansättningen. De djur som har en framskjuten plats tycks bära på tydliga berättelser som på olika sätt gestaltar människans relation till djurvärlden och som gör arten människa mer tydlig. Här är bläckfisken med sina åtta armar, tre hjärtan och möjlighet att ändra färg ett exempel. De populärvetenskapliga djuren skildras ofta med lätt hand och utan tunga vetenskapliga glossor. Tydliga särdrag urskiljs och skildringarna är reducerade till sin karaktär. De karismatiska dragen är av betydelse för hur olika arter uppmärksammas. De djur som varit framträdande på akvarier har alla en tydlig karisma, som hajar, maneter, grodor, pingviner och clownfiskar. Det finns en enhetlighet i vad som brukar berättas om respektive art och vad som ingår i beskrivningarna. Inte så att de olika elementen harmonierar utan tvärtom utgör motstridigheter ett viktigt inslag. I beskrivningarna återkommer gåtfulla förhållanden, hot och missförstånd som måste redas ut. De populärvetenskapliga djuren bär på en tydlig samtidighet och sättet att betrakta djuren kan förstås utifrån sin tid. Samtidigt finns en kontinuitet i vad som berättas, där äldre tiders vetande släpar med och blir något som senare tiders gestaltningar förhåller sig till. I gestaltningarna återfinns en strävan av att reda ut vad som är korrekt. Missuppfattningar ger framställningarna en dramaturgisk nerv. Det finns en vilja att skilja populära missförstånd från vetenskapliga insikter samtidigt som den populära förståelsen – om till exempel hotfulla hajar och bläckfiskar – lockar och utnyttjas i marknadsföring och iscensättningar. Kanske är det så att kombinationen karisma, tydli-

ga berättelser, gåtor och motstridigheter utgör en förutsättning för att bli ett framgångsrikt populärvetenskapligt djur: att det skapar den friktion som ger framställningen dess lyskraft.

Käll- och litteraturförteckning

Digitala källor

- Monterey Bay Aquarium. Publicerad 28.6.2012. <https://montereybayaquarium.tumblr.com/post/26081246491/midnight-rambler-it-was-3-am-on-june-25-2012> (Senast besökt 10.4.2020).
- Havsmonstrets vakande öga. Forskning och Framsteg 2012. Publicerad 7.8.2012. <https://fof.se/tidning/2012/7/artikel/havsmonstrets-vakande-oga>. (Senast besökt 10.4.2020).
- Inky the Octopus escapes from a New Zealand Aquarium. Publicerad 13.4.2016. <https://www.nytimes.com/2016/04/14/world/asia/inky-octopus-new-zealand-aquarium.html> (Senast besökt 10.4.2020).
- Six reasons why the Octopus is the mascot of Steampunk. Publicerad 2.8.2017. <http://infographicplaza.com/6-reasons-why-the-octopus-is-the-mascot-of-steampunk/> (Senast besökt 5.4.2020).
- Sjöfartsmuseet. Havsmonster & superhjälte. (www.sjofartsmuseetakvariet.se/blackfisken). (Sparad från 4.9.2017).
- Hur är det att vara bläckfisk 2019. Forskning och Framsteg. Publicerad 28.11.2019. <https://fof.se/tidning/2019/10/artikel/hur-ar-det-att-vara-en-blackfisk-> (Senast besökt 10.4.2020).
- Steampunk, Wikipedia. <https://sv.wikipedia.org/wiki/Steampunk>. (Senast besökt 7.4.2020).

Refererade besök på akvarier

- 14.10.2015: Aquarium of the Pacific, Long Beach.
- 20.6.2016: National Maritime Aquarium, Plymouth.
- 8.9.2017: Sjöfartsmuseet Akvariet, Göteborg.
- 17.5.2018: Monterey Bay Aquarium, Monterey.
- 7.8.2019: Sea-Life Aquarium, Brighton.

Litteratur

- Ekström, Simon 2017. *Humrarna och evigheten. Kulturhistoriska essäer om konsumtion, begär och död*. Göteborg/Stockholm: Makadam.
- Gershwin, Lisa-Ann 2013. *Stung! On Jellyfish Blooms and the Future of the Ocean*. Chicago: The University of Chicago Press.
- Haraway, Donna 1984. Teddy Bear Patriarchy. Taxidermy in the Garden of Eden. New York City, 1908–1936. *Social Text*. No. 11 (Winter, 1984–1985), 20–64. Doi: 10.2307/466593
- Hyltén-Cavallius, Sverker 2018. Att återuppväcka de utdöda. Om postdjurens liv och död på museer. *Djur. Berörande möten och kulturella smärtpunkter*, (red.) Ekström, Simon & Lars Kaijser. Göteborg: Makadam förlag. <https://www.kriterium.se/site/books/10.22188/kriterium.16>
- Kaijser, Lars 2018. Farliga hajar, hotade hajar. Underhållning och naturvetenskap på offentliga akvarier. *Djur. Berörande möten och kulturella smärtpunkter*, (red.) Ekström, Simon & Lars Kaijser. Göteborg: Makadam förlag. <https://www.kriterium.se/site/books/10.22188/kriterium.16>
- Kaijser, Lars 2019. Promoting Environmental Awareness. On Emotions, Story-telling, and Banal Sustainability in a Staged Rainforest. *Ethnologia Europaea*. 49(1). doi: <https://doi.org/10.16995/ee.819>
- Lee, Henry 1875. *The Octopus, or the Devil Fish of Fiction and Fact*. London: Chapman and Hall. <https://doi.org/10.5962/bhl.title.10557>
- Law, John 1994. *Organizing modernity*. Sage.
- Lorimer, Jamie, 2007. Nonhuman charisma. *Environment and Planning D: Society and Space*. Vol 25: 911–932. <https://doi.org/10.1068/d71j>
- Lundquist, Elin 2018. *Flyktiga möten. Fågelskådning, epistemisk gemenskap och icke-mänsklig karisma*. Stockholm: Stockholms universitets förlag. urn:nbn:se:su:diva-159526.
- Mather, Jennifer A., Roland C. Andersson and James B. Wood 2010. *Octopus. The Ocean's Intelligent Invertebrate*. Portland/London: Timber Press.
- Melville, Herman 1930 (1851). *Moby Dick or the Whale*. New York: Random House.

- Minteer, Ben A., Jane Maienschein, & James P. Collins (ed.), 2018. *The Ark and Beyond. The Evolution of Zoo and Aquarium Conservation*. Chicago and London: The University of Chicago Press.
- Prager, Ellen 2011. *Sex, drugs, and slime. The Oceans oddest creatures and why they matter*. Chicago: Chicago University Press.
- Schweid, Richard 2014. *Octopus*. London: Reaktion books Ltd.
- Willim, Robert 2008. *Industrial Cool. Om postindustriella fabriker*. (Hex; Vol. 2). Humanistiska fakulteten, Lunds universitet. <https://portal.research.lu.se/ws/files/4209567/4057936.pdf>

Noter

1 Denna artikel ingår i projektet *Staged Nature, Public aquariums as institutions of knowledge* som undersöker hur kunskap om marina miljöer gestaltas och förmedlas på offentliga akvarier. Projektet har finansierats av Riksbankens jubileumsfond. Ett särskilt tack till Björn Källström och Jens Ulvås vid Sjöfartsmuseet Akvariet i Göteborg. Tack också till Mattias Frihammar samt till Ella och Vilma Kaijser Couturier som läst och kommenterat texten.

Cephalopods. On staged animals and popular science conventions at public aquariums.

Lars Kaijser

Keywords: Aquarium, cephalopod, popular science

The article discusses the way animals are portrayed in popular science, using cephalopods at public aquariums as the basis. Public aquariums tend to display a set of animals that could be described as flagship species. These are animals reoccurring as live examples in tanks, used in marketing and sold as toys in the gift shop. Often, the presentations of these animals are enhanced with scientific facts that are combined with popular cultural stories and well-known iconographies. Together they form what could be labelled as popular science animals, easily recognisable animals with charismatic features. At aquariums, this generally refers to sharks, jellyfish, penguins, frogs or clownfish. The focus is on the biology of the animals, but equal importance is placed on the stories and popular-cultural association frameworks. The popular science animal is comprised of elements from different domains of knowledge, ranging from biology and cultural history to folklore and popular culture. These insights can be contradictory, and one important feature of presentations at aquariums is the endeavour to distinguish between fact and myth. At the same time, the myth is an important resource when curating exhibits and attracting attention. It is part of the convention that the selection of knowledge is not only chosen to inform people about animals but also to entertain and surprise them. The cephalopod is at the crossroad of research and imagination, viewed as enigmatic, fascinating, and fearful. It is characterised as smart, a superhero and a marker for both discoveries and knowledge gaps. The cephalopod, especially the octopus, is an animal that in many ways represents modernity.

JENNY INGRIDSDOTTER & KIM SILOW KALLENBERG

I magen på en häst

Mellanartsliga relationer som civilisationskritik

Inledning

En kvinna i en serie om den västerländska civilisationens kollaps har två lemlästade zombies som husdjur i kedjor som skydd. En man i en långfilm om nordamerikanska pälsjägare överlever en kylig natt genom att sova inuti den uppskurna buken på en hästs kadaver. Hur kan dessa interaktioner mellan människa och andra arter förstås? I denna artikel analyserar vi hur relationen mellan människa och andra arter porträtteras i samtida filmer och serier som har civilisationens uppgång och fall som tema: *Into the Wild* (2007), *The Revenant* (2015), *Into the Forest* (2015) och *The Walking Dead* (2010–). I det forskningsfält som brukar kallas för *kulturella djurstudier* (se t.ex. Ekström & Kaijser 2018) fokuseras olika kategorier av djur: tama och vilda (t.ex. Ekström & Kaijser 2018), men även förvildade eller feraliserade/avdomesticerade (Björck 2019:45; Marvin & McHugh 2014:3) och deras relationer till människor och/ eller plats i människors livsvärldar. I en internationell forskningskontext

---

Nyckelord: naturkultur, djur, populärkultur, maskulinitet

går detta fält under namnet *Human-Animal Studies* (t.ex. Marvin & McHugh 2014). Fokus på djur-människa syftar till att synliggöra och analysera hur mänskliga världar är uppbyggda på och beroende av djurs liv och död (jfr Björck 2019:30). Med olika kategorier av djur kommer också olika slags relationer till människor. En central premiss för fältet är insikten om att människor blir till som människor i relation till andra djur. Av betydelse för detta är naturligtvis huruvida de djur vi förhåller oss till uppfattas, kanske ses de som familjemedlemmar, som mat eller som källa till vårt levebröd.

I vår artikel analyseras och diskuteras människors relationer till både domesticerade och vilda djur, samt till en art som inte så lätt låter sig sorteras, zombien. Garry Marvin och Susan McHugh skriver att djur i konst och litteratur används för att uttrycka "complex ideas about being human and being animal, and the relationships negotiated around these conditions" (Marvin & McHugh 2014:2). Ett fokus på djur och på deras relationer till människor kan alltså ge kunskap om var gränstragningarna för dessa tillstånd dras socialt och kulturellt. Vi har funnit detta vara sant även för hur djur skildras i film som delar av människors världar och strävanden. Vårt analytiska fokus riktas därför mot mellanartsliga relationer i de valda filmerna och tv-serien. Genom detta vill vi undersöka vad dessa skildringar av människor, djur och icke-mänskliga varelser kan säga oss om villkoren för det mänskliga och för samhället idag. I tidigare forskning har gränstillstånd uppmärksammats som fruktbara fenomen för att studera och förstå kultur (Hörnfeldt 2018; Stattin 1990). I spänningen mellan t.ex. djur och människa eller natur och kultur kan vi få syn på centrala aspekter i vårt sätt att leva och tänka (jfr Hörnfeldt 2018:223). Zombien är ett exempel på en gränsöverskridande varelse genom att den inte längre är människa, samtidigt som den är människolik. Den är inte heller ett djur men har impulser som vi förknippar med djur. Den planerar inte, utan styrs av instinkten att äta. Den har också förlorat sitt mänskliga språk och ger istället från sig stönanden och grymtanden. Zombien är dessutom inte längre levande men heller inte död. Utifrån insikten om betydelsen av gränstillstånd i studier av kultur blir det motiverat att inkludera zombien i analysen.

Vi ser på begreppet civilisation som något kulturellt skapat – ett föreställt tillstånd som är knutet till idéer om samhällsorganisering, tid och modernitet. Begreppet i sig har med sig ett arv från upplysningstiden där idén om civilisation kopplats till det västerländska och till tankar om framsteg. I enlighet med detta skiljs människor och djur åt av föreställningar om civilisation. För att civilisation som koncept ska vara meningsfullt behöver det en motsats, som t.ex. den som skapas i tankefiguren civiliserad människa och primitivt djur. Men denna dikotoma föreställning har även applicerats på människor. Under den koloniala eran ställdes t.ex. ”barbarer” och ”vildar” mot de ”civiliserade”. Som Walter Mignolo har konstaterat knyts dessa koloniala föreställningar från och med 1700-talet till en tidsdimension och omdefinieras: “barbarians’ were translated into ’primitives’ and located in time rather than space” (Mignolo 2011:153; jfr Fabian 1983). På detta sätt har de som räknats som ”primitiva” – det vill säga de som föreställts som mer djuriska och därmed underordnade – kunnat placeras på en kronologisk linje där civilisationen utgör det tänkta slutmålet (Mignolo 2011:153).

Blicken som vi riktar mot de verk som vi analyserar hämtar även inspiration från forskare i fältet kulturella djurstudier som undersökt hur t.ex. genuskategoriseringar och rashierarkier bär likheter med arthierarkier (t.ex. Björck 2019:17; Göransson 2017:206). Som Amelie Björck menar så innebär inte detta ett likställande av olika gruppers lidande utan däremot att förtrycksmekanismer fungerar “likartat och kan vara sammankopplade” (Björck 2019:17). Särskilt i relation till föreställningar om civilisationers uppgång och fall och vad den innebär i olika tider och utifrån olika ideologier tänker vi att dessa slags intersektionella makthierarkier aktualiseras.

Filmerna/serierna har valts utifrån sin tematik där civilisation, samhällsundergång eller samhällsmissnöje är tydliga spår. Vi menar att begreppet civilisation ges olika betydelse i dessa verk utifrån relationen mellan arter. Vi har även valt dem för att deras popularitet tyder på att de tangerar något centralt i samtiden, t.ex. hot i tider av klimatförändringar och mänskliga kriser eller löften om att en annan värld är möjlig bortom dessa svårigheter. Vi kommer att visa

att djuren i filmerna får agera symboler för att säga något om det mänskliga samhället och förmedla en viss slags moralisk ordning (jfr Löfgren 1985).

Syfte och metod

Analysen fokuserar på två manliga karaktärer (*The Revenant*, *Into the Wild*) och två kvinnliga karaktärer (*Into the Forest* och *The Walking Dead*) med syfte att undersöka vilka relationer som skapas mellan människa och andra arter (djur och zombies) när det kommer till överlevnad, och hur dessa eventuellt är villkorade av kön. Vilka olika roller får djuren och de icke-mänskliga varelserna i relation till de mänskliga karaktärerna? Hur går det att förstå relationerna människa – djur och zombie? Vilken betydelse får mellanartsliga relationer i förhållande till föreställningar om civilisation i olika skildrade tidsepoker?

Metodologiskt närmar vi oss dessa populärkulturella skildringar som etnografer, med det mänskliga meningsskapandet som primär utgångspunkt. Populärkultur är ett område som är centralt i många människors liv, och filmer, serier och böcker används som raster för människors förståelse av sig själva och sina relationer till andra (se t.ex. Danielsson 2006). Det är därför centralt att som etnologer även analysera populärkulturella skildringar. Med ett kulturanalytiskt intresse för konstruktioner eller dekonstruktioner av det vi förstår som föreställningar om mänsklig civilisation är det också centralt att analysera hur människors relationer till andra varelser gestaltas. I detta följer vi litteraturvetaren Amelie Björck som argumenterar för betydelsen av att studera det hon benämner som *zooësis* – “djurens sätt att betyda i människokulturen”, inte minst inom humaniora som av tradition (och som namnet antyder) är en antropocentrisk domän (Björck 2019:12f).

Björck menar att i “jämförelse med de brukade djurens faktiska antal och betydelse för civilisationsbyggandet har dessa djur verkligen fått en undanskymd plats i litteratur och konst” (Björck 2019:13, 30). Kanske är det också så att de flesta av oss människor är så vana

vid att betrakta och tolka andra människor att vi inte heller fullt ut registrerar alla de djur som befolkar våra världar och kulturella produkter. Etnologen Elin Lundquist skriver t.ex. om hur information om mellanartsliga relationer kan urskiljas i äldre etnologi om det förindustriella samhället, men att människors relationer till djur och natur sällan är det huvudsakliga studieobjektet i dessa studier (Lundquist 2018:31). Det var också först vid ett medvetet fokus på djuren i de analyserade filmerna och den analyserade serien som vi faktiskt upptäckte många av de djur och icke-mänskliga varelser som förekom (jfr Björck 2019:34).

Metodologiskt har vi gått tillväga så att vi har tittat på filmerna och de relevanta avsnitten ur serien vid ett flertal tillfällen. Vi har fört noggranna anteckningar och vid behov har vi spolat tillbaka och tittat igen (Tigervall 2005:32). Under denna process har vi ägnat oss åt vad litteraturvetaren Ann-Sofie Lönnngren (2015) har benämnt som att "följa djuren" (jfr Björck 2019:24). Det innebär en uppmärksamhet på de scener där djur och andra icke-mänskliga varelser dyker upp och ett fokus på vad djuren gör där och hur de interagerar med människor etc. (Björck 2019:23f). Denna analytiska strategi kan liknas vid hur antropologen George Marcus förespråkar en *multi sited ethnography* där det mer traditionella och geografiskt avgränsade fältarbetet ersätts av ett fokus på hur människor, fenomen eller varor rör sig mellan olika lokaliteter (Marcus 1995). Här är det alltså djuren som följs, eller mer precist interaktionerna mellan djur/icke-människor och människor.

In i det vilda

Filmen *Into the Wild* (2007) skildrar Chris – en ung vit man från välbeställd medelklass – som efter sina collegestudier bestämmer sig för att lämna det liv han hittills levt för att ge sig av mot vildmarken. I Chris fall likställs längtan till det vilda med en längtan till Alaska. Chris tycks fly både från förljugna familjerelationer och sitt samhälle. Filmen utspelar sig i det tidiga 1990-talets USA och det är tydligt uttalat att det är ett samhälle som Chris inte vill leva

i, eller anpassa sig till, trots att det är vad som förväntas av honom. På vägen mot det uppfattat vilda bränner han sina sista dollarsedlar och klipper sönder sina kreditkort och identitetshandlingar. Han lämnar också sin bil i dikesrenen för att fortsätta till fots. Detta kan förstås som symbolhandlingar och ett avståndstagande gentemot den kapitalistiska moderna samtiden. Samtidigt kan det också förstås som ett moraliskt steg i att närma sig ett tillstånd av samklang med naturen genom en uppgörelse med kulturen. Genom att göra sig av med pengar och identitetshandlingar kapar Chris banden till för mänskligheten viktiga institutioner och levnadssätt. Filmen inleds med ett naturromantiskt citat av Lord Byron:

There is a pleasure in the pathless woods, There is a rapture on the lonely shore, There is society, where none intrudes, By the deep Sea, and music in its roar: I love not Man the less, but Nature more.

Chris när en dröm om frihet i naturen och ett ädelt tillstånd som existerar bortom civilisationen, med vildmarksromantiska och civilisationskritiska författare som Jack London och Henry David Thoreau i ryggsäcken. Det centrala för Chris tycks vara att leva i vad han förstår som absolut frihet. Symbolen för detta tycks vara en ensam man i naturen. I hans förståelse av frihet går det inte att upprätthålla mänskliga relationer, och i sin anteckningsbok noterar han även cigaretter och husdjur som aspekter av ofrihet. De domesticerade djuren är alltså varelser som tolkas som hemmahörande i den civilisation som Chris tar avstånd från, samtidigt som de vilda djuren är förutsättningar för hans frihetsprojekt genom att de utgör föda. Motsatsparet natur och kultur fungerar som en primär tankefigur i västerländskt tänkande, och det är centralt för hur människor "ordnar tillvaron och verkligheten tankemässigt" (Lundquist 2018:30; Nordström & Saltzman 2014:17ff). På ett kontinuum mellan natur och kultur befinner sig människor tillsammans med de domesticerade djuren närmast kulturen i Chris föreställningsvärld. De vilda djuren befinner sig på andra sidan, närmast det Chris förknippar med natur.

Filmen rör sig mellan i huvudsak tre tidsepoker; återblickar från barndom och ungdomstid där Chris motiv för att lämna civilisationen bakom sig klargörs, hans resa när han först bryter sig fri och ger sig ut på vägarna, och slutligen den sista tiden i Alaska där han finner en övergiven buss som han flyttar in i. I vår analys är det denna sista tidsepok i filmen som är mest central då det är här han på olika sätt interagerar med djur. Den visuella iscensättningen av naturen i filmen liknar den vi möter i påkostade naturfilmer i form av pastorala scener av landskap, skyar och vatten. Även djuren som lever i dessa element är skildrade på sätt som är estetiskt tilltalande.

Litteraturvetaren Amelie Björck (2019) beskriver genren pastoral som “konstens och litteraturens svar på en i alla tider förekommande nostalgisk längtan efter något som föregått eller förblivit orört av samtidens civilisation” (Björck 2019:67). Det handlar om föreställningar som projiceras på vissa platser, tider eller sammanhang. På vägen till Alaska visas många naturromantiska bilder där Chris kanot på en flod ses ur ett underifrånperspektiv och genom ett klipp liknas med en stor fiskkropp. Eller Chris som springer med vilda hästar, även om det är oklart var och varför. Kanske ska scenen tolkas som ett slags drömtillstånd. Chris val att lämna civilisationen för honom också till möten med samhällets utstötta – hemlösa och övervintrade hippies som bor i husbilar. Han är snäppet mer drastisk, det aktiva sökandet efter den autentiska sanningen som han tänker sig bara finns i vildmarken driver honom vidare mot friheten. Björck skriver om den sentida människans längtan efter “ett tillstånd och en djur-och-natur-relation hon aldrig upplevt, men som hon ändå vill återvända till för att slippa ifrån en skenande civilisation” (Björck 2019:65). Detta är sant för Chris.

Väl framme i Alaska visar det sig dock att vildmarken inte är så vild och orörd som Chris tycks ha föreställt sig. Bussen som tronar där mitt i det i övrigt människoöde landskapet är det kanske tydligaste tecknet på att andra människor har varit där före honom. I scenen när Chris finner bussen uttrycks också vad som kan tolkas som en ambivalens hos honom inför det vilda. Han blir nämligen mycket glad och uppspelt över fyndet och flyttar genast in i den gamla bus-

sen. I det vilda framstår tecknen på mänsklig civilisation möjligen inte som lika påträngande eller hotfulla som tidigare. Snarare blir bussen ett välkommet avbrott i naturen och något som underlättar Chris mänskliga tillvaro där. Där finns en kamin och en tändare som hjälper honom att överleva.

En dramatisk vändpunkt i filmen är när Chris under perioden i Alaska skjuter och dödar en älg och vad som händer därefter. Vid ett tidigare tillfälle har Chris stött på en hjort med en kalv som han inte förmått sig att skjuta. Inget tyder på att han skulle ha varit vegetarian innan, men med Carol Adams ord så har djuret förmodligen varit en frånvarande referens i det kött han innan konsumerat (Adams 2010:6; jfr Göransson 2017:19). Men Chris förstår att nu gäller det för hans överlevnad. Chris skjuter älgen med flera skott och faller den. Han springer till bussen för att hämta sina anteckningar om hur man hanterar storvilt. Man får se honom flå och påbörja styckning av älgen. Han slåss mot flugorna som försöker slå sig ner på köttet. Därefter täcker han älgens kropp med mossa och ska försöka sig på att röka köttet. Samtidigt som han gör detta upprepar han – högt för sig själv – konversationer från sitt barndomshem där mamman och pappan grälar vid grillen. Älgen – nu förvandlad till kött – bär på så vis med sig associationer till andra sammanhang där kött står i fokus. Snarare än att vara en unik individ är älgen istället reducerad till funktionen kött och infogad i en kedja av annat kött (jfr Göransson 2017:14).

Snart upptäcker Chris att det kryllar av larver på köttet. Han svär och skriker i frustration. Köttet är nu oätligt för honom som människa. I sina anteckningar beskriver han det senare som en av hans livs värsta tragedier, men tittaren får även fundera på om inte hans barndomstrauma egentligen är en större personlig tragedi för honom. Scenen avslutas med att man får se vargar och en örn äta på köttet. Trots fluglarverna fortsätter älgen att utgöra föda för dem. Chris dödar älgen men skrivs sedan ut i handlingens periferi. Han är förpassad till att uppgivet spana på djuren från en plats bakom en klippa. Han görs till en passiv åskådare när andra varelser äter det byte han fällt och tänkt ha som mat åt sig själv. Slutet på scenen kan

tolkas som att djuren lyckas där Chris har misslyckats i sin föresats att leva av det naturen ger, men att samtidigt inte överutnyttja dess resurser.

Att veta vilka djur han kan döda och hur han ska transformera deras kroppar till mat görs i filmen till en central aspekt av hans projekt att klara sig i det vilda. De vilda djuren görs med etnologen Michell Göranssons ord till *ätbara Andra* – varelser vars kroppar har transformerats till ätbar materia (Göransson 2017:14). Göransson analyserar hur ätbarhet konstrueras och menar att praktiken att äta andra varelsers kött är en central aspekt av konstruktionen av mänsklighet. Djurighet är därmed en motsats till mänsklighet, och i sammanhang där det djuriga kopplas samman med det mänskliga hotas det mänskliga gränser (Göransson 2017:17). Djur är dödbara och ätbara medan människor inte får vara det, detta är själva grunden för vad som kan beskrivas som vår mänskliga civilisation.

Chris kan även förstås som en nästan djurlik varelse i det sätt som han utmanar och sticker ut från en urban ordning. Han följer inte den väg som finns utstakad för honom bland människorna, och hans närvaro bland andra människor synliggör de normer för mänsklighet som andra lever efter. Chris resa kan förstås som en föreställning om en rörelse från domesticering mot en vildhet – från människoskap mot en animalisering eller feralisering (jfr Göransson 2017:22; Björck 2019:45). Nedslagen på vägen representerar punkter på ett kontinuum mellan tamt och vilt, och Alaska blir i detta en slutpunkt; ett absolut vilt.

Å andra sidan kan han också förstås som en människa som tydligt tar sig mänskliga privilegier genom den rätt han tar sig att döda djur. Amelie Björck menar att det finns en nära koppling mellan "djuroffret och slakten" och "civilisationens struktur". Eftersom den västerländske mannen ofta föreställs vara den mest civiliserade går det också att se en nära koppling mellan djuroffer och maskulinitet. Genom att Chris aldrig ifrågasätter sin rätt att döda och äta djur upprätthåller han en central aspekt av civilisationen trots sina försök att undfly den. Det är kanske i dödandet av icke-mänskliga djur som Chris blir som mest människolik.

I den utopiska romantiska versionen av vildmarken blir älgen en vändpunkt, även för att han gör våld på sin idé om naturen, illustrerad av att han vid ett tillfälle inte kan skjuta en hjort och hennes kalv. Varför uppfattades inte dessa djur som dödbara? Var det för att de i relation till varandra i Chris ögon var för lika en mänsklig mamma-barn relation? Sverker Hyltén-Cavallius (2018) skriver: "De vilda djurens döende och dödande kan samtidigt framställas som både naturligt och osentimentalt, och genom antropomorfisering och identifikation, som smärtsamt och sorgligt" (Hyltén-Cavallius 2018:134).

Chris blir allt magrare i den fria naturen. Är det så att det aldrig var meningen att Chris skulle stanna i det vilda? Han skriver i sin dagbok: "100 dagar, jag klarade det!" Är hundra dagar i vildmarken kanske mest tänkt som en slags civilisationens parentes snarare än som en slutdestination? Han lämnar sin buss med en lugn min, likt Thoreau är han på väg tillbaka till civilisationen för att berätta om sin tid i det vilda. Godmodigt och som om han vore en del av det vilda pratar han med ugglorna på väg tillbaka. Men där det var fruset när han kom flyter nu en strid älv. Han kan inte längre välja vart han ska bege sig utan är utlämnad till det vilda – det som han trodde sig önska blir istället en okontrollerbar kraft som slutligen dödar honom. Chris misslyckas i sin föresats att klara sig i det vilda och kanske misslyckas han också som man?

Ut ur det vilda

Filmen *The Revenant* (2015) utspelar sig under det tidiga 1800-talets våldsamma konflikter i Nordamerika. Huvudkaraktären är pälsjägaren Hugh Glass som färdas längs med Missouri-floden. Till skillnad från Chris som är på väg till en föreställd frihet och slutpunkt i det vilda kommer Glass från det som kan uppfattas som ett vilt tillstånd och han rör sig mot det som enligt modernitetens föreställningsvärld kommit att uppfattas som civilisation. Filmen reser dock frågor om hur denna civilisation ska förstås – är den egentligen så civiliserad som den föreställts?

Glass är en vit man som har levt med ursprungssamerikanerna pawnee. Han har förlorat sin kärlek, mamman till sonen Hawk, som blev dödad av amerikansk armé. Glass talar både engelska och pawnee, och befinner sig således både symboliskt, kulturellt och fysiskt i gränslandet mellan ursprungsfolken och den amerikanska statens expansion. I filmens första scen smyger Glass och Hawk med dragna vapen. De ska skjuta en älg. Det är en scen där de tydligt har kontroll, de har fokus på älgen som inte märker dem där de långsamt närmar sig. Samtidigt får åskådaren se klipp från deras basläger, där pälsjägare bereder skjutna djurs skinn. Hundar står vid de uppfläktade skinnen och väntar på en bit kött. Ungefär samtidigt som Glass och Hawk fällt älgen, som nu ses som en stor kropp liggande i ett vattendrag, rider ursprungssamerikanerna arikara in i deras basläger. Hästarna spränger fram i galopp och män skjuter från deras ryggar. Glass och Hawk ger sig tillbaka till lägret och flyr tillsammans med pälsjägarna från platsen som nu delvis brinner. På himlen ses stora rovfåglar kretsa i röken.

I denna inledande scen blir det tydligt hur centrala djuren är för filmens handling. Dels på ett symboliskt sätt – t.ex. fungerar de svarta rovfåglarna som i västerländsk kultur föreställs som förenade med död som en gestaltning av det elände som breder ut sig på slagfältet männen flyr ifrån (jfr Riechelmann 2018). Samtidigt fyller djuren centrala funktioner i handlingen. Pälsjägarna befinner sig vid floden för att jaga just djur, därför att deras skinn ger dem ekonomisk vinning. I detta har de andra djur till sin hjälp, som t.ex. hästar och hundar – djur som befinner sig i olika relation till varandra och till människorna enligt en mellanartslig hierarki. Hundarna jobbar frivilligt åt människorna och står lösa och väntar på sin lön i form av kött från andra djur. Hästarna som också jobbar åt människorna står bundna, eller rids med ett huvudlag som kopplar dem till ryttaren – deras relation till människor är mindre självvald. På det sättet är djuren i människans tjänst och trots att fokus inte alls ligger på dem skulle inte historien kunna berättas utan dem.

I filmen är naturen nästan jämt likställd med lidande och vedermodor. Glass kämpar mot snö och kyla, och samtidigt behöver

han även hålla de pälsjägare som han arbetar tillsammans med stängna och försvara sonen Hawk från rasistiskt våld. Glass allians med pawneefolket och hans son som får utstå aggressioner för att vara en "half breed" tangerar hela tiden en underliggande konflikt stammande ur föreställningar om civilisation/primitivism och kultur/natur. I enlighet med dessa koloniala föreställningar har vissa människor "djurgjorts" genom att tolkas som längre ifrån det mänskliga (Göransson 2017:20; jfr Wolfe 2003:101). "De hör inte din röst, de ser bara färgen på ditt skinn" säger Glass t.ex. till sin son efter att han hindrat honom från att försvara sig mot en vit pälsjägares rasistiska utfall.

Efter överfallet leder Glass pälsjägarna genom vildmarken. På vägen blir Glass attackerad av en grizzlybjörn. Han har råkat hamna mellan henne och hennes ungar och efter en lång strid dödar han henne. När pälsjägarna hittar honom springer björnungarna fortfarande runt kropparna och ropar på sin mamma. Männen tar hand om Glass som på grund av sina skador är svår att transportera. Mötet med grizzlyn förändrar förutsättningarna för Glass som liggande på sin sjukbår inte längre kan försvara sin son från andra män. En av pälsjägarna som stannat för att begrava Glass, mördar Hawk och lämnar sedan Glass för att dö. Efter detta drivs Glass, som överlever mot alla odds, av ett hämndbegär som får honom att ta sig vidare.

Fortfarande svårt skadad kryper Glass fram, suger märm ur kadaver, bränner sina sår med krut och äter lav för att överleva. Till skillnad från Chris behöver han ingen tändare eller buss. Han slår gnistor för att få eld och söker skydd under en klippa. Iklädd en stor djurfäll påminner han mer om ett djur än en människa. Han talar knappt under större delen av filmen, snarare grymtar han av smärta eller utstöter få hesa ord. Vid ett tillfälle dras han med i floden som för honom på en virvlande färd. När han till slut kommer upp vilar han utmattad i solen innan han bygger en fördämning liknande en sådan som björnar gör för att fånga lax. På detta sätt överlistar han en fisk som han äter rå fast det brinner en eld bredvid där han skulle ha kunnat tillaga den. På detta sätt blir hans tillstånd som människa alltmer avlägset. När han hämtat kraft tar han sig inåt

land och ser på avstånd en flock bisonoxar som skenande flyr från jagande vargar. Glass somnar och när han vaknar har en människa kommit. Det är en ursprungssamerikan som gjort eld för att driva undan vargarna från bisonoxen som de fällt. Mannen står vid djurets öppna buk och äter köttet rått. När Glass närmar sig höjer mannen hotfullt ett vapen mot honom. Glass kastar sig på mage och signalerar underlägsenhet. Han väser fram ord på pawnee och efter en stund kastar mannen till honom ett stycke rått kött. På samma sätt som hundarna åt vid pälsjägarnas läger i början av filmen äter nu Glass likt en hund vid en människas fötter.

Denna scen är viktig för att tänka i termer av mellanartsliga relationer och den kulturella förståelsen av var gränsen mellan människa och djur går. Först har Glass, likt en björn, fångat en fisk som han ätit rå. I detta agerar inte Glass i linje med vad som vanligen sker i människors ätande av djur, där djuren med Carol Adams ord är en *frånvarande referens* (Adams 2013:74). Det innebär en fränkoppling av djur från kött, bland annat genom att människor tenderar att förändra sina definitioner och sitt språk så att djuret i köttet osynliggörs. De ätbara djuren "framställs inte som djur utan som nöt, fransyska, plånboksmat, hotdog, kött, pålägg, smörgåsmat eller kort och gott som mat", skriver Göransson (Göransson 2017:19; jfr Adams 2013:74). Fisken är tvärtom i högsta grad närvarande – i och med att den är både levande och rå – när den konsumeras av Glass. Detta menar vi kan ses som en gestaltning av en mänsklighet som gränsar till det djuriska. Sedan tvingas han se hur vargar faller en bisonoxe utan att kunna agera, som ett djur stående under vargarna i näringskedjan. Den andra mannen kommer dock med människans uråldriga knep – elden. Med elden övervinner människorna rovdjuren, men också mellan dem finns en hierarkisk ordning – den ena äter upprätt med vapen och den andra liggande på marken obeväpnad.

Ett annat viktigt djur i filmen är en häst. En central scen är när Glass blir överraskad av fientliga män och kastar sig upp på hästen. Männen kommer efter honom på sina hästar och skjuter pilar. Hästen träffas av en pil och rusar blint rakt över ett stup. Hästen dör i

fallet, kroppen syns utsträckt i snön som i ett galoppsprång. Glass faller genom ett högt barrträd som dämpar fallet. Det är kallt och för att överleva natten tar Glass fram sin kniv och skär upp hästens buk. Han tar ut dess inre organ och kryper naken in i den ångande buken. Han drar till sårkanterna runt sig så att bara ansiktet sticker ut och somnar. På morgonen har sårkanterna fryst och det är med tydliga knakanden från den nu likstela och frusna hästen som Glass börjar ta sig ut. När Glass på detta sätt pressar sig ut, naken och blodig, liknar det en förlossningsscen. Påtagliga krafter krävs när han med huvudet först kämpar sig ut. Som om han, tack vare att han gjort sin kropp till ett med ett djurs kropp får leva vidare pånyttfödd i den nya dagen. Innan han ger sig av från platsen lägger han en hand på hästens flank i vördnad. Det kan förstås som ett erkännande av djurets betydelse för hans överlevnad och av dess tjänster in i döden.

Etnologen Sara Berglund skriver att domesticeringen av hästar för omkring 4500 år sedan innebar att hästars liv flätades samman med människors – under år av samlevnad har hästar “insocialiserats i det mänskliga samhället” (Berglund 2006:14). Hästen har haft olika uppgifter i mänskliga samhällen vilket påverkat föreställningarna om dem. Berglund menar att hästen på detta sätt ska förstås som “föremål för en kulturellt präglad process varigenom den kontinuerligt görs” (Berglund 2006:15). I filmen ses hästar bära män genom det storslagna landskapet, hästar byts som varor mot pälsar, hästar stjäls och hästar dödas –hästar tjänar helt enkelt människorna på många olika sätt. Björck beskriver den domesticerade hästen som “en förlängning av maktens människokroppar i erövringens och arbetsorganisationens värv” (Björck 2019:221). I slaget om det land som sedan kom att bli dagens USA har hästar spelat en alldeles särskild roll. Ursprungsamerikaner på det som kallas the Great Plains, det vill säga den mittersta regionen i USA och södra Kanada, som Glass färdas igenom var till en början inte beridna. De hästar som de ofta förknippas med var inte inhemska, utan stammar från hästar som spanjorerna hade med sig till den amerikanska kontinenten (Hämäläinen 2003). När spanjorerna drevs ut ur New Mexico 1680 lämnades deras hästar kvar och då de släpptes fria spreds de

norrut (Bakken & Kindel 2006:376). På det sättet är föreställningen om de beridna ursprungsamerikanerna en kolonial anomali – i det land som Glass rör sig genom var spanjorernas hästar ekologiska inkräktare.

Spridningen av dessa hästar kom att få stor påverkan på de historiska händelserna i den nordamerikanska västern. Genom handel och byte utvecklade ursprungsamerikanerna snabbt olika hästkulturer som genomgripande transformerade deras liv och samhällen och kom att leda både till stor framgång och nederlag för dem (Hämäläinen 2003). Hästarnas spridning innebar t.ex. en påfrestning för den inhemska bisonoxen som fick en konkurrent om betet (Zappia 2014). I sina symboltyngda drömmar ser Glass återkommande ett berg av bisonoxeskallar. De kan tänkas fungera som en symbol för de våldsamma konflikter som utspelar sig och de koloniala processer som ändrade villkoren både för djur och människor på den nordamerikanska kontinenten. Staplade mot himlen talar skallarna om vilka som är vinnare och förlorare i förändringen som pågår för både människor och djur.

Hästarna har varken namn eller repliker i filmen, men de är med från den första till den sista scenen. De är, liksom de andra djuren i filmen, anonyma bifigurer i människornas drama – eller i människens drama, för filmen igenom är kvinnor frånvarande. De kvinnor som är med i handlingen är antingen i utsatta positioner, t.ex. tillfångatagna offer, prostituerade eller så figurerar de som sakraliserade objekt, som Glass namnlösa döda kärlek. “Vi är alla vildar” skriver fransmännen på en skylt som de hänger på Glass vän, pawneemannen, som de avrättat och hängt. Men är det så? Snarare verkar det som att vildarna i Glass värld är männen.

Glass lever i en natur som framställs som grym. Denna bild känns igen från andra framställningar där naturen konstrueras som grym, “medan människovärlden sågs ha möjlighet att agera humant” (Göransson 2017:39). Men i Glass värld tycks inte möjlighet att agera humant finnas – åtminstone inte för männen som oavsett vilken sida de befinner på i konflikten om landet iscensätter en våldsam maskulinitet. Det är en värld där alla män tycks vara vil-

dar samtidigt som kvinnorna och djuren är anonyma grundbultar; osynliggjorda fast närvarande förutsättningar för den värld som byggs. I filmens slutscen utspelar sig ett brutalt slagsmål mellan Glass och pälsjägaren som dödade hans son, blodet rinner ut i floden – en påminnelse om maskulinitetens och kolonialismens latent våld i den nya nationens blodomlopp.

In i skogen

I filmen *Into the Forest* (2015) lever två unga systrar – Nell och Eva – och deras pappa i ett hus i den kanadensiska skogen. De befinner sig i en nära framtid med skärmar och AI-teknologi, men så bryts strömmen. Först kommer rapporter över radion om massiva strömavbrott och de svårigheter som orsakats av dem. Sedan dör radion. Huset ligger tre dagsmarscher från närmaste stad och bilbatteriet har dött. När de slutligen får igång bilen och kommer in till staden möts de av en civilisation i kris. Bensinen är slut, grannar har packat ihop och flytt, i den tömda matvaruaffären hotas de av en beväpnad manlig föreståndare som undrar om de kan betala för sig. På vägen hem skräms de av fler hotfulla män och bestämmer att de ska vänta ut elavbrottet i det avlägsna huset. De har konserver så att de klarar sig och huset verkar byggt på ett sätt så att dess funktioner går att upprätthålla utan ström. I ett försök att skaffa ved för matlagning och uppvärmning sågar sig pappan i benet och blir illa skadad. Systrarna försöker rädda hans liv men misslyckas.

I filmen spelar flera djur – både vilda och tama – viktiga roller. De djur som förekommer interagerar med människorna men också med andra djur. Invid sitt isolerade hus i skogen har systrarna t.ex. höns. Hönsen har namn vilket signalerar deras status som tamdjur och deras band till människorna. Under de månader då de lever utan ström äter systrarna deras ägg. Äggen utgör animalisk föda som inte kräver av systrarna att de måste döda andra varelser. De har också böcker i hyllorna där de kan läsa sig till vilka växter som går att äta samt hur de kan självhushålla. Nell som studerat för att bli läkare har en läkarbok som hon kan använda – århundranden

av mänsklig kunskap finns således komprimerad i deras hus. Deras liv i skogen fortgår civiliserat bortanför den civilisationens kollaps som pågår i städerna. Nära huset lever också vilda grisar, men dessa har inga individuella namn och även om de också befinner sig geografiskt nära så är avståndet kulturellt sett mycket längre än till de domesticerade hönsen. Nell har mardrömmar om grisarna där de har grävt upp pappan ur hans grav. De är djur som gör intrång på den mänskliga sfären och när civilisationen som de har känt den rämningar blir deras närvaro så mycket mer påtaglig, trots att de säkert har funnits där hela tiden. En natt blir det diffusa hotet som grisarna utgör i hennes drömmar konkret då grisarna dödar deras hönor. Därefter är systrarnas föda under en tid betydligt torftigare.

En dag när Nell är ute i skogen och Eva står och hugger ved kommer en man upp till huset. Han är på flykt och har en vild uppsyn. Han våldtar Eva och efter detta förändras systrarnas liv. Nells mardrömmar om svinen har nu ersatts av ett mörkare hot: människor som gör ont. Eva blir gravid och ser ut att ha järnbrist. De måste ge sig ut och jaga. Det är alltså ett ofött barn som får dem att överväga jakt för första gången efter 15 månader utan ström. Till skillnad från Glass lätthet att döda djur och Chris antagande att dödande är nödvändigt för den egna överlevnaden tycks beslutet att döda svårt för systrarna. Det motiveras av att de måste ta liv för att kunna ge liv åt det nya människobarnet som ska födas. Jakten faller på Nells lott och nu måste hon möta vildgrisarna – hennes demoner från mardrömmen. Hon klättrar upp i ett träd för att få bättre överblick och möjlighet att skjuta. När hon trycker av skottet mot grisen kastar rekylen henne ur trädet. Hon springer till sitt skadeskjutna byte. "Snälla dö. Min syster ska ha barn. Du måste dö." Så skjuter hon igen. Det är som om hon ber djuret om lov att ta dess liv. Vi menar att denna gestaltning av Nells möte med grisen och vad det innebär att döda en annan varelse villkoras av kön – till skillnad från maskulinitet som ofta porträtteras som våldsam skildras feminitet oftare som mjukare och mer omhändertagande. Interaktionen mellan arter villkoras på detta sätt här utifrån denna kulturella stereotypa förståelse av kön. Nell ser inte på grisen som om den är

något naturligt att döda – men hon blir tvungen för att rädda sin syster och det ofödda barnet.

Liksom Chris läste i sina anteckningar vid slakten av älgen läser sig systrarna till hur de ska ta hand om köttet och även hur de ska göra tvålv av grisen. Detta visar på det obekanta som dödandet och slakten utgör för dessa människor födda i en modern tid. Det kan också tolkas som att dödandet och beredandet av döda djur inte främst ska förstås som en naturlig instinkt utan som någonting inlärt. Ur ett sådant perspektiv kan dödandet av djur betraktas som närmare kulturen än naturen på ett kontinuum dem emellan. Det som Chris inte klarade med sina anteckningar klarar systrarna med hjälp av sina böcker. Systrarnas nya liv i sviterna efter samhällskollapsen – där de lär sig döda för att äta och tvingas begrava sin pappa – kan också förstås som en återgång till ett tillstånd innan moderniteten där människor slaktade djur och där människor dog hemma (se Frihammar 2018:89). På så sätt för civilisationens undergång dem tillbaka till en annan tid. Etnologen Mattias Frihammar menar att jakt kan studeras utifrån den interaktion som sker med bytesdjuren, gevär kan t.ex. förstås som kulturens krig mot naturen. I den gemensamma kampen för överlevnad kan olika arter interagera

ibland till och med i så nära förbindelse att artspecifika beteenden vävdes ihop och byggde vidare på varandra. Människan riggade fällan, fågeln vittjade densamma. Det var i det ömsesidiga utnyttjandet av skogen och genom akten att jaga som människan blev till natur och kråkan blev till kultur, alltså ett slags naturkultur (Frihammar 2018:77).

Så kan fluglarverna, örnen och vargarna som äter upp Chris älg, Glass och hans vän som äter bisonoxen som vargarna fällde och grisarna som äter systrarnas hönor förstås. Likaså blir systrarna en del av ett mer naturnära kretslopp när de tvingas överleva på de resurser som naturen ger.

Huset systrarna bor i börjar falla samman samtidigt som Eva får värkar. De båda systrarna tar sig mitt i Evas värkarbete ut i skogen till en koja de har där och Eva föder barnet i den. De går tillba-

ka till huset när barnet är fött, men bestämmer sig snabbt för att åter lämna det. Det är angripet av svartmögel och taket faller in. Är huset här en symbol för civilisationen? Det uppkopplade livet med AI-teknik och skärmar är i sådant fall möjligt och i sönderfall. Den nyförlösta Eva är den pådrivande i att de ska lämna huset – och därmed civilisationen – bakom sig. “Hur länge har människor funnits på jorden?” frågar Eva sin syster. “Hur länge har människor haft elektricitet?” På så sätt övertygar hon systemen om att den civilisation de har känt som ett normaltillstånd i själva verket kanske bara är en kort parentes i mänsklighetens historia. Naturen framstår inte som det farliga och hotfulla utan snarare som ett slags evigt löfte och en möjlighet för deras fortsatta liv. Det är andra människor som de upplever som farliga. För att andra inte ska komma och leta efter dem bränner de innan sin avfärd ner huset. “Vi vet hur man hittar mat” konstaterar de och så flyttar de ut i skogen. I den sista scenen hissar Nell upp ryggsäcken i ett träd för att inte de vilda djuren ska komma åt den. De ska leva där på samma villkor nu, när civilisationen tycks ha upphört.

Gränssarter och gränstillstånd

Tv-serien *The Walking Dead* som började sändas år 2010 och som sedan har fått flera följande säsonger, tar sin början i ett oväntat och hastigt sammanbrott av civilisationen så som vi känner den. Människor insjuknar snabbt i vad som verkar vara ett virus som inte bara dödar de smittade utan även får dem att vakna upp igen som odöda zombies. Precis som i *Into the Forest* får tittaren aldrig någon mer genomgripande kännedom om anledningen till civilisationens kollaps. Det är inte orsakerna som står i fokus utan hur karaktärerna lever vidare i den nya och förändrade tillvaron.

De zombies vi möter i serien lever av kött från både människor och icke-mänskliga djur som konsumeras levande. De som blir bitna smittas av viruset och blir därmed – efter ett kort sjukdomsförlopp – också zombies. Hotet om att ätas eller om att förvandlas och därmed förlora sin mänsklighet är ständigt närvarande för

människorna som befolkar serien. Zombien har en särskild roll för samhällsskildringar och civilisationskritik där den dyker upp i sin dystopiska form. Den kan förstås som en symbol för en mänsklighet i kris som för länge sedan försuttit chansen att påverka framtiden i en annan riktning. Istället hemsöker de människornas värld, fast i ett tillstånd utan möjlighet till framåtskridande (jfr Björck 2019:183). Det enda som återstår är förruttnelse. Zombien är intressant eftersom den speglar den ibland förekommande mänskliga drömmen om evigt liv, men i zombiens form framlevs detta evighetsliv i ett djurlikt tillstånd. Litteraturvetaren Angela Becarra Vidergar (2013) skriver i sin avhandling om litterära skildringar av massförstörelse och katastrof. I sådana narrativ är zombien en återkommande karaktär och Vidergar menar att dessa berättelser blir vanligare efter andra världskriget och mer specifikt efter atombomben 1945. Först då blev det möjligt att kollektivt föreställa sig massförstörelse och undergång, vilket enligt Vidergar också visar på samspelet som finns mellan medieringen av populärkultur och människans föreställningsförmåga.

Det finns mycket att säga om människans förhållande till djur och natur genom att analysera *The Walking Dead* då karaktärerna i serien kastas ut ur det invanda sättet att leva i en modern, västerländsk civilisation och tvingas hitta nya eller nygamla strategier för överlevnad. I den nya världen som existerar efter zombie-apokalypsen går det t.ex. inte längre att förlita sig på tillgången till elektricitet och bensin. Det går inte heller att gå till snabbköpet för att handla mat. Människorna blir istället på ett mer påtagligt sätt än tidigare beroende av tillgången på djur för att äta och för att transportera sig. I vår analys har vi valt att fokusera på den specifika karaktären Michonne som har ett ovanligt förhållande till gränsvarelsen zombien.

Michonne dyker upp i det sista avsnittet av säsong två. Hon är en svart kvinna och som en krigare bär hon två svärd på ryggen. När hon först träder in i seriens handling och ansluter till den övriga gruppen av huvudpersoner har hon levt utan mänskligt sällskap och slagit sig fram i sällskap av två zombies som hon i någon mening

har domesticerat. Kedjade och lemlästade – Michonne har bland annat tagit bort deras underkäkar för att de inte ska kunna bitas och huggit av deras armar för att de inte ska kunna rivas – reser hon med zombierna som skydd. I vissa scener refereras till dem som “pet walkers” – husdjurs-zombies – och Michonne använder dem även som lastdjur. Precis som mulor i Hugh Glass 1800-tal används zombierna som packdjur och kan därmed förstås som en slags *kontrollerbara andra*. Men zombies kan också förstås som djurgjorda eller animaliserade människor (jfr Göransson 2017:22). Detta är begrepp som har använts för att beskriva relationer mellan olika kategoriseringar i det mänskliga spektret där vissa grupper underordnas andra genom att tillskrivas egenskaper hos djur (jfr Wolfe 2003:101). I *The Revenant* kallas ursprungssamerikaner för vildar, vilket är ett exempel på hur de i enlighet med en kolonial diskurs förstås som närmare naturen och därmed också som längre bort från det mänskliga. Zombien befinner sig på ett spektrum mellan det mänskliga och det djuriska.

Vad gäller zombien så är det inte enbart socialt och kulturellt som människan i sin nya zombieskepnad närmar sig det djuriska. Zombien har inte längre något språk, den rör sig på annorlunda sätt än människor och den har knappast något bordsskick. När zombies i serien färdas i stora grupper kallas de för “hjordar” som likt boskap går att driva åt olika håll. Ändå pågår under seriens början diskussioner mellan karaktärerna om huruvida zombier ska förstås som människor eller ej. Några menar att de bara är sjuka och hoppas på ett bot mot viruset de zombiefierade har drabbats av. En del försök görs att isolera zombier och hålla dem instängda tills ett botemedel har funnits. För en del tar sig svårigheten att hantera förlusten av närstående också uttryck i att de följer efter den nu zombiefierade personen. Andra menar att det inte går att tänka att det finns någon relation mellan den zombiefierade och människan som levde. De människor som en gång fanns i dessa odöda kroppar kommer aldrig tillbaka. Gemensamt för alla seriens karaktärer verkar dock vara att det är emotionellt svårare att döda en zombie om denna en gång – i sitt tidigare tillstånd – varit en älskad person.

Längre fram i serien kompliceras tolkningen av relationen mellan Michonne och zombierna ytterligare då det genom en tillbakablick på hennes tidigare liv framgår att hon kände båda de zombier hon reser med och använder som skydd när de fortfarande var mänskliga. Karaktären Andrea frågar Michonne vilka zombierna var innan men hon vill inte riktigt svara. För att få slut på samtalet säger hon, märkbart berörd: "De förtjänade vad de fick. De var inte mänskliga från början". Genom återblickar senare i serien får vi veta att de var hennes pojkvän och hans vän som under zombieutbrottets början tog droger istället för att skydda deras gemensamma barn när Michonne var ute och letade förnödenheter. Tydligt är att mänsklighet här får innefatta mer än språk, rörelsemönster och matvanor. Troligen tänker Michonne på mänsklighet också i termer av sådant som t.ex. empati, ansvar och moral. Hennes "pet walkers" hade redan innan sin förvandling till zombies ur sådana parametrar skrivits ut ur mänskligheten. I den nya tiden tjänar de henne, oskadliggjorda och väsande minner de om hur det förflutna fått en ny form. När hon vid ett tillfälle, för sin egen överlevnads skull, behöver döda dem tvekar hon inte en sekund. Liksom Eva och Nell kan Michonne tolkas som en vinnare i det postapokalyptiska tillståndet. Hon är en krigare som inte bara hemfaller till våld utan analyserar hur hon strategiskt kan använda den hotande andra arten för sin överlevnad. Men liksom i systrarnas fall sätts även hennes dödande i relation till ett barn.

Människan som naturkulturvarelse – avslutande diskussion

I artikeln har vi fokuserat på de mänskliga karaktärerna och deras relationer till djur och icke-mänskliga varelser i tre filmer och en serie som på olika sätt kan förstås som civilisationskritiska. Genom att rikta blicken mot djuren i filmerna har det i analysen blivit tydligt hur djur och andra arter ständigt villkorar och möjliggör människornas existens. Människor och djur lever så nära varandra att djur inte bara utgör en självklar utgångspunkt för mänskligt språk och tänkande utan även är en kategori med vilken vi

förstår oss själva och vår omvärld (Ekström & Kaijser 2018:7f). Med Donna Haraways begrepp är de mänskliga karaktärerna vi har analyserat en slags naturkulturvarer i och med att "det naturliga inte på något enkelt sätt kan skiljas från det kulturaliserade" (Björck 2019:88; jfr Haraway 2008). Vad säger då de exempel vi har analyserat ovan om relationerna mellan människor och andra arter och om de sammanblandningar mellan dem som sker?

En aspekt som framträder i de skildringar av mellanartsliga relationer som vi har analyserat är betydelsen av mänsklighetens *logos* – det vill säga människors språk eller tal (jfr Björck 2019:17). Detta är en aspekt som används för att skilja människor från djur och andra varer. Zombierna i *The Walking Dead* saknar mänskligt språk och kommunicerar inte alls. Istället hörs de ge ifrån sig väsanen och grymtanden som inte är riktade till någon. Männerna i de filmer vi analyserat, Glass och Chris, talar knappt heller. I Chris fall för att han under vistelsen i det vilda inte träffar andra människor. I Glass fall av samma skäl men också för att hans talorgan tycks ha skadats i kampen med björnen. Chris behåller dock en relation till mänskligt språk filmen igenom då han skriver dagbok och läser romaner. Språket kan förstås som en aspekt av hur Chris och Glass rör sig över ett kontinuum mellan det mänskliga och det djuriska. En konsekvens av språkets primat gör att djuren – som är helt centrala för handlingen och för de mänskliga karaktärernas överlevnad i en mening – görs oviktiga eftersom de inte talar. De framställs som tysta bikaraktärer när de egentligen för handlingen framåt.

I de exempel vi har analyserat förekommer både en rörelse av att som människa vilja återgå eller göra sig till ett med naturen och en strävan efter att tämja naturen (jfr Göransson 2017:125). Återgången kan vi t.ex. se i Chris önskan om att leva fri i naturen, och i de två systrarnas flytt till skogen. Strävan efter att tämja det vilda syns både i *The Revenant* och i *The Walking Dead* där tillvaron ofta skildras som full av vedermödor och relationerna till andra – både människor och andra arter – framställs som en kamp. I samtliga verk finns det också en glidande skala mellan vad som ses som mänskligt och djuriskt – utifrån maktrelationer som betingas av

kulturella föreställningar om kön eller ras kan vissa människor göras mer djuriska (jfr Göransson 2017:206). Djuren kan leva längre ifrån eller närmare människan men de tycks inte kunna göras mer mänskliga. Människor kan vara naturkulturvarerter medan djuren alltid är fast i naturen. Således kan inte alla röra sig över denna skala, utan människor är mer fria – och den koloniala världens vite man tycks vara allra friast.

Vi har också diskuterat hur dödbarhet – ofta sammankopplad med ätbarhet – är en aspekt som används för att skilja människor från djur och icke-mänskliga varerter (jfr Göransson 2017). Dödandet av, och relationsskapandet till djur, tycks dessutom i filmerna/serien ofta vara villkorat av kön (hos människorna). Det är t.ex. enbart kvinnliga karaktärer som i filmerna/serien döper sina djur. Och när Nell – för att rädda sin syster och hennes ofödda barn – ska döda grisen ber hon den gråtande om ursäkt. Det finns en skillnad mellan att döda som kvinna och att döda som man. För Chris och Glass verkar djurdödandet mer självklart även om Chris också tvekar inför att skjuta en hjort när han ser att hon är i sällskap av sin kalv. Men kanske är föreställningar om kön relevant även här – djurets kön. Kanske är det så att Chris tvekar att skjuta, inte för att hjorten är ett djur utan för att hon är en mor med ett barn – en feminiserad varelse.

Det civilisationskritiska finns med i samtliga verk och visar sig i olika former i de mellanartsliga relationerna. I Chris fall utgör civilisationen förslagna familjerelationer, kapitalism och omvärldens förväntningar. Han flyr från detta och likt sin förebild Thoreau ger han sig av till skogen för att hitta den genuina friheten. Men där Thoreau hade en mamma som kom med mat till honom där han satt vid Walden och funderade över människans frihet i naturen så har Chris ingen annan än sig själv. Djuren struntar i om han lever eller dör. I Glass fall verkar det inte finnas någon pardon varken i naturen eller kulturen. Han måste slåss både mot vilda djur och mot andra män – för honom är den moderna erans civilisation som är på uppsegling ett förklätt barbari. Djuren utgör ett ständigt hot, men det är också de som möjliggör hans existens – detsamma kan

inte sägas om de män som mördar hans närstående. I systrarnas fall är det en senmodern civilisation präglad av smart teknologi som rämnar. Männskligheten är inte likställd med en antropocen civilisation – deras flytt ut i skogen visar vägen mot ett tillstånd där människan kan existera underordnad naturen. Vad det gäller Michonne så har civilisationen rämnat totalt, det handlar om att värja sig mot levande och döda men samtidigt skapa något nytt. I denna skapelseakt tar hon makten över sitt eget öde genom att bemästra sina husdjurszombies.

Det tycks finnas en genusbaserad skillnad mellan de karaktärer som vi har analyserat. Där Chris går under i mötet med en brutal natur och Glass i mötet med en våldsam maskulinitet för Eva och Nell livet vidare. Med ansvar för vad som kan tolkas som en symbol för mänsklighetens framtid – bebisen – klarar de av att leva i samklang med naturen. Där männen är ensamma i sin kamp mot naturen, ingår kvinnorna i sociala relationer där de tillsammans med andra kämpar för att överleva. Till skillnad från männen behåller de sitt språk och sin förmåga att samarbeta.

Civilisationskritiska – och ofta dystopiska – teman får relevans i tider av osäkerhet (Vidergar 2013). Vi lever onekligen i en osäker tid där sådant som krig, konflikt, pandemier och klimathot dominerar nyhetssändningar och samtidsdebatt. I en sådan kontext ter det sig fullt begripligt att längta tillbaka till en värld och tid där man föreställer sig att problemen inte fanns eller åtminstone var helt andra (jfr Björck 2019:70). De filmer/serier vi analyserat har dock huvudsakligen inte blicken riktad bakåt. Gemensamt är istället riktningen mot något annat, eller kanske framförallt bort från det som är där och då i gestaltningens nu. Att återvända till ett ursprung tycks, som i Chris fall, dömt att misslyckas, men att ta med sig den mänskliga civilisationens samlade kunskap, som i systrarna Eve och Nells fall, in i något nytt framställs som ett nytt kapitel i mänsklighetens historia. Civilisationskritiska berättelser tar riktning mot skogen, mot vildmarken, mot djuren och mot oss själva.

Käll- och litteraturförteckning

Filmer och serier

Into the Forest, 2015. <https://www.imdb.com/title/tt2625810/>

Into the Wild, 2007. https://www.imdb.com/title/tt0758758/?ref_=fn_al_tt_1

The Revenant, 2015. https://www.imdb.com/title/tt1663202/?ref_=fn_al_tt_1

The Walking Dead, 2010. https://www.imdb.com/title/tt1520211/?ref_=fn_al_tt_1

Litteratur

Adams, Carol Joyce 2010. The War on Compassion. *Antennae* Nr 14, tema: The Politics of Meat. 5–9.

Adams, Carol Joyce 2013 (1990). *The Sexual Politics of Meat*. New York & London: Bloomsbury Academic.

Bakken, Gordon Morris & Kindell, Alexandra (red.), 2006. *Encyclopedia of immigration and migration in the American West* [Elektronisk resurs]. Thousand Oaks, Calif.: Sage Publications.

Berglund, Sara 2006. *Vägen till vinnarcirkeln. Travhästen och dess människor mellan sport och spel*. Hedemora: Gidlunds förlag.

Björck, Amelie 2019. *Zooësis. Om kulturella gestaltningar av lantbruksdjurens tid och liv*. Göteborg: Glänta produktion.

Danielsson, Jonas 2006. *Skräckskönt: om kärleken till groteska filmer: en etnologisk studie*. Umeå: H:ström Text Kultur.

Ekström, Simon och Lars Kaijser 2018. Djur – ett kulturvetenskapligt perspektiv. *Djur. Berörande möten och kulturella smärtpunkter*, (red.) Ekström, Simon & Kaijser, Lars. Göteborg och Stockholm: Makadam förlag.

Fabian, Johannes 1983. *Time and the other: how anthropology makes its object*. New York: Columbia Univ. Press.

Frihammar, Mattias 2018. Vildmarksgalleriet i Mo. Lokalt meningsskapande i ett myller av djur. *Djur. Berörande möten och kulturella smärtpunkter*, (red.) Ekström, Simon & Kaijser, Lars. Göteborg och Stockholm: Makadam förlag.

- Göransson, Michell, 2017. *Ätbara andra*. Göteborg och Stockholm: Makadam förlag.
- Haraway, Donna 2008. *When Species Meet*. Minneapolis: University of Minnesota Press.
- Hyltén-Cavallius, Sverker 2018. Att återuppväcka de utdöda. Om postdjurens liv och död på museer. *Djur. Berörande möten och kulturella smärtpunkter*, (red.) Ekström, Simon & Kaijser, Lars. Göteborg och Stockholm: Makadam förlag.
- Hämäläinen, Pekka 2003. The Rise and Fall of Plains Indian Horse Cultures. *The Journal of American History*. 90(3), s. 833–862.
- Hörnfeldt, Helena 2018. Skrämmande djur. Kulturella aspekter på zoofobi. *Djur. Berörande möten och kulturella smärtpunkter*, (red.) Ekström, Simon & Kaijser, Lars. Göteborg och Stockholm: Makadam förlag.
- Lundquist, Elin 2018. *Flyktiga möten. Fågelskådning, epistemisk gemenskap och icke-mänsklig karisma*. Stockholm: Stockholms universitet.
- Löfgren, Orvar 1985. Our friends in nature: Class and animal symbolism. *Ethnos*. 50(3-4), s. 184–213.
- Lönngren, Ann-Sofie 2015. *Following the Animal. Power, Agency, and Human-animal Transformations in Modern, Northern-European Literature*. Newcastle upon Tyne: Cambridge Scholars Publishing.
- Marcus, George E. 1995. Ethnography in/of the World System: The Emergence of Multi-Sited Ethnography. *Annual Review of Anthropology*, Vol. 24 (1995).
- Marvin, Garry och Susan McHugh 2014. *Routledge Handbook of Human-Animal Studies*. Milton Park, Abingdon: Taylor and Francis.
- Mignolo, Walter D. 2011. *The darker side of Western modernity: global futures, decolonial options*. Durham, N.C.: Duke University Press.
- Nordström, Annika & Saltzman, Katarina 2014. Naturen för oss – en inledning. *Naturen för mig. Nutida röster och kulturella perspektiv*, (red.) Midholm, Lina & Saltzman, Katarina. Lunds universitet: Institutet för språk och folkminnen/Folklivsarkivet.
- Riechelmann, Cord 2018. *Kräkor: ett porträtt*. Första upplagan. Stockholm: Ersatz.
- Stattin, Jochum 1990. *Från gastkramning till gatuvåld. En etnologisk studie av svenska rädslor*. Stockholm: Carlsson.

- Tigervall, Carina 2005. *Folkhemsk film: med "invandraren" i rollen som den sympatiske Andre*. Diss. Umeå: Umeå universitet.
- Videngar, Angela Becarra 2013. *Fictions of Destruction. Post-1945 Narrative and Disaster in the Collective Imaginary*. The Department of Comparative Literature: Stanford University.
- Wolfe, Cary 2003. *Animal Rites: American Culture, the Discourse of Species, and Posthumanist Theory*. Chicago och London: The University of Chicago Press.
- Zappia, Natale A. 2014. *Traders and raiders: the indigenous world of the Colorado Basin, 1540–1859*. Chapel Hill: University of North Carolina Press.

In a horse's belly: Interspecies relations as a critique of civilization

Jenny Ingridsdotter & Kim Silow Kallenberg

Keywords: natureculture, animals, popular culture, masculinity

In this article, we analyse how the relationship between humans and other species is portrayed in contemporary films and series that have the rise and fall of civilization as their theme: *Into the Wild* (2007), *The Revenant* (2015), *Into the Forest* (2015) and *The Walking Dead* (2010-). The purpose is to understand how relationships between humans, animals and non-humans are portrayed. The films/series have been chosen on the basis of their portrayal of social downfall or social dissatisfaction and on the grounds that they are also widely recognised and popular portrayals. The analysis focuses on two male characters (*The Revenant*, *Into the Wild*) and two female characters (*Into the Forest* and *The Walking Dead*) to investigate relationships between humans and other species (animals and zombies) when it comes to survival, and how these relationships are possibly conditioned by gender. Methodologically, we approach these popular cultural depictions as ethnographers, with human meaning-making as the primary point of departure. Theoretically, we use concepts developed in the field of human-animal studies.

The analysis shows that there are differences between the representations of different species and that these representations are also conditioned by gender in the human characters. Where men are alone in their struggle against nature, women are part of social relationships where they, together with others (human and non-human), struggle to survive. The analysis further shows how animals and other species constantly condition and enable human existence. However, lacking human language, the animals – who are absolutely vital for the actions and survival of the human characters – are rendered unimportant.

SOFIE STRANDÉN-BACKA

"Bara en fot och en känga"

Vargdödade barn i Finland i folktradition och mediematerial

Men här på det här stället, på slutet av 1700-talet så har vargen tagit ett barn och fört det dit till Bodoms skog, där bak där i skogen. På ett berg. Och ätit upp det där. Och det hade gått ut på kvällen när det var mörkt och så hade vargen tagit det och fört det dit till skogen. Dom hittade inte vidare, bara en fot och en känga. (SLS 810a 1965:4)

Denna sägen berättade Evelina Holmberg född 1895 i en intervju som Bo Lönnqvist gjorde år 1965 i Bodom i Esbo. Enligt denna sageskvinna kallades berget där barnet hade blivit uppätet fortfarande för Vargberget. Så brukade gammalt folk berätta, sägs i intervjun, och visst är det en rysansvärd berättelse. Det oskuldsfulla barnet hade lämnat hemmets trygghet och gått ensamt ut i mörkret, fallit offer för den rovgiriga vargen, som förde barnet med sig till skogen och slukade det med hull och hår så att det enda som stod att finna var en fot och en känga.

Nyckelord: vargattacker i Finland 1880–1881, barn, levande tradition, massmedia, sociala medier

Den här artikeln handlar om berättelser om barn och vargar, och materialet består av texter som handlar om barn som dödat av varg i Finland i förfluten tid. Jag använder mig av dels äldre tidningsartiklar som behandlar faktiska händelser i samtiden, dels äldre och nyare texter där samma händelser återges. De händelser som jag valt att fokusera är en serie vargangrepp under åren 1880–1881 i Åboregionen. Jag vill utreda vad som sätts i rörelse när relationen varg och barn diskuteras, och vilka underliggande mönster som kan skönjas i diskussionen. Jag rör mig i berättelsernas värld i ett gränsland mellan vad som har hänt, vad som kanske har hänt, vad som omöjligt kan ha hänt, vad som skulle kunna hända och vad som med stor sannolikhet inte kommer att hända. Det handlar med andra ord om föreställningar om det förflutna och om framtiden.

Heta Lähdesmäki och Outi Ratamáki (2015) skriver om den finländska varghistorien ur ett narrativitetsperspektiv. De dekonstruerar den och visar hur den byggts upp med ett fokus på negativa aspekter och med avsaknad av kontext. I sin analys av nutida tidningsmaterial och myndighetstexter visar de tre återkommande teman: händelser under 1800-talet där vargar anföll och dödade barn, begreppet problemvargar, samt vargperspektivets frånvaro. Det är framför allt deras diskussion om händelserna på 1800-talet som de ser som en beståndsdel i skapandet av den diskursiva resursen om den farliga vargen, som jag tar avstamp från i min egen analys. Denna diskursiva resurs framställer vargar som synnerligen farliga för människor, och särskilt farliga är de för barn. Med den här artikeln vill jag öppna för de olika beståndsdelar som ligger till grund för den diskursiva resursen om den farliga vargen. Därför vänder jag mig till äldre traditionsmaterial och arkiverade inspelningar som handlar om varg och barn. I det äldre och nyare mediematerial som jag här analyserar intresserar jag mig för återkommande motiv och det jag kallar för en sägenprocess om vargattackerna på barn i Åboregionen på 1880-talet (jfr Strandén-Backa u.u.1). Genom min analys av kommentarsfält på webbsidor där diskursen om den farliga vargen både försvaras och ifrågasätts vill jag visa på förhandlingar om tolkningsföreträde om djuret varg. Samtidigt tecknar jag en kontextualiserande bakgrund för artikeln ”Far-

liga vargar och bedrägliga maskhål. Produktion av risk i mediematerial om varg och barn” där jag analyserar nutida tidningsmaterial som handlar om vargar som observerats i närheten av skolor och daghem, och föräldrarnas och andra vuxnas oro för att vargar ska angripa barnen. Det performativa perspektivet på berättande om varg som jag anlägger stöder sig på Sara Ahmed (2004) och hennes teorier om känslor och berättande. Genom att berättelser kopplas till känslotillstånd stärks både innehållet och intensiteten av känslorna som berättelsen förmedlar.

Härnäst följer en bakgrund om varg och barn i folktraditionen, som sådan en del av den diskursiva resursen om den farliga vargen. Därefter övergår jag till människoätande vargar på 1800-talet och vargangreppen som skedde då. Det material som analyseras är tidningsmaterial från tiden för vargangreppen, med särskilt fokus på ett debattinlägg av Zacharias Topelius, för att sedan övergå i texter som skrivits efter att vargangreppen upphörde, allt från 1891 till nutid.

Vargangrepp på barn i sägner

John Linell gör tillsammans med Julien Alleau (2015) en studie av människoätande rovdjur med vargen i blickfånget, och konstaterar att graden av rädsla sällan står i relation till en objektiv risk för en attack. Enligt dem har människor i västvärlden under långa tider förhållit sig till vargar med en blandning av rädsla och hat. De menar att kunskapsbasen länge utgjorts av rykten, sagor och sägner, med den gemensamma nämnaren att vargen är farlig för människor. Ett exempel på en vida spridd folksaga med detta motiv är förstas Rödluvan och vargen (se Dundes 1989), som – vågar jag påstå – ingen tror har hänt på riktigt, i varje fall inte i den versionen där vargen klätt ut sig till mormodern. Uppmaningen att man ska ”dra den där om Rödluvan” innebär att det man just berättat inte uppfattas som sant av lyssnaren. Men den sanning som förmedlas i sagan är ändå att vargen är något man ska vara rädd för. Det finns många olika sägner om vargar och deras relation till

människan (se af Klintberg 2010:317–321; Lopez 1978), och som sådana ingår de tillsammans med andra berättelser om vargar i det som Lähdesmäki och Ratamäki (2015:17) kallar för det kulturella minnet om vargar. Berättelserna för fram en likriktad, förenklad och kollektiv föreställning om den farliga vargen. Ett exempel är ett vida spritt motiv som porträtterar vargars jakt på hästdragna slädar på vintern (se Strandén-Backa 2020). Enligt Linell och Alleau dök sådana vargberättelser upp i Europa under 1800-talet genom en snabbt växande produktion av tryckt material, som använde text och bild för att generera känslomässigt gensvar hos läsarna. Berättelserna förekommer på många håll, och ger sken av att ha hänt lokalt, men, liksom för många andra berättelser som har karaktär av vandringsägen, finns det inga indikationer för att det som återges skulle vara baserade på verkliga händelser (Linell & Alleau 2015:359; se af Klintberg 1986).

Att förmedla att något verkligen har hänt är ändå något som kännetecknar sägner. Foten och kängan som återfanns i Bodomskogarna i sägnen som återgavs ovan blir ett ”bevis” för sanningshalten i berättelsen, och händelsen lever kvar genom benämningen för berget ”Vargberget” där barnet slutade sina dagar. Funna likdelar är ett återkommande motiv i vargsägner och har en funktion av att bekräfta att det som omtalas faktiskt har hänt (Herlitz & Peterson 2011:49). Att vargar hade som vana att ta barn förs fram i sägnerna i *Finlands svenska folkdiktning (FSF)*. Svepande beskrivningar ger i en sägen ett intryck av att barn förhållandevis ofta togs av vargar. Under den första delen av 1800-talet ”inträffade det stundom, att vargar förde bort barn från kyrkobyen” i Lojo och ”oftast var det omöjligt att rädda dem”, förtäljer sägnen (FSF 1928:401). Av alla de gånger då vargarna tog barn, gick det ibland att rädda dem, men ändå förhållandevis sällan. En sådan utredning ger vid handen att det som berättas är sant. Sanningshalten betonas också i det som en man berättar i en inspelning från 1970-talet, då han ombads berätta om huruvida vargarna tagit några småbarn i trakten (SLS 998 1970:28). Han återger en berättelse om hur ett barn under julgrötsätandet ”gått ut på sina bestyr” och aldrig kom in tillbaka. De övriga i familjen hade gått ut och letat och sett vargspår i snön.

Enligt berättaren ”så [är] det nog riktigt en sann saga det där. Det har gått från generation till generation”. Det var hans farmor som brukade berätta om detta, och hon var född 1833, så berättaren förlade händelsen till en generation före farmodern. Han inleder ändå sin berättelse med ett visst tvivel, då han säger att ”de påstår att de skulle ha tagit häruppe i just i den här arbetsgården”, men det som betvivlas är inte *om* vargarna tagit ett barn, utan varifrån barnet kom. Att vargar tar barn i ett obehövt ögonblick betvivlas inte.

En sägen verkar ha fäst sig särskilt mycket i människors minne, och den har återberättats och nedtecknats i olika varianter (jfr Herlitz & Peterson 2011:52–53). Huvudmotivet i den är att ett barn bortrövas när det går mellan boningshuset och bastun ofta med ett lysande pärtbloss i handen, och trots att modern eller ibland fadern ser att ljuset försvinner in i skogen hinner föräldern inte fatt vargen. I *Finlands svenska folkdiktning* finns två sägner med varianter på temat. Den ena är förlagd till Immersby i Sibbotrakten, där föräldrarna var på väg till badstugan med några av sina barn. Ett av barnen gick förbi dem med en brinnande pärt i handen, och plötsligt rusade en varg fram och for iväg med barnet. Fadern sprang efter vargen, men kom för sent och fann barnet ihjälrivet (*FSF* 1928: 397–398). Den andra varianten har Korsholm som skådeplats, och handlar om så kallade vitvargar som ansågs komma och titta in genom fönstren. Ett barn gick ut med ett eldkol mellan två pärtstickor och ”skulle gå till huset” (avses troligen utedasset), men då var vitvargen där och tog barnet. ”[O]ch folket såg genom fönstret, hur eldklotet lyste, när vargen for av med barnet, men inte hunno de fast den” (*FSF* 1928:405).

Dessa ovan återgivna sägner är arkivmaterial från den första halvan av 1900-talet, men berättelsen lever kvar i muntlig tradition. Det är så jag först kom i kontakt med den, då en man från Lappfors i Esse berättade om de människor som bebodde det hemman som sedermera kom i hans anfäders ägo. En fattig änka bodde tillsammans med sina två barn, och berättelsen är förlagd till badstugan. Det mindre av barnen lade hon i badbaljan, och skötte om den lille. Det äldre barnet var tvättat och färdigt och skickades tillbaka till

huset med ett pärtbloss i handen. Men när modern tittade ut såg hon pärtblosset fara i väg in i skogen med våldsamt fart. Hon släppte det hon har för händerna och rusade efter blosset, men hann inte i kapp. När hon återvände till badstugan har hennes yngre barn drunknat. Till formen var mannens berättelse karg och saknade helt och hållet sentimentala utsmyckningar, men som småbarnsmamma levde jag mig in i berättelsen, och förfärades över kvinnans levnadsöde. Berättaren själv ville visa hur hårda livsbetingelserna var ”förr i världen”. När mannen berättade detta kände jag inte igen berättelsen som en sägen och som hörande till folktraditionen, men när jag något år senare fick höra en variant av berättelsen från ett annat håll i Pedersöre, och som likaledes avsåg förklara hur det var förr i tiden, insåg jag vad det rörde sig om. Det är egentligen denna sägen som utgjorde en startpunkt för mitt pågående forskningsprojekt ”Varggränser. Affektiva möten mellan människan och det vilda”.

Det folktraditionen lär oss om vargar är att de är farliga för barn, att de kan dyka upp ur intet och att vuxna människor sällan har en chans att försvara sina barn mot den plötsligt uppdykande vargen. Att det som omtalas faktiskt har hänt vill sägnerna förmedla.

Människoätande vargar

Med tanke på hur vargen framställs i traditionsmaterial och det mediematerial jag studerar är det viktigt att påminna om att den här artikeln handlar om föreställningar om vargen. Relationen till och föreställningar om djur i samtiden kan påverkas av händelser och berättandet om dessa händelser långt tillbaka i tiden. Det finns alltså en risk att texten på grund av sitt fokus på möten mellan varg och barn där vargen tagit barn och ätit upp dem fortsätter reproducera stereotypa bilder av vargen, och på så sätt upprätthålla rädsla för varg. Ur ett performativt perspektiv kan man säga att de ursprungliga händelserna återskapas i berättelserna, liksom också den rädsla som händelserna generar. Sara Ahmed (2004:64) talar om en kannibalistisk fantasi om att bli en del av en annans kropp

som en central beståndsdel i rädslans politik. De Andra produceras som farliga genom risken för att de ska inta det upplevande jaget, utplåna ens existens som en separat varelse med ett eget liv. De Andras blotta existens framställs som ett hot mot livet, och härmed fungerar sådana fantasier som ett sätt att rättfärdiga våld mot dem. Ahmed skriver visserligen om människor som uppfattas som rasmässiga andra, men grundtanken är den samma också när den andre utgörs av ett rovdjur.

När ett djur beskrivs som människoätande får det en särstatus bland andra individer av samma ras. Linell och Alleau (2015:357) skriver att benämningen ”människoätande” och tanken på att bli dödad och eventuellt uppäten av ett stort rovdjur kan vara skrämmande, även om graden av rädsla sällan verkar vara sammanlänkad med en objektiv risk för attack. Efter studier av europeiska historikers sammanställningar om den historiska relationen mellan människor och vargar drar Linell och Alleau, trots bevisen för att vargar faktiskt har dödat människor, slutsatser om att vargar inte utgör någon stor fara för människor när man tar hänsyn till kontexten för attackerna. Det har aldrig varit vanligt att en människa dödat av vargar, men när det hänt kan man dela in angreppen i två kategorier: rabiesmittade vargar och predationsangrepp av varg. Rabiesrelaterade anfall kännetecknas av att vargen biter många människor under en mycket kort tidsrymd, att vargen inte äter av kropparna och att offren är vuxna människor. Angreppen beskrevs som så våldsamma att man kunde avlida av skadorna av betten, och själva sjukdomen rabies var dödlig innan rabiesmediciner upptäcktes och togs i bruk. Folk på landsbygden var införstådda med förekomsten av sjukdomen, och klassade beteendet hos rabiesmittade vargar som onormalt vargbeteende. Den andra kategorin av angrepp av varg, predationsangrepp, har ett alldeles annat händelseförlopp. Det handlar då om enskilda attacker på människor på ett begränsat område under en tidsperiod som varade i några månader till flera år. I så gott som samtliga fall var det barn som valdes ut, anfölls, fördes bort och åts upp. Detta uppfattades som extremt och ovanligt beteende för vargar, och det rörde sig då om individuella vargar eller vargflockar

som hade börjat uppfatta unga individer av arten människa som föda (Linell & Alleau 2015:360–364).

John Linell och Tore Bjerke (2003) har gjort en omfattande litteraturstudie av forskningsresultat om vargangrepp på människa i Europa och Nordamerika, delvis för att reda ut om det faktiskt är sant att vargar i det förflutna angripit människor och ätit upp dem. För Finlands del handlar det om händelser som knyts till fem olika områden, där de mest väldokumenterade är angreppen i Åbotrakten på 1880-talet. Händelserna väckte stort intresse i landet, och resulterade i höjda skottpengar och särskilda handlingsplaner för att få slut på angreppen. Det finns ingen anledning att betvivla att angreppen faktiskt har ägt rum, menar Linell och Bjerke, däremot kan det exakta antalet fall vara mer osäkert. I Åbofallet är det troligen flera än de 22 angrepp som man länge vetat om, eftersom senare arkivundersökningar har visat att det utöver dessa fanns ytterligare 13 till, vilket ger en siffra på 35. Enligt de historiska dokumenten som studerats var alla barn. Efter hand som angreppen fortsatte vidtog myndigheterna allt kraftigare åtgärder för att avliva de barnätande vargindividerna. Man bad ryska och lettiska vargjägare om hjälp, och armén ombads bistå i jakten. Slutligen sköts en gammal hona i januari 1882, och knappt två veckor senare dog en vuxen varganne genom förgiftning. Efter detta upphörde angreppen (Linell & Bjerke 2003:4, 30–31).

Vargangreppen på barn uppfattades som ovanliga händelser. Av de många notiser som *Hufvudstadsbladet* publicerade har jag valt ut två som skildrar två av överfallen i Åbotrakten år 1881, det ena från augusti, det andra från november. Det första handlar om en femårig torparpojke som vistades ute på gården en eftermiddag tillsammans med sin mamma. Då ”infann sig derstädes en warg, som i moderns åsyn öfwerföll och grep Oskar Nummelin i ryggen, samt bortförde honom och förswann i skogen”. Ortsbefolkningen ställde genast till med skallgång ”utan att påträffa hwarken odjuret eller det arma barnet, som allt fortfarande eftersökes” (*Hbl* 18.8.1881). Av den korta notisen kan man utläsa att vargen dök upp från ingenstans, att den med enorm snabbhet ryckte barnet från gården och

var stark nog att springa iväg med pojken. Både varg och pojke är spårlöst försvunna trots idoga efterspaningar. Mamman, en vuxen kvinna, framställs som maktlös inför det som rubriceras som ”Wargarnes våldsbragder”. Omnämmandet av djurarten i rubriken i pluralform överför en vargs aktivitet på alla vargar som ett kollektiv, och producerar arten varg som våldsbenägen och farlig för människor. Berättelser skapar och upprätthåller en viss typ av kunskap, och som Lähdesmäki och Ratamäki visar genom sin studie av den performativa kraften i vargberättelser skapas förståelsen för en hel djurart genom vargnarrativer i den samhälleliga diskussionen (Lähdesmäki & Ratamäki 2015:20). Både den hjälplösa vuxna och den försvunna barnkroppen känns igen från sägentraditionen. Även om det finns undantag där barnet räddat sig självt eller räddats av en vuxen är ändå det utsatta barnet ett genomgående tema i berättandet om möten mellan varg och barn.

I notisen från november träffar vi den sexåriga flickan Hilda, som kommer in i stugan vid 4-tiden på eftermiddagen och berättar att hennes kompis Alina Kristina fallit omkull vid farstudörren. När föräldrarna gick ut kunde de inte hitta sin dotter, men fann däremot vargspår i snön och insåg att ”barnet bortröfwats af warg”. Hilda hade gått ett stycke före Alina Kristina men inte sett skymten av någon varg. Eftersökningar inleddes med hjälp av folk från byn. Av spåren att döma kunde de sluta sig till att vargen ett litet stycke från torpet fått sällskap av ytterligare två vargar: ”förmodligen woro dessa ungar till den warg som begick barnarofwet, hwilka af sin wärda moder öfwas till djerfwa och skickliga barnaröfware”. Notisen informerar också om att efterspaningarna gett resultat i form av lämningar av kläder och kroppsdelar: ”hittades först i ungskog nära torpet barnets ena känga, litet derifrån på en hägnad ena strumpan, längre bort, eller 300 famnar från torpet, på en äng barnets tarmar, vidare 2 werst från torpet, en del av bröstet samt slutligen 5 ½ werst från torpet inom Wirmo socken barnets hufvud”¹. Det är en makaaber uppräknings som tecknar en bild av en bestialisk måltid som pågått under en lång sträcka med matrester spridda över fem kilometer. Återigen har vargen kommit som från intet och ljudlöst lyckats få med sig ett barn, och bilden av den lömska vargen vars upp-

dykande ingen kan förutse har återigen befasts. Att aldrig kunna vara säker på om eller när vargen kommer gör rädslan ännu större. Den kanske-närvarande vargen intensifierar känslan av rädsla (jfr Ahmed 2004:65) och genererar rädsla 140 år efter händelserna i Åboregionen. Men först ska vi titta på olika framställningar av dessa händelser, och se efter vad de förmedlar.

Till skydd för barnen

I samma nummer av *Hufvudstadsbladet* i vilket notisen om Alina Kristina ingår återfinns ett helsideslångt debattinlägg av Zacharias Topelius (18.11.1881). Han upprördes över vad han tyckte var en allmän handfallenhet att få bukt med vargproblematiken, och Topelius ville att gemene man och de finländska jägarna skulle göra något åt saken. Han har rubricerat sitt inlägg ”Skydd för Finlands barn!” och inleder med att varna för att folk som läser om vargangreppen i tidningarna ska vänja sig vid dem och bara fortsätta med nästa notis utan att bry sig om de barn som fått sätta livet till. Han vill med sitt inlägg ”uppriska minnet af tilldragelserna under ett enda år” och föra fram fakta, inte någon ”känslfull skildring” av ”de olyckliga offrens nödrop eller om deras mödrars förtwiflan”. Därefter fortsätter han med att göra upp vad han kallar för en ”blodig minneslista” över de barn som under en period av ett år ”blifwit sönderslitna af wargar”. I noteringarna över varje barn står dödsdatum, ort, omständigheter för överfallet och biografiska uppgifter om barnen, bara ibland med namnuppgifter. Genom sin anonymitet kan varje barn vara vilket barn som helst, och härmed blir vem som helst av läsarna förälder till ett vargdödat barn. Liksom i Ahmeds (2004:192) analys av framställningar av barn som lemlästas av landminor är det ingen tillfällighet att det är just ett barns lidande som förväntas beröra nationen. Barnets smärta – och i det här fallet brutala död – görs generell genom den föreställda förlusten av vilket barn som helst, som en förlust som kunde vara min förlust, skriver Ahmed. Barnet representerar oskuldskraft, vilket Topelius också direkt anspelar på i sitt inlägg. Det är känslorna som för oss nutida läsare närmare de människor som återges i vargberättelser-

na från förfluten tid eftersom vi kan identifiera oss med känslorna som de måste ha upplevt. Denna känslokontakt som förmedlas genom berättelserna är oberoende av tid.

Topelius sammanfattar vargangreppen under ett års tid och räknar upp sjutton barn som dödas. Av dessa har fyra blivit tagna invid boningshuset, tre i moderns åsyn, och femton har ätits upp. Utgående från de uppgifter han tagit del av är det endast i fyra eller fem fall som man försökt förfölja vargen och bara i ett fall har skott avlossats. Ingen gång har någon hund omnämnts som kunnat varsko människorna i närheten eller dra vargens uppmärksamhet till sig och på så sätt rädda barnet. Topelius finner allt detta anmärkningsvärt, och ställer upp en utredning omfattande tre punkter genom vilka han tänker sig kunna åstadkomma en lösning på vargfrågan. För det första menar han att flera borde ha vakthund, och att den nya hundskatten är orsaken till att så få har en. För det andra vill han att flera borde beväpna sig med gevär eller ta befintliga lodbössor i användning eftersom ”besten tycks förstå, att han anfaller ett obeväpnat folk”. För det tredje vill han se en attitydförändring bland gemene man. Topelius menar nämligen att den främsta orsaken till misslyckandena hittills att döda vargarna är beroende av det finska folklynnets lojhet. Enligt honom har befolkningen inte ”vilja, förmåga och insigt att försvara sig sjelfa”, utan förväntar sig alltid att det är någon annan som ska sköta om saken. Han menar att det är en ”maklig likgiltighet” i folklynnets, ”den allmänna bristen på initiativ, på personlig energi, på känslan av solidaritet och gemensamt ansvar, som förlamar hvarje åtgärd, kastar bördan på styrelsen och – för att hålla oss till detta speciella fall – låter handlöst wargarne taga barnen”. Avslutningsvis i sitt inlägg riktar Topelius salvelsefull kritik mot Finlands jägare, som enligt honom inte verkar bry sig om de barn som man funnit sönderslitna i skogen. Indirekt anklagar han jägarna för feighet.

Vad vill då Topelius med sitt inlägg? Han vill åstadkomma en förändring så att de olyckliga tilldragelserna som angreppen på barnen varit skulle upplevas som en ”gemensam skymf, en gemensam oförrätt, en gemensam fara” så att man som en följd av denna skymf

”böra känna en gemensam pligt att hämnas skymfen och afböja faran”. Topelius vill en gång för alla föra vad han kallar ett ”utrotningskrig” mot vargarna. Han menar att några modiga jägare från alla kommuner där barn blivit tagna av varg ”skulle förena sig om ett oblidkeligt krig på lif och död mot den fräcke röfwaren”. Krigsretoriken är helgjuten i Topelius inlägg, och enligt honom omsluts Åbo av ”en belägringshär av wargar”. Han frågar sig hur ”Finlands äldsta kulturbygd” ska kunna befrias från de farliga vargarna, och hur landet ska ”aftwå den wanära och skymf, som dessa upprepade barnarof kasta på detsamma inför alla civiliserade folk”. Enligt honom ska inget hinder finnas i vägen när man väl bestämt sig för att utrota vargarna: ”Inga mossor och kärr, inga stiglösa ödemarker skola skydda landsfienden från den dag beslutsamma män räcka hwarandra handen uppå, att han skall dö”. I bistert samförstånd ska de vanliga finländska männen dra ut i strid, inte dyrt avlönade vargjägare, inte ryska lukasher² med sitt specialkunnande om varg, inte militären. Nej – varje man borde inse att hans heder har kränkts: ”Blygselns rodnad betäcker en manlig kind wid tanken på, huru likgiltigt och fegt de [barnen] blifwit uppoffrade åt wilddjuren”, eftersom några jägares ingripande skulle ha kunnat förhindra flera dödsoffer. Och vad värre är, det är fråga om oskyldiga som fått sätta livet till, vilket gör brottet så mycket större: ”Skuldlöst blod gör outplånliga fläckar”. Topelius efterlyser skydd för barnen, alla barn, både fattiga och rika, stadsbor och från ödemarkerna borde ses som lika mycket värda. Dessutom handlar det om nationens barn: ”Äro de icke alla Finlands, äro de icke alla våra barn?” Alla de dödade barnen är i överförd bemärkelse alla läsares egna barn, och som sådana är vi alla skyldiga till att ingripa mot vargarna.

Inledningsvis i inlägget proklamerade Topelius att han inte tänker hänge sig åt det känslosamma, utan hålla sig till fakta. Det är ändå en text till brädden fylld av känslor, dock inte de som tillskrivs barn och kvinnor, men hårdhet är inte en frånvaro av känsla utan en annan känslomässig orientering (Ahmed 2004:4). Topelius uppammar en kampanda mot vargarna, som han ser som en gemensam fiende dels till alla män som genom sitt icke-agerande förlorar sin manliga heder, dels till nationen som får stå med skammens rod-

nad i förhållande till mera civiliserade andra. Både männen och nationen borde skämmas över sin oförmåga till handling. De har förlorat sin potens både i form av avsaknad av gevär – som enligt Topelius används bara vid bröllop och midsommarbrasor – och i form av passivitet. Topelius skriver sitt inlägg när vargangreppen ännu pågår, alltså tidsmässigt mitt under händelserna. Han kan inte veta när anfällen ska upphöra, eller att det sista angreppet redan hade inträffat i början av november. Han är upprörd över situationen som i hans tycke speglar en allmän handfallenhet och snudd på likgiltighet. Han vill se en förändring, och härmed används händelserna för att legitimera en ståndpunkt och för att uppnå politiska mål. Vargen ges av Topelius i det närmaste mytiska proportioner (se Strandén-Backa u.u.2) och som en sådan mytisk varelse står den för kaos och blir därmed ett hot mot den civilisation som Topelius eftersträvar för nationen Finland under sent 1800-tal.

Detta får inte glömmas

Syftet är ett annat, liksom också omfattningen när administratören och tidningsmannen Uno Godenhjelm sammanställer händelserna till en bok redan tio år efter händelserna. Hans avsikt är att se till att händelserna inte ska glömmas bort. Insikten om att ”mycket från dessa ’vargår’ hade gått ur vårt minne” drabbade honom under en nattlig vårvinterresa från Åbo till Helsinge, skriver han i förordet, då han samtalade med skjutsgossen som berättade om hur hans far hade byggt en hög inhägnad runt deras stuga för att skydda barnen från vargarna. Godenhjelm bestämde då att ”försöka samla hithörande fakta till ett helt för en framtida varaktigare hågkomst” (Godenhjelm1891). Vargangreppen på barnen kan föras till den kategori av händelser av väldigt olika dignitet som inom en kulturell gemenskap ”aldrig får glömmas bort”, som man värnar om och aktivt försöker bevara minnet av för eftervärlden. Exempel på sådana händelser och företeelser som getts stark nationell eller allmänmänsklig betydelse är vinterkriget i Finland eller gaskamrarna i Auschwitz (se t.ex. Bruchfeld & Levine 1998). Godenhjelm inleder sin bok med att återge notisen som handlar om det första

fallet av barnangrepp. Det var en 8-årig pojke som togs på gården i november 1880, och kroppsdelarna hittades utspridda i markerna. Godenhjelm kommenterade tidningsinlägget med att ingen som läste den uppskakande notisen kunde ”ana att denna fasansfulla tilldragelse skulle efterföljas af många dylika, som tidningarna skulle ha att omnämna förrän den sista af de barnätande vargar, som uppträdde här, bitit i drifvan”. Efterhandsperspektivet är givet, och titeln för boken lyder också *Minnen från vargåren 1880–1882*. Man får följa med i händelseförloppet med noggranna angivelser också av personuppgifter i den blodiga minneslistan som också Godenhjelm redovisar. Men läsarna får också ta del av de många mer eller mindre framgångsrika jaktförsöken på det vargpar som stod för angreppen.

Slutligen lyckades lukashen Ivan Paklja den 2 januari 1882 skjuta honan, som beskrivs som ”ett ovanligt gammalt djur, med utslitna tänder och raggig, smutsgul päls”. Tolv dagar senare dog hannen av gift, till lukashernas stora förtret, men de hade aldrig träffat på ett större exemplar, skriver Godenhjelm (1891:22–23). Jag förmodar att den berörda allmänheten kände sig lättad över att dessa vargar hade avlivats, oberoende av vem som avlivat djuren och oberoende av tillvägagångssätt. Topelius hade däremot kanske gärna sett en finländsk man som vargarnas bane, men efter dessa händelser inleddes en utrotningskampanj av varg i landet. Det ovanligas betydelse (jfr von Sydow 1971) synliggörs genom varghonans höga ålder och varghannens storlek, och resultatet av dessa båda ovanliga individer var ett monstruöst vargpar med smak för människokött. Skinnet av varghonan bereddes till en matta och överlämnades som gåva till ämbetsmannen geheimerådet Oscar Norrmén, och hannen stoppades upp av fotograf Reinberg i Åbo och fördes till Senaten i Helsingfors efter att först ha stått utställd under en tid i Åbo (Godenhjelm 1891:23). Fotografen Reinberg tog också fotografier av det uppstoppade djuret. Den uppstoppade vargen återvände i något skede till Åbo och Katedralskolan – för skolbarnen att titta på. Numera finns den på högstadiet St. Olofsskolan (Tikkanen 2019:189f) som en trofé för barnens slutliga seger över vargen.

Efter denna genomgång av äldre material kan vi konstatera att berättelserna om möten mellan barn och varg i förfluten tid kännetecknas av vargar som framställs som blodtörstiga, grymma och människoötande, medan barnen representeras som oskyldiga offer och de vuxna som maktlösa. Samtidigt finns det underliggande tankegångar, både medvetna och omedvetna, som kopplas ihop med vargfrågan. I sin vilja att uppamma kämpaglöden mot vargarna producerade Topelius vargen som en gemensam fiende, till och med som en landsfiende, och där en sådan fiende finns kan man också sluta sig samman mot den. I det följande ligger fokus på nutida material och hur händelserna på 1880-talet cirkulerar i det.

Den blodiga minneslistan

Flera gånger i både nutida tidningsartiklar, debattinlägg och i kommentarer på nätet hänvisas till 1800-talet och hur det var då. Lähdesmäki och Ratamäki har konstaterat att man ofta lyfter fram vargangreppen under 1800-talet, särskilt de väldokumenterade attackerna på 1880-talet i Åboregionen när man berättar om varg i dag. Händelserna utgjorde undantag från vanligt vargbeteende, och det är kanske just därför som man fortfarande kommer ihåg dem och berättar om dem. Den sista som dödades av dessa vargar var också den sista människa som dödats av varg i Finland, vilket också ökar berättarvärdet. Det kulturella minnet om den farliga vargen är ett exempel på en diskursiv resurs om varg där negativa aspekter i relationen mellan människa och varg betonas. Och för en nutida människa är det nästan otänkbart att ett djur dödar en människa, och att människokroppen dessutom blir till djurföda gör händelserna ännu mera fruktansvärda (Lähdesmäki & Ratamäki 2015:24–26). Händelserna lever kvar i berättartraditionen på området, och lokalbefolkningen delade med sig om detaljer som exempelvis de exakta geografiska platser där angreppen ägde rum under intervjuer som gjordes på 2010-talet. I en del släkter har minnena av händelserna bevarats från generation till generation, och de utgjorde också en del av kunskapsbasen i vargmotståndet i föräldrasammanslutningen Taajamasusi, ”Förortsvargen” (Hiedan-

pää et al. 2016:11). Men framför allt är det media som fyllt på den diskursiva resursen genom att upprepa händelserna. Lähdesmäki och Ratamáki exemplifierar med hur ”susihirviöiden tihutöitä” (sv. vargmonstrens illdåd) omtalas femtio år efter händelserna. Och när Finland år 1995 gick med i EU och samtidigt ålades införa strängare skydd av varg dök händelserna upp i media som varnande exempel. Media är en viktig förmedlare av kulturell kunskap, också när det gäller varg, och har med sin stora samhällsliga genomslagskraft dessutom en förmåga att öppna symboliska sår och se till att såren hålls öppna (Lähdesmäki & Ratamáki 2015:25; Ahmed 2004).

Exceptionella händelser – som vargangrepp – påverkar mer än vardagliga händelser människors inställning och vad man väljer att berätta om, skriver Lähdesmäki och Ratamáki. För att bli en del av det kulturella minnet har berättelserna genomgått många processer. Något har valts ut som värt att berättas om och bara vissa saker betonas medan andra utesluts eller får stå i bakgrunden. De som berättat har försett händelserna med tolkningar, men bara vissa tolkningar överlever genom tiden och bara en del blir allena-rådande, och på så sätt taget för givna inom en grupp av människor (Lähdesmäki & Ratamáki 2015:16–17). Enligt Lähdesmäki och Ratamáki påverkar media hur vi kommer ihåg det förflutna och därmed i förlängningen hur vi agerar i nutiden. De ständiga upprepningarna av händelserna som av samtiden uppfattades som exceptionella och som utgjorde undantag i interaktionen mellan människa och varg skapar en bild av att det är både normalt och vanligt att vargar dödar barn. Konflikter och negativa vargbilder hålls levande genom påminnelser om det förflutna (Lähdesmäki & Ratamáki 2015: 27, 40). På grund av det höga berättelsevärdet som de exceptionella händelserna har lever de vidare som berättelser och genom en länge pågående sägenprocess skapas performativt förståelse för vad en varg är utgående från vad en exceptionell varg har gjort. Och berättelserna lever sitt eget liv genom media, som gärna lyfter fram sådant som kan fånga allmänhetens intresse.

I början av 2019 utkom Katternöbolagens kundtidskrift *Katternötidningen*, som förutom fackrelaterade artiklar brukar innehålla

många allmänintressanta historiska artiklar. Författaren Svenolof Karlsson hade fångat upp oron för att barn skulle attackerats av varg som uttryckts bland annat i artiklar och på debattsidor under 2018, och skrivit en lång artikel med rubriken ”När vargen utrotades” som utgick från händelserna på 1880-talet och Topelius’ debattinlägg. Karlsson upprepar ”den blodiga minneslistan” för läsarna av *Katternötidningen*, och presenterar en utredning av orsakerna till vargangreppen på barnen och omnämner dessa som angrepp av rabiesmittade ”galna vargar” och som ”seriemördarvargar”. I hans artikel blir alltså vargar endera galna eller mördare, och ordvalet ”mördare” konnoterar dels avsikt, dels något moraliskt förkastligt. Vad som på ytan ser ut att vara en väl underbyggd (skräckunderhållande) informationsartikel om händelserna på 1800-talet, skulle egentligen kunna ses som en sensationsväckande text, som genom sin beskrivning av vad vargarna har gjort, samtidigt också fördömer dem. Lähdesmäki och Ratamáki har kunnat konstatera att kontextualisering av vargars verksamhet saknas i framställningar av vargangrepp i det förflutna vilket gör det omöjligt att förstå deras beteende. Även om ortnamn nämns och händelserna tidfästs framställs inte vargen som en del av en viss tid och en viss plats, vilket leder till en föreställning om att vargen är statisk och oföränderlig. Händelserna på 1800-talet blir ett bevis för att vargen både är och har varit farlig (Lähdesmäki & Ratamáki 2015:35). Hur något omtalas har betydelse för hur människor reagerar på det som de läser eller hör berättas, och för hur de sedan väljer att agera utgående från den nya kunskapen eller förstärkning av tidigare kunskaper.

I framställningarna av händelserna på 1880-talet har ”den blodiga listan” fått en särställning, och innehållet i den kan visserligen variera en aning, men dess närvaro verkar vara konstant. Topelius’ kortfattade faktatäta lista återanvänds. Godenhjelm tar också andra källor till hjälp när han utformar sin lista som avviker lite från Topelius’ som bygger på vad denne läst i dagstidningarna. Men listan lever kvar som ett slags ”detta har hänt”-lista, som fungerar som ett bevis för att händelserna faktiskt har ägt rum. Den får mig att tänka på minnestavlorna över stupade från första och andra världskriget, vars syfte är att påminna oss efterlevande dels om vilka personer

som dödats var och när, dels om att dessa män har gett sitt liv för fosterlandet. Som sådana producerar de en uppmaning till eftervärlden om att inte glömma. Vi är skyldiga att minnas. Samtidigt ska vi förstå att det här – både krigshändelserna och vargangreppen – är något som har hänt på riktigt. Listan blir ett vittnesmål.

”Detta har verkligen hänt” finns med som en stark underström inte bara i traditionsmaterialet utan också i det nutida berättandet om varg. Denna tankegång går i polemik mot den berättelse som utgick från forskning från 1940-talet och framåt som ger vid handen att vargar inte utgör någon fara för människor (se t.ex. Berge 2018), något som media, enligt Linell och Alleau (2016:360) också livligt har propagerat för allmänheten. De menar att vargförespråkare försökt trivialisera eller förneka fakta om att vargar faktiskt har dödat människor, både förr och nu. Detta har i sin tur lett till att det är många som upplever en strid om kunskap mellan å ena sidan egna erfarenheter och det man hör inom de egna kretsarna och å andra sidan vad (så kallade) experter säger (Linell & Alleau 2015:367). Reaktionerna blir starka när ens vetande ifrågasätts (jfr Strandén-Backa 2017). Hiedanpää et al. beskriver de reaktioner som kom till offentligt uttryck efter att en museikonservator uttryckte sin missstro över att vargarna faktiskt skulle ha dödat 22 barn på 1880-talet. Indignerade läsare skrev inlägg i tidningarna och vargkritiska historiker publicerade inlägg där de återgav detaljer från ”den blodiga listan” som motbevis (Hiedanpää et al. 2016:10).

Ett liknande händelseförlopp finner man i kommentarerna till en artikel (Furu 10.3.2018) på *Vasabladets* webbsidor som handlar om en varg som skjutits med polisens tillstånd efter att den närmast sig en man, morrat och visat tändarna på hans gårdsplan. I de första tre kommentarerna märks en lättnad över att det ”äntligen [är] en varg mindre” och polisen och de övriga inblandade får ett tack för sitt snabba agerande. En av de som kommenterat undrar vad som hänt om det varit ett barn som varit ute på gården. Följande kommentar ifrågasätter vargens farlighet och uppmanar skribenterna att sluta med sina ”kvinnliga hysteroida reaktioner” om att vargar skulle äta små barn. Han fortsätter med att slå fast att sådant förekommer i

sagor som Rödluvan och att något sådant aldrig någonsin har hänt i Sverige. Skribenten uppmanar de övriga att ”sansa sig” och i fortsättningen låta nerverna hållas på insidan av kroppen. Lite senare kommenterar han sin egen kommentar, och tar tillbaka att det skulle handla om kvinnor som är ”hysteroida”. Det handlar alltså om en feminiserad känsla, kopplad genom sin benämning till livmodern (se t.ex. Johannisson 1994). Han anklagar sina manliga meningsmotståndare för omanlighet på flera plan: han kallar dem kvinnliga och deras reaktioner är hysteriska. Emotioner kopplas ihop med kvinnor, och som Ahmed konstaterar ses känslor som motsats till tanke, vilja och omdöme. Att reagera med hysteri på något associeras med det kvinnliga inte bara för benämningen av känslan utan också för själva reaktionen, det vill säga kvinnor anses stereotypt reagera, medan män agerar (jfr Ahmed 2004:3–4). Det är med andra ord intrikata former av omanlighetsförklaring som skribenten för fram, och som sådana omöjliga att bemöta. Genom dessa anklagelser positionerar han sig själv som en person med alldeles andra egenskaper: förnuft, sinneslugn och omdömesförmåga. Han avfärdar en uppmaning som riktas till en annan skribent om att läsa i kyrkböckerna från 1800-talet. Enligt honom dog ingen människa ”för att vargen var hungrig på människokött”, och de människor som avled i anslutning till vargar var sådana som hade råkat ut för vådaskött av andra jägare.

De fragmentariska beståndsdelarna i kommentarerna är rotade i och beroende av andra berättelser (jfr Ahmed 2004). Man hänvisar till, anspelar på och lånar från de diskursiva resurserna när man ger uttryck för sin åsikt, också i väldigt korta kommentarer. Användningen av de diskursiva resurserna är ett sätt att stärka den egna tolkningen, eftersom man baserar sig på traditionen, och blir också en retorisk resurs när man försöker övertyga andra om sin ståndpunkt (jfr Lähdesmäki & Ratamáki 2015:17). Att det inte lyckas är en annan sak (se Linell & Alleau 2016:365). En kvinna uppmanar i sitt inlägg ”men snälla, läs på om varg!” och slår fast att vargar inte äter människor, om vargarna inte först blivit slagna. Den kvinnliga skribenten får mothugg av en annan kvinna som skriver att denna gärna kan få de vargar som i hennes hemtrakter rör sig nära

daghem, eftersom skribenten inte tycker att vargarna ska finnas bland bebyggelsen. En annan skribent ställer en sarkastisk fråga till den kvinnliga skribenten där han undrar om hon tror att barnen på 1880-talet var godare eller eventuellt elakare mot vargarna än vad dagens barn är. Den kvinnliga skribenten uppmanas att själv läsa på, och hänvisas med en länk till en lång text på Wordpress av Britt Nyman: ”Vargen tuggade i sig 22 barn” som publicerades redan 2012.

Barn till middag

På Britt Nymans sida vill hon ge vad hon kallar för ”ett annat perspektiv” och där finns mycket skrivet om händelserna på 1880-talet. Hon anstränger sig verkligen för att visa att de faktiskt har ägt rum. Sidan om vargangreppen inleds med en färgbild av den uppstoppade varghannen, som dottern till hennes väninna i Åbo har fotograferat. Nyman återger också en ögonvittnesskildring, eller snarare en skildring av en person som var med om händelserna på ett brutalt sätt. Godenhjelm noterar i sin bok att den 22 oktober togs den 9-åriga flickan Ida Gustafsdotter i Kierla by, men hon slapp undan med livet i behåll (Godenhjelm 1891:7). År 1955 berättade den då ålderstigna Susi-Iita (Varg-Ida) själv för kommunalrådet Arvo Saura som spelade in berättelsen om hur vargen attackerade henne. Vargen anföll flickan på väg hem från skolan och drog iväg henne. Susi-Iita berättade att vargen hade vräkt omkull henne, och dängt henne i marken flera gånger innan den släpade henne mot skogen. Nyman uppger att Susi-Iita skräckfullt inväntade att vargen skulle börja äta på henne. I sista ögonblicket räddades hon av att drängen Janne från grannhuset vrålande kom springande och jagade bort vargen. Susi-Iita berättar att hon minns att hennes mamma grät när hon fick se sin dotter alldeles blodig i drängens famn när han kom bärande på henne. Berättelsen illustreras av ett foto av den då 85-åriga Susi-Iita som med bister min och iförd svart huckle blickar rakt in i kameran och därmed också rakt på alla som tittar på fotografiet. Ovanför bilden finns en mening inom citattecken: ”Nog har de där vargarna funnits alltid”.

Nyman har även vänt sig till olika rovdjursansvariga personer på flera länsstyrelser i Sverige, men enligt dem är det mesta som gäller historien skrönor. Kyrkböcker är enligt dem inte heller alltid tillförlitliga eftersom det förekommer så mycket felaktiga uppgifter i dem. När hon vände sig till Finlands Viltcentral tillbakavisades de svenska påståendena om att händelserna under 1880-talet skulle vara skrönor. Hon fick veta att dessa händelser är väldokumenterade, och att de barnätande vargarna faktiskt har funnits. ”Den blodiga listan” finns självfallet med, och den utgör huvuddelen av Nymans vargsidor. I hennes tappning ger den samma information som de övriga vad gäller faktauppgifter, men hon använder sig av alldeles särskilda affektiva grepp för att förmedla händelserna. Nyman använder verbet ”stycka” vid flera tillfällen för att beskriva det som vargen gjort med barnkropparna och som innebar att man hittade delar av kropparna kringspredda på olika ställen. Att omtala att barnen blivit föda för vargarna – till exempel genom ”vargen tog henne till middag” – är också ett affektivt laddat uttryckssätt. Att dödas är en sak, att dessutom ätas upp är värre, och aktiverar tabut att en människokropp förvandlas till någons mat. Om vargen tagit barnet i närheten av hemmet blir den affektiva effekten ännu större. Hemmet är den rätta platsen för det värnlösa och oskuldfulla barnet och det ställe som ska erbjuda barnet skydd. Nyman drar omedelbara paralleller till idag, och betonar likheten mellan barnen som togs av varg på 1880-talet och nutida barn: ”Paul lekte invid torpet, när vargen tog honom. Precis som barn leker i dag, invid hemmet, på gårdsplanen.” En flicka togs av vargen på farstrappan, och Nyman ställer en retorisk fråga om huruvida det händer sig att dagens 6-åringar sitter på trappan och leker med katten. Nyman tar även med sina läsare med på några av de vargätta barnens begravingar, och funderar över hur det kändes för de anhöriga med en kista som inte vägde just någonting och som var nästan tom, så när som på lite inälvor, delar av fötter eller några benrester. Den brutala döden gör sig påmind genom frånvaron av de uppåtna kroppsdelarna som självfallet inte väger någonting, eftersom de inte är där. En parallell kan dras till de sandfyllda kistorna som skickades hem från fronten under andra världskriget med påskriften att de inte får öppnas. Vargen, liksom fullträffar av granater, överträder

tabut om den intakta kroppen, och de överlevande får samla ihop kroppsdelar som spritts omkring. Det makabra i händelserna lyfts fram och betonas, vilket tecknar en diskursiv bild av vargarna som är lika fränstötande som gamla avbildningar av vargen där man inte hade för avsikt att ge en naturtrogen bild av djuret utan i stället ville synliggöra dess förment avskrämda karaktär (se Ahne 2018).

Del av en ursprungsmyt

I den här artikeln har jag analyserat berättelser om vargdödade barn i Finland i traditionsmaterial och i mediematerial för att ge en fylligare bild av den diskursiva resursen om den farliga vargen. Det återkommande berättandet om den farliga vargen ser jag som en del av en sägenprocess där viktiga beståndsdelar är att övertyga läsarna eller lyssnarna om sanningshalten i det som berättas. Samtidigt ses händelserna som så viktiga att de helt enkelt inte får glömmas bort, utan de behövs för att lära kommande generationer om den farliga vargen. En retoriskt övertygande beståndsdel i detta är användningen av ”den blodiga listan” som återkommer i många sammanhang som ett bevis för sanningshalten.

Den diskursiva resursen om den farliga vargen som jag har analyserat i den här artikeln betonar att vargen utgör ett hot mot människan, i synnerhet mot barn – att kontexten där angreppen skett inte tas i beaktande spelar ingen roll. Händelserna på 1880-talet reproduceras i olika sammanhang och återaktualiserar vargfaran. Berättelserna om varg framställer sällan vargen som en del av en viss tid och en viss plats, vilket leder till en föreställning om att vargen är statisk och oföränderlig, och så blir händelserna på 1800-talet ett bevis för vargens farlighet både förr och nu (Lähdesmäki & Ratamäki 2015:35). Det finns inget sätt att skydda barnen i berättelserna – vargen dyker upp från ingenstans, far iväg med barnen från gårdstunet, till och med i sällskap av andra barn eller av modern. Föräldrarna är chanslösa när vargen väl har fått barnet i sitt våld. Budskapet i berättelserna om händelserna under 1880-talet är att det inte finns någon räddning från vargen.

Berättelserna för budskapet vidare till dagens föräldrar och barn. Lähdesmäki och Ratamáki kritiserar den tidsmässiga rundgången – ”tidshoppet” – där man använder beskrivningar av händelser i det förflutna för att förklara nutida situationer. Genom berättandet om de dåd som vargar gjort sig skyldiga till i det förflutna förhåller man sig till händelserna som om det var verklighet i dag, när det i själva verket är fråga om kulturella erfarenheter som finns i det kulturella minnet. Händelserna konkretiseras i nutiden i tal och skrift, men är inte manifesterade som faktiska och fysiska händelser i dag. Minnet av dem lever i berättelserna och fastän det gått 140 år sedan händelserna är de fortfarande en viktig del av det kulturella minnet i berättelserna om det förflutna (Lähdesmäki & Ratamáki 2015:24–26, 39). Genom den performativa kraften i berättelserna och de känslor som upplevs som egna och sanna formas ens uppfattning om det man vill kalla för ”verkligheten”.

Här vill jag avslutningsvis peka på den emblematiske karaktär som berättelserna om händelserna på 1880-talet har. Återberättandet av händelserna gör något mer än skapar performativt en förståelse av vad djuret varg är, hur det betar sig och hur man ska förhålla sig till det. Det återger en ursprungsmyt för det moderna Finland. Topelius utmanar landets män att visa sig modiga och driftiga, att axla hjältemanteln och föra landet bort från kaoset där vargar härjar i en okontrollerad natur. De vargdödade barnen i Åbotrakten är de sista människooffren i Finland till de kaoskrafter som vargen symboliserar. Vargjägarna – oberoende av nationalitet – sågs som hjältar. Vargen besegrades, stoppades upp och ställdes ut. Den nationella myten om när kaos besegrades genom folkets hjältomodiga insatser lever kvar i form av en tomrumshypotes om vargens förmenta frånvaro i landet ända fram till dess att arten varg fick status som utrotningshotad art (se Lähdesmäki 2020:59ff). Samma myt, om än med delvis andra motiv och kontrahenter, uttrycks genom berättandet om det lilla landet Finland som lyckades klara sig mot den stora fienden i öster under andra världskriget.

Källor och litteratur

Arkivmaterial

SLS 810a 1965:4

SLS 998 1970:28

Övrigt material

Furu, Alexandra, 2018 [online]: Varg i Jeppo närmade sig en man och visade tänderna – sköts med polisens tillstånd. *Vasabladet* 10.3.2018.

Godenhjelm, Uno, 1891. Minnen från vargären i Åbo län 1880–82.

Samlade af Uno Godenhjelm. J. Simelii arfvingsars Boktryckeri-aktiebolag, Helsingfors.

Karlsson, Svenolof, 2019 [online]. När vargen utrotades. *Katternö*.

<https://katternodigital.fi/article/nar-vargen-utrotades/?pages=all>

Nyman, Britt, 2012 [online]. Vargen tuggade i sig 22 barn. <https://brittnyman.wordpress.com/2012/02/02/vargen-tuggade-i-sig-22-barn/>

Topelius, Zacharias, 1881. Skydd för Finlands barn! *Hufvudstadsbladet* 18.11.1881.

Litteratur

Ahmed, Sara 2004. *The cultural politics of emotion*. London & New York: Routledge.

Ahne, Petra 2018. *Vargar*. Stockholm: Ersatz.

Berge, Lars 2018. *Vargattacken. Ett reportage*. Stockholm: Bonniers.

Bruchfeld, Stéphane & Levine, Paul A. 1998. ... om detta må ni berätta ... *En bok om Förintelsen i Europa 1933–1945*. Stockholm: Regeringskansliet.

Dundes, Alan 1989: *Little red ridinghood. A casebook*. Madison: The University of Wisconsin Press.

FSF 1928. *Finlands svenska folkdiktning II. Sägner. 1 Kulturhistoriska sägner*. Helsingfors: Svenska litteratursällskapet.

Herlitz, Gillis & Peterson, Per 2011: *Vargen. Kramdjur eller hatobjekt*. Malmö: Liber.

- Hiedanpää, Juha, Pellikka, Jani & Ojalampi, Sanna 2016: Meet the parents. Normative emotions in Finnish wolf politics. *Finnish Journal for Human-Animal Studies*. Vol. 2.
- Johannisson, Karin 1994: *Den mörka kontinenten. Kvinnan, medicinen och fin-de-siècle*. Stockholm: Norstedts.
- af Klintberg, Bengt 2010: *The types of the Swedish folk legend*. Helsingfors: Suomalainen tiedeakatemia. (FF Communications 300.)
- af Klintberg, Bengt 1986: *Råttan i pizzan. Folksägner i vår tid*. Stockholm: Norstedts.
- Linell, John & Bjerke, Tore 2003 [online]: *Rädslan för vargen. En tvärvetenskaplig utredning*. Viltskadecenter & NINA/NIKU Stiftelsen för naturforskning och kulturminne. http://www.viltskadecenter.se/pdfs/Radslan_for_vargen.pdf
- Linell, John D.C. & Alleau, Julien 2015: Predators that kill humans. Myth, reality, context and the politics of wolf attacks on people. *Problematic wildlife*, (red.) Angelici, Francesco M. Springer, Cham.
- Lopez, Barry 1978: *Of wolves and men*. New York: Scribner.
- Lähdesmäki, Heta & Ratamäki, Outi 2015: Kykenemme kö luopumaan susifetissistä? Kriittinen luenta suomalaisesta susihistoriasta. *Suden kanssa*, (red.) Hiedanpää, Juha & Ratamäki, Outi. Rovaniemi Lapin yliopistokustannus.
- Lähdesmäki, Heta 2020: *Susien paikat. Ihminen ja susi 1900-luvun Suomessa*. Jyväskylä: Jyväskylän yliopisto.
- Nordisk familjebok* 1912 [online]. Uppslagsordet ”lukasch”. <http://runeberg.org/nfbp/0727.html>
- Strandén-Backa, Sofie 2017: Slaget om ortnamnen. Professionalisering, identitetsbegär och hantering av minoritetskap. *Föreställda finlandssvenskheter. Intersektionella perspektiv på det svenska i Finland*, (red.) Klinkmann, Sven-Erik, Henriksson, Blanka & Häger, Andreas. Helsingfors: Svenska litteratursällskapet.
- Strandén-Backa, Sofie 2020: Förföljd av vargar. Vargens mytiska funktion i framställningar av vargöverfall. *Svenska landsmål och Svenskt folkliv*.
- Strandén-Backa Sofie u.u.1: ”Hvad tänker pappa nu göra med oss?” En mordhistoria i media och folktradition. *Tankevärldar och vardagsarenor. Berättade rum i ett föränderligt 1900-tal*, (red.) Marander-Eklund, Lena, Henriksson, Blanka & Strandén-Backa, Sofie. Helsingfors: Svenska litteratursällskapet.

Strandén-Backa, Sofie u.u.2: Farliga vargar och bedrägliga maskhål.

Produktion av risk i mediematerial om varg och barn. (under utgivning i tidskriften *Traces*.)

von Sydow, Carl 1971: Det ovanligas betydelse. *Folkdikt och folktro*. Red.

Birgitta Rooth. Lund Gleerups.

Tikkanen, Jouni 2019: *Lauma. 1880-luvun lastensurmat ja susiviha Suomessa*. Helsingfors: Otava.

Noter

1 Längdenheterna ”famn” och ”verst” som används i citatet innebär knappt 2 meter respektive lite drygt 1 km.

2 Lukasher var ryska specialutbildade professionella vargjägare av elitklass (se t.ex. Nordisk familjebok 1912).

'A foot and a boot'. Narratives about children killed by wolves in Finnish folk tradition and media material

Sofie Strandén-Backa

Keywords: wolf attacks in Finland 1880–1881, children, living tradition, mass and social media

The article focuses on narratives about children and wolves, and the material consists of different texts that deal with children who have been killed by wolves in Finland in earlier times. The particular events in question are a series of well-known and documented wolf attacks on children in the Turku region during 1880 and 1881. Older newspaper articles, as well as contemporary texts, are analysed. One aim of the study is to investigate what is set in motion when the relationship between wolves and children is discussed and which underlying patterns emerge as part of that discussion. Another aim is to allow for narrative elements to create a base for discourse about the dangerous wolf. The analysis covers peoples' comments on websites where the discourse is both defended and challenged and where negotiations about the prerogatives of the animal are made visible. Ever-returning narratives about the dangerous wolf are part of a legend process, where one goal is to convince the audience of the truth of the stories. One way of doing so, throughout the years, has been to present what could be called 'the bloody list', a list that consists of the name and age of the dead children, the circumstances under which they were killed and what was left of their bodies. In the stories, there was no way to protect the children, and there is nothing the parents could have done once the wolf got hold of their child. The message in these stories from the 1880s is that there is no rescue from the wolf. This message is passed down to parents and further to the children of today, creating a child-eating beast of (every) wolf. Another goal is to keep the stories alive for future generations, since the events are viewed as so important that they are not to be forgotten. The stories have a somewhat emblematic character, since they reflect an original myth about the genesis of modern Finland, freed from untamed nature and the chaos of wolves.

GURBET PEKER

Djuren i den rurala livsstilsmigrationen

Drömmen om ett liv på landsbygden är ett tydligt samtida uttryck. I TV-program, sociala medier och tidningar återkommer porträtt av familjer som, med kritik mot ”urban livsföring”, valt att lämna ett vardagsliv i stadsmiljö för att istället leva på en gård med djur (Ulver 2012:12ff). Detta sökande efter ett liv på landsbygden, efter den *rurala idyllen*, förväntas realisera förhoppningar om ett bättre, enklare, lugnare och mer autentiskt liv (Benson & O’Reilly 2009a:3f; Osbaldiston 2011:214ff). Denna typ av förflyttningar benämns i föreliggande artikel som *rural livsstilsmigration*, vilken är en variant av det generella fenomenet *livsstilsmigration*. Som livsstilmigrant söker man sig frivilligt, utifrån självrannsakan och reflektion över livssituationen, till en annan plats för ett bättre liv. Livsstilsmigration är pågående självförverkligande projekt med ständig utvärdering av vardagslivets villkor, en utvärdering som fortsätter även efter att den fysiska flytten ägt rum (Benson & O’Reilly 2009a:1f; Benson & O’Reilly 2009b:608ff).

Kulturanalytiskt har livsstilsmigration undersökts i olika varianter. Förflyttningar till skånsk landsbygd (Nilsson 2013), svenska bruks-

---

Nyckelord: Livsstilsmigration, rural idyll, djurhållning, mellanartsliga relationer

orter (Agnidakis 2013), Varanasi och Goa i Indien (Korpela 2019), Spanska solkusten (Woube 2014) och nordamerikansk landsbygd (Hoey 2009) är några exempel på studerade migrationer. I min etnologiska masteruppsats undersöktes rural livsstilmigration till Gotland (Peker 2019b), vilket är ett övergripande ämnesområde även för denna artikel. Mellan år 2017 och år 2019 fältarbetade jag på ön i perioder. Jag samtalade med personer som lämnat Stockholm, bosatt sig på en gård och börjat hålla djur på den gotländska landsbygden. I mina samtal med dessa flyttare¹ visade sig ett ämnesområde vara mer påtagligt och återkommande än andra, nämligen djur och djurhållning. När migranterna beskrev sina motiv till flytten, visade sina gårdar samt berättade om sin nya livsstil, var det främst deras djur och djurhållning som tog plats i samtalen. Även om människors relationer till andra djur är förtjänstfulla utgångspunkter för att undersöka kulturella fenomen (Birke & Latimer 2009:2f; Löfgren 1984:275ff) och att djuren var så framträdande i berättelserna hos flyttarna, är djurs och djurhållningars betydelser för rural livsstilmigration tämligen outforskade. Detta bidrog till att de mellanartsliga relationerna blev ett centralt tema för examensarbetet (Peker 2019b). Föreliggande artikel fördjupar och utvecklar analysen av det djurrelaterade materialet.

I artikeln analyseras djurens och djurhållningens betydelser för rural livsstilmigration. Ett område som undersöks är vilka roller djuren och djurhållningen har i flyttarnas föreställningar om den rurala idyll och plats de söker sig till. Jag skildrar och diskuterar också vilka djurrelaterade vardagliga praktiker och mellanartsliga relationer som utvecklas och levs mellan flyttare och djur. Slutligen görs en sammanfattande analys av hur djuren och djurhållningen påverkar det pågående livsstilsprojekt som den rurala livsstilmigrationen utgör. Studien fördjupar förståelsen av den rurala livsstilmigrationen och bidrar även till de fält som kulturvetenskapliga djurstudier utgör. Det finns behov av ytterligare forskning som behandlar djurens roller i hushållens förändringsprocesser, inte minst när det gäller lantbruksrelaterade djur (Doré, Michalon & Monterio 2019:11). Denna artikel bidrar bland annat till att fylla denna kunskapslucka.

Artikeln tar sin utgångspunkt i att människor och andra djur är i ständig *samtillblivelse* (Haraway 2008:16ff). Arter och deras livsvärldar är inte på förhand givna utan blir ständigt till, av och med varandra (Ingold 2013:8ff;18). Fokus ligger vid de vardagliga praktikerna och hur de mellanartsliga relationerna formar migranterna och deras livsstil. Samtidigt undersöks hur diskurser påverkar inflyttarnas rurala livsstilsmigration som kulturell föreställning och vardaglig praktik.

Materialet samlades in under fältarbeten på Gotland mellan hösten år 2017 och våren år 2019 och består av över 20 intervjuer och otaliga observationer.² Intervjuer och observationer med sju personer framträder i artikeln. Detta material åskådliggör de centrala och återkommande dragen i det empiriska materialet såväl som de huvudsakliga analyserna (jfr Hansson 2019:13). Intervjuerna var i form av öppna samtal, i regel hemma hos flyttarna, där de fick berätta fritt om sin livsstilsförändring från stad till gotländsk landsbygd.³ Denna ostrukturerade och/eller semistrukturerade intervju-teknik öppnade upp för att synliggöra sådant som inte på förhand var påtänkt av mig som intervjuare (jfr Fägerborg 2011:98ff). Observationerna har framför allt gjorts vid besök hemma hos flyttarna medan de visat mig sina gårdar och vi tillsammans utfört olika gårdsrelaterade sysslor. Detta öppnade upp för att belysa och diskutera sidor av den rurala livsstilsmigrationen som inte framkom direkt i flyttarnas utsagor. Att vistas i gårdsmiljöerna och praktisera olika sysslor aktualiserade alltså nya infallsvinklar av det studerade fenomenet.

En annan insamlingsmetod som användes går ut på att själv leva delar av det vardagsliv som studeras (se Peker 2019b:19f). I mitt fall innebar det att jag under ett par veckor under sommaren 2018 själv lämnade mitt stadsliv för att bo på och ta ansvar för en informants gård med djur på Gotland.⁴ Gården bestod av boningshus, lador, växthus, höns hus och utedass. Medan flyttaren var bortrest levde jag delar av hennes vardagsliv och sysselsatte mig med de dagliga gårdsrelaterade praktikerna. Arbetet gick ut på att utfodra lamm, hästar, höns och katter. Jag borstade även hästarna, plockade ägg,

hämtade vatten från en vattenkiosk och vattnade grödorna. Dagarna på gården dokumenterades genom kontinuerliga anteckningar i min fältdagbok. Genom att själv leva delar av det vardagsliv som studerades närmade jag mig flyttarnas vardag kroppsligt (jfr Frykman 2012:140), vilket fördjupade förståelsen av den rurala livsstilsmigrationen.⁵

I nästa avsnitt ges en kortfattad kontextualiserande beskrivning av migranternas motiv till flytten från stad till landsbygd. Detta följs av en diskussion om hur informanterna skaffar djur samt om socialiseringsprocesser som är förknippade med djuren och djurhållningen. Avsnittet därefter ger en övergripande skildring av flyttarnas vardagliga praktiker med djur. Denna analys fördjupas genom att problematisera värdekategoriseringar av djurarter, slakt samt köttätande inom ramen för informanternas rurala livsstilsmigration. Därefter analyseras djurhållningens övergripande betydelser för livsstilsmigrationen som pågående projekt. Avslutningsvis sammanfattas artikeln i sin helhet.

Lämna staden för drömmen om landet

Stress och utbrändhet är, som för många livsstilsmigranter, återkommande förklaringar i flyttarnas berättelser om varför de valde att lämna sin vardag i stadsmiljö (Amcoff 2000:102ff). Flyttarna talar även om hur de upplevde sina arbetsliv i staden som abstrakta och stundtals meningslösa. De saknade ofta en vardag med arbetsuppgifter och aktiviteter som upplevdes som konkreta med direkt synliga och meningsfulla resultat.

Varför sökte sig då flyttarna till just landsbygden? Det är tydligt att den förväntades utgöra en motpol till den vardag de hade i staden. Hos inflyttarna förknippades landsbygden med lugn, hälsa och idén om ett ”äkta liv”. Dessa föreställningar ligger i linje med idén om den *rurala idyllen*⁶. Denna bygger på föreställningar om landsbygden som en given tillflyktsort för ett enklare, mer autentiskt och lugnare liv. Landsbygden framställs även som traditionell och gammaldags i kontrast till staden som modern och förän-

derlig. Dessa typer av landsbygdsföreställningar är inte endast ett samtida uttryck. Liknande associationer om livet på landsbygden återkommer i olika historiska sammanhang (Bergsten 1999:177ff; Lützen 2008:154ff; Löfgren 1979:63f). Ett exempel är den ”gröna vågen” på 1970-talet som präglades av romantiska föreställningar om levnadssätt på landsbygden. I likhet med dagens rurala livsstils-migranter motiverades motsvarande förflyttningar under ”gröna vågen” ofta med idéer om landsbygden som en plats för ett äkta och naturnära liv (Ekberg 2016:16ff; Richardson 2000:1ff).

Flera informanter drömde om att etablera en livsstil med gård och djur. Inflyttaren Tomas som idag driver ett mindre lantbruk med bland annat får och hästar, berättar:

Jag har alltid varit intresserad av jordbruk. Jag har alltid varit intresserad av djur. Men lyckades aldrig övertyga mina föräldrar om det fiffiga i att skaffa en bondgård och flytta från stan, vilket jag försökte länge. Jag tjatade på dem jämt, på pappa att han skulle bli bonde.

Tomas och flera av de andra flyttade alltså med den uttalade idén om att sköta om en gård med djur. Gården och djuren betraktades av dessa informanter som intimt förknippade med varandra. För de andra flyttarna var inte längtan efter att leva med djur lika uttalad. I själva verket framställs det ibland som att de inte riktigt vet varför de skaffade djur. Petra som idag bedriver fåravel uttrycker det såhär: ”Sen har vi djur då, det är något som bara råkade bli”. Hur Petra och några av de andra migranterna ”blir med djur” eller likt Tomas etablerar djurhållning mer målmedvetet, diskuteras i följande avsnitt.

Att skaffa eller bli med djur

Det finns några mediala representationer som återkom ständigt i mina samtal med flyttarna. Det svenska TV-programmet ”Mandelmanns gård”, som handlar om familjen Mandelmann som lämnat Stockholm för att driva ett ekologiskt, självhushållande jordbruk på

Österlen i södra Sverige, är ett av de mest återkommande exemplen. Ett annat är TV-programmet ”Hundra procent bonde” (I Finland: ”En tvättäktä lantis”) som handlar om den danske självhushållande bonden Frank Erichsen och hans familj. Precis som flyttarna lämnade han storstaden till förmån för ett ”nytt liv” på landsbygden. Dessa TV-program präglas av vackra idylliska gårdsmiljöer. De kommunicerar föreställningar om ett traditionellt, småskaligt och nostalgiskt lantbruk långt bort från modernitetens industriella metoder (jfr Backa 2019). På så vis reproducerar dessa mediala uttryck idéer om den rurala idyllen. I dessa program får dessutom djuren en väsentlig roll i den bemärkelse att en betydande del av programtiden ofta vigs åt djurrelaterade praktiker såsom utfodringar, äggplockning, mjölkning och lamning.

Flyttarna beskriver hur de beundrar TV-profilernas sätt att sköta sitt lantbruk, att de uppskattar de småskaliga och ekologiska odlingsmetoderna. Inte minst talar informanterna om djuren och djurhållningen som skildras i programmen, vilka typer av djur och raser de har, vilka foder de använder samt hur omsorgsfullt och vänskapligt TV-profilerna sköter om djuren. Det är uppenbart att dessa ”kändissjälvhushållare” (se Backa 2019) är stora förebilder och inspirationskällor för den studerade gruppen. Sara som idag driver en gård med hästar, får, höns, katter och bin, berättar hur viktig bonden Frank var för henne som ny gårdsägare på Gotland: ”I början var det verkligen såhär att man tittade på allt och satt på helpänn och tänkte, hur gör han, hur gör han?”. Hennes sätt att se upp till och försöka efterlikna livsstilen och djurskötseln som framställs i TV-programmen, återkommer hos så gott som alla inflyttare. Så som de berättar om kändissjälvhushållarna och deras påstådda livsstil, är det uppenbart att de fungerar som ett ideal för migranternas egna liv på den gotländska landsbygden. Kändissjälvhushållarna är således med och reproducerar diskurser om hur livet på landsbygden bör levas, vilket i sin tur formar flyttarnas praktiker och läroprocesser väl på plats. Informanterna identifierar sig dessutom med familjen Mandelmann och Frank Erichsen. Inflyttarna menar dels att de gör en ”liknande resa” som TV-profilerna, men också att de själva fungerar som förebilder för andra som är intres-

serade av denna typ av livsstilsförändring. På så vis är migranterna med och representerar samt reproducerar föreställningar om det goda livet på landsbygden.

Dessa mediala representationer är alltså en av förklaringarna till varför inflyttarna skaffar djur planerat, eller mer oplanerat ”blir med djur”. Med tanke på att informanterna ser upp till och eftersträvar den livsstil kändissjälvhushållarna representerar, och att djurhållningen har en tydlig roll i livsstilen, blir det i någon mån självklart att skaffa djur. Även om djurhållningen i sig inte var en målsättning för alla inflyttarna från början, är livsstilen de söker så intimt förknippad med djuren att det är svårt att praktisera den, såväl som att leva upp till förväntningarna om den, utan djurhållning. Detta visar alltså hur den rurala idyllen och de mediala uttrycken som är med och reproducerar densamma, påverkar handlingsutrymmet för vad det kan innebära att vara rural livsstilmigrant. Diskurser internaliseras och praktiseras hos flyttarna allteftersom deras rurala livsstilmigration fortskrider.

Gotland och dess förutsättningar har också betydelse för att migranterna börjar hålla djur. Flera av dem betraktade på förhand ön som en ”djurvänlig plats”, där det finns goda förutsättningar att hålla exempelvis hästar och får. Detta var också en av anledningarna till valet av Gotland som destination för den rurala livsstilmigrationen.

Tina, som hade flera husdjur redan när hon bodde i Stockholms innerstad och nu har en gård med bland annat får, ankor, katter och hundar, berättar om hur hon ser på djurhållningen på ön: ”Mitt djurhållande som jag hade i Stockholm med husdjur har jag alltid sett som lite knäppt, men här är det norm”. Flera av de andra flyttarna har liknande resonemang. Djurhållning upplevs som en norm på Gotland och dessutom som något man bör hålla på med som före detta stadsbo och inflyttad till den gotländska landsbygden. Migranterna berättar om hur grannar och andra i socknen kommit förbi och erbjudit dem som nyinflyttade att köpa, ta över eller byta till sig hönor, lamm, ankor och andra djur. På detta konkreta sätt kan alltså informanterna ”bli med djur”.

De berättar även att djuren är ett vanligt samtalsämne bland grannar och andra i bygden. Djuren fungerar som en isbrytare för att bekanta sig med nya människor och blir således en social samlingspunkt (jfr Kulick 2017:368). Stig som är inriktad på hästskötsel berättar: ”Man etablerar ju hästkontakt med dem som har hästar i närheten och gör saker och ting”. Han och flera av de andra flyttarna vittnar på liknande sätt om hur skötseln av hästar, lamm och andra djur blir ett viktigt sätt att etablera kontakter och komma in i gemenskapen bland andra inflyttare, men även bland de som bott på ön i generationer (jfr Doré m.fl. 2019:17). I detta sammanhang utgör således djuren betydelsefulla resurser för att skapa gemenskap för livsstilsmigranterna (jfr Doré m.fl. 2019:7f).

Genom djuren och de sociala nätverken de skapar, ges också förutsättningar för ett kunskapsutbyte mellan nyinflyttade och etablerade, inte bara avseende djurhållningen i sig, utan även om gårdslivet och bygden i ett bredare perspektiv. Flyttarna lyfter också fram att djuren och djurhållningen blir ett sätt att befästa sin dedikation och seriositet när det kommer till den nya livsstilen. Tomas berättar: ”Skaffar man djur, då är man inte här bara några månader. Djuren är på något sätt ett kvitto på varaktighet och långsiktighet”. Att skaffa eller ”bli med djur” blir således ett sätt för Tomas och de andra flyttarna att rota sig i bygden och visa för omgivningen att de ämnar stanna. Djurhållningen blir alltså ett sätt att passa in på ön och i gruppen inflyttare, vilket uttrycks i deras socialiserings- och etableringsprocesser (se Peker 2019a:131ff). Detta visar hur informanternas rurala livsstilsmigration inte bara påverkas av olika typer av representationer av den rurala idyllen, utan också av de lokalt situationerade praktikerna på den gotländska landsbygden.

Sammanfattningsvis har djuren och djurhållningen en mycket framträdande roll i den rurala idyll flyttarna söker. De längtar efter ett lugnare liv på landsbygden som ofta förväntas inkludera djur och djurhållning. Att informanterna aktivt skaffar eller bara ”bli med djur” handlar bland annat om att kändissjälvhushållarna de ser upp till och förknippar sig med, är tydligt associerade med djurhållningspraktiker. Gotlands ”djurvänliga” anseende gör dessutom

att landsbygden på ön ligger i linje med dessa mediala representationer och således motsvarar den rurala idyll flyttarna sökte sig till. Att även de som inte planerat att skaffa djur, gör det väl på plats, kan delvis förklaras av djurens ställning på Gotland och i bilden av ön. De lokala socialiseringsprocesserna är också centrala faktorer för migranternas djurhållning. Att hålla djur ger gemenskap, sammanhang och tillhörighet på den gotländska landsbygden. Hur djurhållningen tar sig uttryck och vilka relationer som utvecklas till djuren i vardagen, undersöks i nästkommande avsnitt.

Djur som vardag och vänner

Det dagliga arbetet på gården jag tog hand om under sommaren år 2018 innefattade en rad olika djurrelaterade åtaganden. De flesta morgnar började med att jag utfordrade hästarna med kosttillskott och fyllde på de stora tunnorna med vatten. I samband med detta tittade jag även till fåren som delade hage med hästarna. Efter att jag sett att fåren också verkade må bra brukade jag gå över till höns-huset och titta till deras vatten och foder samt plocka ägg, som jag tillfälligt lade på en tunna tills att resten av sysslorna på gården var avklarade. Första ägget jag plockade var en stark personlig upplevelse som påminde mig om vad flera informanter berättat. Jag förställde mig dock inte att det nyvärpta ägget skulle vara varmt. Känslan av det varma ägget i min hand blev en förkroppsligad erfarenhet. Att stryka handen över en hästkropp och känna dess muskelkraft, se ett får i ögonen, vakna till tuppen, få ont i kroppen av att bära tunga baljor med vatten eller få smuts under naglarna, är andra förkroppsligade praktiker och kunskapsprocesser som innebär att jag närmade mig migranternas upplevelser av djurhållningen. Genom att leva delar av det vardagsliv som studerades, skapades alltså förutsättningar för en fördjupad förståelse av flyttarnas rurala livsstilsmigration.

Alla informanter bedriver småskalig djurhållning där får, hästar och höns är vanligast. Några av flyttarna har också ankor, katter, hundar och biodling. I huvudsak producerar livsstilsmigrationerna

kött och ägg för eget bruk, där flera av dem är självförsörjande på dessa varor under delar av året. De ägnar även tid åt hantverksarbete där de tillverkar garn och fårskinnsprodukter. Ibland säljer informanterna vidare kött och andra produkter. Flera flyttare erbjuder också upplevelseaktiviteter såsom hästridning till turister under sommarmånaderna.

De vardagliga praktikerna med djuren uppskattas av informanterna eftersom de ger direkta, synliga och meningsfulla resultat. Detta ställer migranterna i kontrast till de abstrakta och till synes meningslösa sysslor som de menar ofta fyllde deras vardag i Stockholm. Det mest framträdande temat i flyttarnas berättelser om sin vardag med djur är dock hur de upplever att de utvecklat starka sociala band till sina djur. De pratar med dem, gosar med dem och betraktar dem i stor utsträckning som individer med personligheter. Djuren beskrivs genomgående som flyttarnas vänner. En viktig del av dessa upplevda vänskapsrelationer är känslor av välbefinnande, trygghet och lugn. Petra skildrar inlevelsefullt känslan av att borra näsan i fårens päls och känna den där speciella doften, som hon tycker så mycket om. Djuren älskar att bli kliade och kramade, förklarar Petra. Denna samvaro menar hon är både betryggande och helande: ”Att vara nära ett djur, det är ju helt underbart”, berättar Petra.

Flera av flyttarna beskriver likt henne hur samvaron med djuren har en slags terapeutisk verkan. Att umgås med djuren skapar sinnenfrid. Detta kan betraktas som en form av ”husdjursterapi” (egen översättning), det vill säga att sällskap med djur används som en metod för återhämtning från ohälsa och för att uppnå generellt välbefinnande (Kulick 2017:364f). Den djurhållning informanterna bedriver kan alltså delvis ses som ett svar på och återhämtning från den ohälsa, i form av utbrändhet och stress, som de försökte lämna i staden. Djuren används på så vis som ett vardagligt verktyg för att realisera de hälsorelaterade önskningar som är förknippade med den rurala livsstilsmigrationen.

Även om flyttarna håller djur för kött-, skinn- och äggproduktion lyfts inte dessa verksamheter fram i våra samtal. De pratar i regel

inte om hur mycket kött som framställs eller hur aveln organiseras. Istället är det de sociala dimensionerna som flyttarna självmant lyfter fram. Detta visar alltså att djurhållningen för dessa rurala livsstilmigranter till stor del är socialt och emotionellt motiverad.

Får som sällskapsdjur?

De vänskapliga relationerna till djuren gäller som jag gett exempel på inte bara de vanliga husdjuren hund och katt. Flera av flyttarna beskriver likt Petra ovan hur exempelvis fåren har en nära social betydelse. Hon får berätta vidare:

Nu förstår jag, det är så här de känner, alla de som har hundar. Nu har jag förstått vad de går igång på och vad det ger. Lamm är också väldigt tillgivna och väldigt tama och är nästan som hundar. De följer en och de kommer när man pratar.

Petra berättar vidare att hon är allergisk mot hundar och menar att hon därför aldrig utvecklat en nära relation till en hund. Istället har hon alltså fått, som hon ser det, oväntat nära relationer till sina får. Flera av flyttarna har liknande berättelser. De menar att de fått ompröva sina tidigare föreställningar om vilka relationer som en människa kan bygga till andra djurarter. Detta har påverkat hur de ser på människans och andra djurarters sociala ordning i förhållande till varandra. Samtidigt ger några migranter uttryck för en mer ”traditionell” bild när det kommer till skillnader mellan olika djurarter (jfr Fitzgerald & Taylor 2014:174f), där exempelvis hundar anses överordnade får avseende social status hos människan. Tomas berättar: ”Hundarna är högst i den hierarkin om man ser det som en hierarki. Hundarna, katten och hästarna har samma nivå i vår familj”. Det är således tydligt att olika informanter ger samma djurarter skild social status.

Så gott som alla inflyttare beskriver hur de av olika anledningar fäster sig särskilt vid vissa individer, något som får betydelse för hur de värderar olika individer och djurarter i förhållande till varandra. När en tacka övergav sitt lamm fick Tomas och hans familj själva

utfodra lammet. ”Så hon har en speciell plats i våra hjärtan”, konstaterar han. Detta gjorde alltså att familjen fick en starkare kontakt till just det lammet. Sara har fäst sig extra vid det första fåret hon skaffade sedan hon kom till Gotland. Det har utvecklats starka band mellan dem och många minnen från tiden då Sara levde på ön är förknippade med fåret. Tackan har fått följa med på Saras resa från nyinflyttad stockholmare, utan vana att driva lantbruk, till erfaren inflyttad med egen gård. Tina ger exempel på hur hon ser på sina mellanartsliga relationer:

Just nu har jag två hundar. Jag tycker om dem men det är inte själarnas förening. Jag vet inte om det är för att vi skaffade dem när vi hade små barn och man har andra saker som är en närmre. De är bara hundar i vår familj. [...] Jag var med när de första fåren föddes, man sitter uppe en hel natt och kämpar med att få i dem lite mjölk och bråkar med en dum tacka som inte vill dia. [...] Så ligger man där och gråter och svär under ett får en hel natt. Då kämpar man ju lite extra. Sen blir man så himla glad när de väl får börja äta och det blir liv. Det är ju helt fantastiskt.

Tina utvecklar resonemanget och beskriver hur hon inte har lika starka emotionella band till sina hundar som till sina får. Delvis har det att göra med att hon, likt Tomas ovan, varit med om en extraordinär situation med några specifika individer. Lamningen var dramatisk och stärkte banden till fåren. Någon motsvarig erfarenhet menar hon att hon inte delat med sina hundar. Tinas exempel ger också uttryck för det som Saras relation till sitt första får visar. De djur som tydligt relaterar till livsstilsmigrationen tillskrivs för många av informanterna större betydelse. Genom fårets ställning som symbol för Saras ”nya liv”, tillskrivs det en särskild emotionell roll. Fåret förkroppsligar Saras resa från stad till gotländsk landsbygd. Att Tina utvecklar starkare emotionella band till fåren som djurart, och att de överordnas hundarna i social betydelse i detta givna sammanhang, kan också förklaras med att fåren tillskrivs en större betydelse för de gårdsrelaterade praktiker som Tina förknippar med sin nya livsstil.

Individualiseringsprocesser förstärker således informanternas band till vissa individer och djurarter. Detta gör i sin tur att flyttarna utifrån vardagliga praktiker och upplevelser på gården ständigt omförhandlar sina föreställningar om djurarters och enskilda individers förhållande till varandra (jfr Hagström 2014:142ff). Dessa omförhandlingar präglas av vad Doré m.fl. (2019) benämner som "ontologisk flexibilitet" (min översättning). De sociala banden till ett enskilt djur eller en djurart samt vilken roll dessa har i flyttarnas liv, förändras ständigt utifrån olika händelser och omständigheter (jfr Doré m.fl. 2019:9f). Kulturhistorikern Anne Katrine Gjerløff (2012) pekar på svårigheter att göra gränsdragningar mellan kategorier som sällskapsdjur och nyttodjur. Även om dessa kan framställas som varandras motsatser är det i själva verket flytande positioner som förändras i tid och rum (Gjerløff 2012:397ff). Denna flexibilitet präglar informanternas relationer till sina djur, genom att de utvecklar nära emotionella relationer till djurarter som de själva tidigare betraktat mer som "nyttodjur". I flyttarnas vardagliga praktiker kan också dessa djur få högre social status än "klassiska" sällskapsdjur. De mellanartsliga relationerna migranterna lever i kan alltså betraktas som okonventionella i den bemärkelse att de i vissa avseenden inte ger uttryck för eller praktiserar etablerade strukturer där särskilda djurarter är överordnade andra (jfr Charles & Aull Davies 2011:78ff; Fitzgerald & Taylor 2014:174f). Samtidigt går det att återfinna motsvarigheter till de flexibla positioneringar som präglar flyttarnas relationer i andra kulturella och historiska kontexter. Gjerløff pekar på hur synen på samma djurart varierat genom historien. I ett givet historiskt sammanhang har dessutom förståelsen av en djurart skiftat utifrån aspekter som klasstillhörighet, region samt mellan stadsbor och boende på landsbygd (Gjerløff 2012:397ff).

Så som flyttarna önskar leva sin rurala livsstil och de vardagliga praktiker som följer utav detta, skapar förutsättningar för nära sociala relationer med djuren. De praktiska erfarenheterna av djurhållningen och de emotionella band som utvecklas, förändrar sammanfattningsvis informanternas föreställningar om arthierarkier men också synen på enskilda djur. På så vis förändrar flyttarnas

rurala livsstilsmigration deras mellanartsliga relationer såväl som deras föreställningar om dessa relationer.

Att ha ihjäl sina vänner

Inflyttarnas vänskapliga relationer till sina djur skapar utmaningar med tanke på att flera av djuren, förutom att vara vänner, samtidigt är ”avsedda” för köttproduktion. Djurens mångbottnade roller aktualiseras tydligt när det är dags för slakt. Flyttarna tycker generellt att slakten både är känslomässigt påfrestande och sorglig, även om de inte utför slaktproceduren själva. Så här berättar Petra: ”Det är inte lätt att djur ska slaktas. Det är inga lätta saker, det har jag väldigt mycket problem med”. Harald som bedriver fåravel konstaterar: ”Det finns något tungt i att det snart är slut”. Tina som vid intervjutillfället var relativt ny på ön och inte skickat några får på slakt ännu, bävar inför denna dag: ”Man kan ju önska att slakten sker när man inte är hemma, att någon kommer och sköter den, men så enkelt är det ju inte. Jag måste väl fixa med transport och köra dem till slakteriet och höra dem ropa efter varandra”. Slakten kan också vara olika svår när det gäller skilda individer. Sara har skickat flera får till slakt, dock inte sitt första får som jag berättat om tidigare. Med tanke på deras starka relation har Sara valt att inte slakta fåret, detta är dock något hon planerar att göra så småningom. Förhållningsättet illustrerar flyttarnas generella synsätt på sina får, där de trots de mycket nära och vänskapliga relationerna, på lång sikt inte överväger att hålla fåren endast för sällskapets skull.

Så gott som alla informanter vittnar, på liknande sätt som exemplen ovan, om hur påfrestande slakten kan upplevas. Det småskaliga sätt som flyttarna bedriver djurhållning på, som i sig ger förutsättningar för nära och vänskapliga relationer med djuren, öppnar upp för tydliga emotionella utmaningar. Inflyttarnas strävan efter att sysselsätta sig med självhushållande praktiker, likt familjen Mandelmann och bonden Frank Erichsen, har alltså oundvikliga baksidor. Detta gör också att flera av migranterna, precis som Tina, hade föredragit

att inte alls vara delaktiga i de moment som har med slakten att göra.

Hur hanterar då flyttarna dessa svåra delar av djurhållningen? Hur tacklar de det faktum att de ofta förstår sina djur som subjekt i bemärkelsen individer, men även som objekt i form av framtida köttprodukter (jfr Berglund 2006:113)? Flera av informanterna berättar för mig hur de utvecklat sätt att hantera det faktum att de ”skickar sina vänner på slakt”. De försöker klippa de emotionella banden genom att umgås mindre med djuren när slakten närmar sig. Det kan handla om att sluta gosa med fåren som ska skickas på slakt eller inte spendera så mycket tid hos kycklingarna som vanligt. Här sker således en slags ”främmandegörande process” där inflyttarna genom ändrade vanor och rörelsemönster på gården, distanserar sig från vänskapsrelationerna med djuren, som en metod för att underlätta den kommande exploateringen av dem (Maarbjerg 2015:103f). Tina har även en annan metod för att göra den stundande slakten mera uthärdlig:

Det ena är att vi har döpt alla handjuren till Ben. Så de heter Ben Jackson, Ben Thomson, alla har namn som börjar på Ben. Ben heter de för att i [land] på [språk]⁷ betyder ben mat. Så det har varit det första steget att alla heter mat.

Tina berättar alltså hur hennes får som ska slaktas får tillägget ”mat” till sina personliga namn, ett får som heter Jackson blir inför slakt Mat-Jackson. Etnologen Sara Berglund (2006) diskuterar hur namn är ett sätt att individualisera djur, att göra dem till subjekt. Samtidigt pekar hon på hur olika typer av djur namngivs på skilda sätt. Djur som betraktas som sällskapsdjur, såsom hundar, får i regel personliga namn. Djur som oftare kategoriseras som nyttodjur, som exempelvis får, ges istället beskrivande namn utifrån utseende eller andra egenskaper (Berglund 2006:157ff). I detta sammanhang blir det således tydligt hur Tina och de andra informanterna med liknande strategier använder namn och namngivning för att hantera relationen till djuren såväl som det faktum att de ska slaktas. Tinas får har, i likhet med andra migranternas, personliga namn vilket vittnar om att djuren i regel betraktas som individer med egna

personligheter. När väl slakten stundar ges dock Tinas får mera beskrivande namn genom tillägget ”mat”, en tydlig markering om djurens kommande öde. Detta blir ett sätt att göra fåren mer till objekt. De dubbelnamn som djuren ges symboliserar flyttarnas relationer till djuren när slakten närmar sig. Fåren är både vänner och framtida kött, både subjekt och objekt.

Att äta sina vänner

Det är inte bara slakten som upplevs som utmanande för inflyttarna i deras livsstil med djur på den gotländska landsbygden. De har också fått svårigheter att äta kött efter att de flyttat till ön. En förklaring till detta som de ger uttryck för, är att de som forna stadsbor inte hunnit vänja sig vid tanken att de lever med djur som sedan slaktas och äts i form av kött. Tina uttrycker det som att ”flera nya problem uppkommer som inte fanns i Stockholm”, i och med att ”man inte är van vid att känna sin mat”. För att hantera svårigheterna med sitt köttätande utvecklar informanterna olika strategier och förhållningssätt. Tina berättar vidare:

Jag är född och uppvuxen i Stockholm. Jag är van vid att köpa kött i plastpaket utan namn och ansikte. Förra året hade vi mycket ankor, så vi fick slakta dem. Första ankan vi slaktade, den blev aldrig uppäten, den ligger kvar i frysen. Sen slaktade vi 25 ankor och så packade jag allting i plast, vakuumpörpackade och frös in. Då blev det plötsligt jättelätt att använda det. Då var det lite som att gå till butiken, det är anonymt.

När Tina slaktade sin första anka lades den hel i frysen. Att se hela djurkroppen och på det viset göra det mer påtagligt att den har varit ett liv och att det funnits en social relation mellan henne och djuret, gjorde det alltför svårt för Tina att hantera och äta köttet från ankan. För de övriga ankornas del valde hon därför att stycka upp kropparna i mindre bitar och paketera kroppsdelarna som om de vore köpta i en mataffär. Flera inflyttare berättar om liknande strategier och praktiska knep för att hantera det svåra i att äta det egenproducerade köttet. Förhållningssätten anknyter till den dis-

kussion som etnologen Maria Maarbjerg (2015) för om hur närvarande djuret är när konsumenter handlar och äter kött. Maarbjerg menar att köttindustrin tillämpar en så kallad ”kött som ingrediens”-strategi (egen översättning), vilken går ut på att minska närvaron av djuret vid försäljning av kött. Istället för att göra det tydligt att köttet kommer från en varelse som levtt, framställs produkten som ”vilken ingrediens som helst”, för att på så vis minska riskerna för att konsumenten ska känna dåligt samvete och/eller ifrågasätta sitt köttätande (Maarbjerg 2015:101ff). Etnologen Michell Zethson (f.d. Göransson) (2019) skriver om liknande transformationsprocesser där djuret ”döljs” bland annat genom paketering. I dessa processer går det från att vara djur till att bli ett ”råmaterial” (Zethson 2019:209;218f). Samtidigt pekar hon på en språklig dimension i försöken att göra djurkroppen frånvarande i köttet. Genom att använda icke-kroppsliga ord som mat, pålägg och korv blir djur mindre synliga i försäljningen och ätandet av djurkroppar (Göransson 2017:19).

Flera av livsstilsmigranterna praktiserar alltså dessa typer av transformationsprocesser. När Tina väljer att paketera köttet från sina ankor i plastförpackningar är det ett sätt att tona ned djurets närvaro i köttet. Istället för att lägga det i frysen i formen av en hel ankropp, paketeras det så att det framstår som ”vilken ingrediens som helst” eller ett ”råmaterial”. Att hon, som diskuterats i föregående avsnitt, börjar benämna sina djur som ”mat”, kan med avstamp i Zethsons resonemang även betraktas som en språklig transformationsprocess. Tina använder alltså det generella ordet ”mat” för att tona ner att det i själva verket handlar om en djurkropp. Dessa olika praktiker gör att det blir lättare att förbise att köttet varit ett liv, ett liv som det dessutom funnits en social relation till.

Trots att inflyttarna ofta finner svårigheter med att äta det egenproducerade köttet och av denna anledning skapar strategier för att minska djurets närvaro, framställs det inte som en lösning att köpa kött i butik. Även om de inte haft en social relation till de djur som säljs i form av kött i butik, har de genom kroppsliga erfarenheter av att leva med djur som blir mat i form av kött, utvecklat en generell

svårighet med sitt köttätande. Köttet i butiken väcker känslor och påminner om att djuren varit liv, men också om de sociala relationer flyttarna har till sina egna djur på gården. Även om informanterna upplever svårigheter med att äta kött generellt, menar de samtidigt att det egenproducerade köttet är bättre än mycket annat, med tanke på att de kunnat garantera att djuren fått ett bra liv. Petra berättar:

Det viktiga är att de har ett så bra liv som möjligt så länge de finns här. [...] Är det något som man ska äta så är det lamm, eftersom de har ett så underbart liv. De går ute och bara har det bra, äter varierat, massa goda örter, blad och gräs.

Här lyfter Petra, i likhet med flera inflyttare, fram djurens goda och ”naturliga” levnadsvillkor. Det är kött som producerats på detta sätt som migranterna föredrar att äta. Dessa typer av förhållningssätt relaterar till det Zethson (2019) beskriver som ”nykarnivora rörelser”, inom vilka djuret inte göms utan snarare lyfts fram i konsumtionen av köttprodukter. Fokus läggs vid att lyfta fram respekt för djuren genom att bland annat påpeka den omsorgsfulla, ”lantliga” och ”naturliga” djurhållningen, vilket dessutom sätts i en motsatsrelation till industriell köttproduktion (Zethson 2019:214f). Detta relaterar även till vad Maarbjerg kallar en ”kött som djur”-strategi (egen översättning), som likt det Zethson beskriver, handlar om att lyfta fram djuret vid köttförsäljning genom att skildra den goda djurhållningen (2015:101ff). När inflyttarna likt Petra ovan berättar om hur gott liv djuren har och hur ”naturlig” djurhållningen är, praktiserar de dessa typer av ”kött som djur”-strategier. Detta anknyter även till idén om ”glatt kött”, det vill säga att köttet, utöver att det framställts med större hänsyn till djuren, också är godare att äta (Zethson 2018:252f; Fitzgerald & Taylor 2014:170ff). Förutom att fåren haft ett ”underbart liv” så som Petra beskriver det, berättar många av inflyttarna om hur gott köttet blir tack vare sådan djurhållning. Det finns således en instrumentell dimension med den omsorgsfulla och naturliga djurhållningen (jfr Fitzgerald & Taylor 2014:177f). Djuren i sin roll som flyttarnas vänner bör ha god livskvalitet samtidigt som detta är ett sätt för migranterna att producera

välsmakande kött. Slutligen finns en tendens bland flera inflyttare att använda vetenskapen om att djuren haft ett bra liv, som ett sätt att legitimera sitt köttätande. Berättelsen om den goda djurhållningen fungerar som en ”samvetsdetox” (Zethson 2019:221), det vill säga att informanterna både för sig själva och inför mig bygger upp föreställningar om ett moraliskt försvarbart köttätande.

Även om livsstils migranterna menar att de utvecklat oväntat nära relationer till djur de tidigare i huvudsak betraktat som nyttodjur, har detta inte förändrat synen på vilka djur som är tänkbara att äta. Göransson beskriver att det i en samtida västerländsk kontext är otänkbart att ha nära relationer till en hund och samtidigt konsumera hundkött. I regel görs det nämligen en skarp distinktion mellan ”sällskapsdjur” och ”köttdjur” (Göransson 2017:166). Flyttarnas djurhållning präglas inte av en sådan distinktion då de trots de vänskapliga relationerna med fåren skickar dem till slakt och äter köttet från deras kroppar. Samtidigt diskuterar inga av migranterna att det skulle vara tänkbart att exempelvis börja äta hästkött, även om relationerna till fåren i vissa fall kan vara starkare än de till hästarna. Dessa gränsdragningar framstår således som kulturellt cementerade i bemärkelsen att flyttarnas pågående omförhandlingar av sina mellanartsliga relationer inte verkar beröra vilka djurarter som är ätbara. Den kulturella förståelsen av får som en djurart ”avsedd” för köttproduktion ifrågasätts alltså inte.

För att sammanfatta diskussionen om djurrelaterade vardagliga praktiker och mellanartsliga relationer som levs mellan flyttare och djur är det tydligt att den rurala livsstils migrationen förändrat informanternas föreställningar om djur och djurhållning. Migranterna utvecklar ofta nära sociala relationer till djuren. I berättelserna framstår dessa relationer oftast som överordnade de produkter som skapas genom djurhållningen. Trots att en viktig del av flyttarnas rurala livsstils migration handlar om att hålla djur likt kändissjälvhushållarna, är det inte produkterna som framställs som hamnar i fokus i samtalen, utan snarare djuren som levande individer. De nära sociala relationerna utvecklas även till de djur som ofta inte betraktas som sällskapsdjur. På så vis förändrar den rurala livs-

stilsmigrationen inflyttarnas förståelse av hierarkier djurarter och djurindivider emellan. Som ett resultat av de nära sociala relationerna med djuren känner migranterna ett stort emotionellt motstånd till slakten. Den givna förutsättning som slakten innebär för möjligheten att självhushålla, blir väl på plats och i kontakt med djuren, utmanande att praktisera. Att informanterna väljer att hålla djur för köttproduktion, trots att det är så emotionellt utmanande, visar sammantaget hur förankrade flyttarna är i diskurserna om vad livet som rural livsstils migrant innebär. Att hålla djur utan självhushållande ambitioner blir ett alltför tydligt avsteg från den livsstil flyttarna söker sig till på den gotländska landsbygden. Inflyttarnas rurala livsstilsmigration har också förändrat deras syn på köttätande i sig, även om bilden av vilka djurarter som betraktas som ätbara framstår som tämligen oföränderlig. Inom dessa skilda områden har alltså livsstils migranternas flytt från stad till gotländsk landsbygd och deras nya vardagliga praktiker, haft flera konsekvenser för deras relationer till djur. Dessa relationer präglas sammanfattningsvis av mångsidighet och komplexitet, vilka är typiska för människors relationer till andra djur (Charles & Aull Davies 2011:72f). Flyttarna tar hand om sina djur och utvecklar starka emotionella band. Som ett led i livsstilen och målsättningen om egenproducerad mat exploateras samtidigt djurens kroppar på olika sätt. Här framstår alltså livsstilen informanterna söker som överordnad relationerna till djuren och deras rätt till liv. Hur djuren och djurhållningen påverkar livsstilsmigrationen som självförverkligande livsstilsprojekt, sammanfattas i nästa avsnitt.

Torkan och en äventyrad livsstil

Jag har sju hästar nu, har varit åtta. Femton tackor, två baggar, tjugofem lammungar. Jag får vara glad om jag får behålla tre hästar, kanske två. Allt annat måste bort.

Under sommaren år 2018 drabbades Gotland mycket hårt av den omfattande torkan som pågick i Europa (Länsstyrelsen i Gotlands län). Charlotte berättar ovan om hur hon kommer att tvingas

nödslakta de flesta av sina djur på grund av foderbristen som torkan orsakat. Flera av flyttarna riskerar på liknande sätt att behöva avveckla hela sin djurhållning på grund av torkans konsekvenser. De äventyrar således informanternas möjligheter att kunna hålla djur. Detta medför att flera av flyttarna omprövar sin rurala livsstilsmigration. Tina berättar:

Man kan inte köpa hö och i de mörkaste stunder landar man någonstans i att, om man inte ens får hö till fåren, inte kan ha kvar ett enda djur, utan måste slakta allihop, då vet jag inte om jag vill bo kvar.

Flera av informanterna överväger likt Tina att flytta om de inte skulle kunna fortsätta med djurhållningen. Med tanke på att torkan hotar djurhållningen, hotar den också den livsstil flyttarna etablerat. Kulturgeografen Michael Woods (2011) diskuterar hur centrala djuren kan vara för djurbönders "lifescape", det vill säga det kulturella och sociala samspel som finns mellan människa och landskap. Tvingas bönderna göra sig av med djuren försvinner också en del av deras "lifescape" och den mening som är förknippad med platsen (Woods 2011:214ff). Detta är tydligt hos inflyttarna. Den mening som är förknippad med platsen och den livsstil de etablerat på Gotland, är på många sätt beroende av djurhållningen. Försvinner möjligheten att hålla djur tappar också platsen och gården i någon mån sin mening eftersom de meningsskapande praktikerna med djurhållningen uteblir. De identitetsskapande processerna som är förknippade med den *rurala idyll* informanterna söker sig till och de ideal de försöker efterleva förutsätter också djurhållning. Djuren är alltså med och skapar de livsvärldar som präglar inflyttarna (jfr Hagström 2014:142), vilket gör att de inte kan vara de rurala livsstils migranter de önskar om djuren försvinner.

Livsstilsmigration är som fenomen pågående och i ständig utvärdering av migranterna (Benson & O'Reilly 2009a:2; Benson & O'Reilly 2009b:615f). Detta är tydligt hos den studerade gruppen. I samband med utmaningar funderar flyttarna återigen på att byta boendemiljö och livsstil. Även de som bott på ön under flera års tid, bildat familj och etablerat sig i övrigt resonerar på detta sätt.

Torkan och risken att leva utan djur skildrar således den ständiga utvärdering som präglar informanternas rurala livsstilsmigration som pågående självförverkligande projekt.

Avslutning

I denna artikel har djurs och djurhållningars betydelser för rural livsstilsmigration analyserats. Materialet visar att mellanartsliga relationer kan vara centrala för dessa typer av migrationsprocesser. Valet av destination för migrationen, flyttarnas etableringsprocesser såväl som deras vardagliga meningsskapande praktiker väl på plats, kretsar i någon mån kring djur och djurhållning. Genom att betrakta *rural livsstilsmigration* med avstamp i mellanartsliga relationer har således nya infallsvinklar på mänskliga förflyttningsmönster uppenbarats. Samtidigt har studiet av den rurala livsstilsmigrationen möjliggjort fördjupad förståelse av mellanartsliga relationer. Flytten aktualiserar nämligen flera komplexa processer avseende människors relationer till andra djur. Migrationen åskådliggör människors ambivalenta förhållningssätt till andra djur samt hur mellanartsliga relationer präglas av ständiga omförhandlingar, som i sig är avhängiga människors intressen såväl som vardagliga omständigheter. Den rurala livsstilsmigrationen skildrar också hur diskurser och normer formar flyttarnas mellanartsliga relationer, där vissa aspekter av djurhållningen framstår som mer omförhandlingsbara än andra. Sammanfattningsvis visar flyttarnas berättelser att djuren och de djurrelaterade praktikerna är avgörande för den livsstil informanterna söker, det vardagsliv de etablerar såväl som för migrationsprojektet i sin helhet.

Käll- och litteraturförteckning

Intervjuer

Charlotte, 27.7.2018, längd: 1h50min.

Harald, 1.10.2018, längd: 3h1min.

Petra, 4.10.2018, längd: 1h53min.

Sara, 8.12.2017, längd: 1h38min.

Stig, 2.10.2018, längd: 1h52min.

Tina, 4.10.2018, längd: 2h8min.

Tomas, 2.8.2018, längd: 2h35min.

Samtliga intervjuer utförda av författaren.

Samtliga intervjuer förvaras hos författaren.

Observationer

Observationer på informants gård, på besök hos andra informanter och på övriga platser är utförda mellan december år 2017 och mars år 2019.

Samtliga observationer utförda av författaren.

Samtliga observationsanteckningar förvaras hos författaren.

Litteratur

Agnidakis, Paul 2013. *Rätten till platsen. Tillhörighet och samhörighet i två lokala industrisamhällen under omvandling*. Hör: Brutus Östlings Bokförlag Symposion.

Amcoff, Jan 2000. *Samtida bosättning på svensk landsbygd*. Uppsala: Uppsala universitet.

Backa, Andreas 2019. Husbehovsodlingens epistemiska gemenskap – från hobbyodling till självhushållning. *Laboratorium för folk och kultur*: <https://bragelaboratorium.com/2019/12/09/husbehovsodlingens-epistemiska-gemenskap-fran-hobbyodling-till-sjolvhushallning/> (Hämtad 19.2.2020).

Benson, Michaela & O'Reilly, Karen 2009a. Lifestyle Migration: Escaping to the Good Life? *Lifestyle Migration: Expectations, Aspirations and Experiences*, (red.) Michaela Benson & Karen O'Reilly. Farnham: Ashgate.

Benson, Michaela & O'Reilly, Karen 2009b. Migration and the search for a better way of life: a critical exploration of lifestyle migration. *The Sociological Review*, 57(4):608–621.

Berglund, Sara 2006. *Vägen till vinnarcirkeln: travhästen och dess människor mellan sport och spel*. Lund: Lunds universitet.

- Bergsten, Magnus 1999. Bonden i bladet. *Svenskt bondeliv: livsform och yrke*, (red.) Anders Salomonsson. Lund: Studentlitteratur.
- Birke, Lynda & Latimer, Joanna 2009. Natural relations: horses, knowledge, technology. *The Sociological Review*, 57(1):1–27.
- Charles, Nickie & Aull Davies, Charlotte 2011. My Family and Other Animals: Pets as a Kin”. *Human and Other Animals*, (red.) Bob Carter & Nickie Charles. London: Palgrave Macmillan.
- Doré, Antoine; Michalon, Jérôme & Monteiro, Teresa Líbano 2019. The Place and Effect of Animals in Families. *Enfances Familles Générations*, 32(2019).
- Ekberg, Kristoffer 2016. *Mellan flykt och förändring: utopiskt platsskapande i 1970-talets alternative miljö*. Lund: Lunds universitet.
- Fitzgerald, Amy J. & Taylor, Nik 2014. The cultural hegemony of meat and the animal industrial complex. *The Rise of Critical Animal Studies: From the Margins to the Centre*, (red.) Nik Taylor & Richard Twine. Abingdon-on-Thames: Routledge.
- Frykman, Jonas 2012. *Berörd: plats, kropp och ting i fenomenologisk kulturanalys*. Stockholm: Carlsson.
- Fägerborg, Eva 2011. Intervjuer. *Etnologiskt fältarbete*, (red.) Lars Kaijser & Magnus Öhlander. Lund: Studentlitteratur.
- Gjerløff, Anne Katrine 2012. Offer, Fjende, Frænde, Føde. *Historisk tidskrift*, 132(3):392–422.
- Göransson, Michell 2017. *Ätbara andra*. Göteborg: Makadam förlag.
- Hagström, Erica 2014. En pedagogisk relation mellan människa och häst. På väg mot en pedagogisk filosofisk utforskning av mellanrummet. *Pedagogisk forskning i Sverige*, 19(2–3):132–152.
- Hansson, Kristoffer 2019. Kroppen och den motsägelsefulla staden. Kulturanalytiska perspektiv på funktionshinder och urbana rum. *Budkavlen*, 98:9–37.
- Haraway, Donna Jeanne 2008. *When Species Meet*. Minneapolis: University of Minnesota Press. Elektronisk resurs tillgänglig via ProQuest Ebook Central, 5 augusti 2020.
- Hoey, Brian A. 2009. Pursuing the Good Life: American Narratives of Travel and a Search for Refuge. *Lifestyle Migration: Expectations, Aspirations and Experiences*, (red.) Michaela Benson & Karen O’Reilly. Farnham: Ashgate.

- Ingold, Tim 2013. Prospect. *Biosocial Becomings. Integrating Social and Biological Anthropology*, (red.) Tim Ingold & Gisli Palsson. Cambridge: Cambridge University Press.
- Korpela, Mari 2019. Searching for a countercultural life abroad: neo-nomadism, lifestyle mobility or bohemian lifestyle migration? *Journal of Ethnic and Migration Studies*, DOI: 10.1080/1369183X.2019.1569505.
- Kulick, Don 2017. Human-Animal Communication. *Annual Review of Anthropology*, 46:357–378.
- Lützen, Karin 2008. De gode gamle dage ude på landet. *Folk Og Kultur, årbog for Dansk Etnologi Og Folkmindevidenskab*, 37(1):154–164.
- Länsstyrelsen i Gotlands län: <https://www.lansstyrelsen.se/download/18.4df86bcd164893b7cd949fac/1536319094024/Regeringsbrev.%20Gotländska%20konsekvenser%20av%20torkan%202018.pdf> (Hämtad 18.2.2020).
- Löfgren, Orvar 1984. Våra vänner i naturen. *Den dolda historien: 27 uppsatser om vårt okända förflutna*, (red.) Ronny Ambjörnsson & David Gaunt. Stockholm: Författarförlaget.
- Löfgren, Orvar 1979. Människan i naturen. *Den kultiverade människan*, (red.) Jonas Frykman & Orvar Löfgren. Malmö: Gleerups.
- Maarbjerg, Maria 2015. Smagen af koliv med udsigt. En udforskning af dyret i kødet. *Kulturstudier*, 6(1):100–120.
- Nilsson, Gabriella 2013. Breaking Free and Settling Down. Contradictory Cultural Meaning of Rural Retirement Migration among Swedish Seniors. *Nordic Seniors on the Move. Mobility and Migration in Later Life*, (red.) Anne Leonora Blaakilde, Gabriella Nilsson. Lund: Lund universitet.
- Osbaldiston, Nick 2011. The Authentic Place in the Amenity Migration Discourse. *Space and Culture*, 14(2):214–226.
- Palmgren, Ann-Charlotte 2011. Autoetnografi. *Etnografiska hållplatser* (red.) Kerstin Gunnemark. Lund: Studentlitteratur.
- Peker, Gurbet 2019a. Att göra Gotland till sin hembygd. *Från Gutabygd: årsskrift för den gotländska hembygdsrörelsen*, (red.) Annika Melin. Visby: Gotlands Hembygdsförbunds förlag.
- Peker, Gurbet 2019b. *Landsbygd i nöd och lust. En etnologisk studie av livsstilsmigration till Gotland*. Uppsala: Uppsala universitet.

- Richardson, Heidi 2000. *Tilbake til jorda: drømmer og hverdagsliv*.
Bergen: Bergen universitet.
- Ulver, Sofia 2012. *Den nygröna människan. En översikt av landsbygdens status i förändring*. Jordbruksverket.
- Vetenskapsrådet. Forskningsetiska principer. <http://www.codex.vr.se/texts/HSFR.pdf> (Hämtad 19.2.2020).
- Woods, Michael 2011. *Rural*. London: Routledge.
- Woube, Annie 2014. *Finding One's Place: An Ethnological Study of Belonging among Swedish Migrants on the Costa del Sol in Spain*.
Uppsala: Uppsala universitet.
- Zethson, Michell 2019. Köttslöjd: Diffrakationer på temat nykarnism & ättna djur. *RIG*, 101(4):209–223.
- Zethson, Michell 2018. Pre rigor mortis. *Djur: Berörande möten och kulturella smärtpunkter*, (red.) Simon Ekström & Lars Kaijser.
Göteborg: Makadam förlag.

Noter

- 1 Deltagarna i denna studie benämns som ”flyttare”, ”inflyttare”, ”migrant”, ”livsstils migrant” och ”informant”. De har alla flyttat från Stockholmsområdet till den gotländska landsbygden (ett område utanför tätort enligt SCB:s definitioner). Flyttarna är mellan 35 och 70 år gamla. Gruppen består av något fler kvinnor än män. De flesta har bosatt sig på ön under de senaste tio åren medan några har bott på Gotland betydligt längre. Inga har bott permanent på Gotland tidigare. Informanterna försörjer sig inte enbart på gårdsverksamheten utan har även andra sysselsättningar.
- 2 Delar av detta material användes också inom ramen för min masteruppsats.
- 3 Samtalen spelades in och inspelningarna transkriberades. För att skapa läsbarhet har vissa upprepningar, utfyllnadsord och stakningar utelutits.
- 4 Metoden är inte direkt autoetnografisk (se Palmgren 2011:173ff) då jag varken tillhör den grupp som studeras eller avsåg göra en motsvarande flytt från stad till landsbygd.
- 5 Forskningen som bedrivits inom ramen för denna artikel följer svenska Vetenskapsrådets forskningsetiska principer för humanistisk-samhällsvetenskaplig forskning (Vetenskapsrådet 2020). Namnen på personerna och djuren som presenteras i artikeln är fingerade. Andra detaljer som uppenbart riskerar att avslöja informanternas identitet utelämnas. Att leva delar av vardagslivet som studerades medförde etiska överväganden. Det innebar ett stort ansvar att ta hand om en gård med djur. För att säkerställa att djuren och gården i övrigt ombesörjdes, fick jag en grundlig genomgång av sysslorna som förväntades av mig samt kontaktuppgifter

till personer i närheten som kunde hjälpa till vid behov. Ett annat etiskt övervägande som aktualiserades var hur jag som forskare skulle hantera det faktum att jag levde i en informants boningshus och hade direkt tillgång till hennes hem utan hennes närvaro. För att hantera detta samtalade jag med informanten om att delar av hennes liv skulle vara föremål för observation. Även om hon samtyckte till detta har jag kontinuerligt utslutit detaljer i materialet som skulle kunna riskera att exponera privata uppgifter om personen i fråga.

6 I detta sammanhang återfinns några olika benämningar för att beskriva liknande typer av föreställningar om landsbygden. ”Torparromantik” (Löfgren 1979:63f) och ”pastoral myten” (Amcoff 2000:103) är några exempel. I artikeln används genomgående benämningen ”rural idyll”.

7 Av anonymiserings-skäl är fårens namn utbytta samt land och språk borttaget.

Animals and Rural Lifestyle Migration

Gurbet Peker

Keywords: Lifestyle migration, rural idyll, animal husbandry, interspecies relationships

This article examines the role of animals and animal husbandry in rural lifestyle migration to the Gotlandic countryside. One area of interest is the significance of animals and animal husbandry as part of migrants' notions of the rural idyll and the place they seek. The article also describes and analyses animal-related everyday practices and interspecies relationships that are developed between migrants and animals.

The empirical material has been collected using ethnographic methods based on observations and qualitative interviews. The researcher also emerged herself in aspects of the rural lifestyle migration being studied. The informants have all left the city of Stockholm in favour of life in the Gotlandic countryside, where they devote themselves to small-scale animal husbandry and keep sheep, horses, chickens and other animals.

The theoretical foundation is that humans and other animals are in a state of constant becoming-with and, thus, create each other's lifeworlds. The focus is on analysing everyday practices and how interspecies relationships shape the migrants and their lifestyles. At the same time, the researcher also looks at the way in which discourses affect the migrants' rural lifestyle migration, both as cultural preconceptions and everyday practices.

The results show that animals and animal husbandry play a central role in the rural idyll and the place that migrants seek. The interspecies relationships are also important for the informants' socialisation and establishment processes in the Gotlandic countryside. The migrants find their relationships with the animals meaningful and crucial for the established lifestyle. These close everyday relationships lead the informants to renegotiate aspects of their view of animals as well as their view of eating meat. This lifestyle with animals also involves emotional challenges related to slaughter, an aspect of animal husbandry that the migrants find stressful. The interspecies relationships documented in the material are consistently characterised by ambivalence and constant renegotiations. In summary, the article shows that the animals and the animal-related practices are

crucial for the lifestyle to which the migrants aspire, the everyday life they establish, as well as for the migration project as a whole.

ANNCRISTIN WINROTH

Mellan hästens öga och människans strävan

En dialektisk relation gestaltad i biografiska porträtt

Att beskriva hästar eller andra djur i porträttliknande fragment eller utsagor är en etablerad praktik och en genre som förekommer i olika sorters material och sammanhang. I hästflickslitteratur, säljannonser, diskussionstrådar på nätet eller folklöre i stallmiljöer, arkivmaterial och inom levnadshistoriskt berättande beskrivs *hästars personlighet, utseende, kropp, lynne och tolkningar av deras uttryck i interaktion med människor och andra hästar*. I ett par exempel från Nordiska museets frågelistsvar från undersökningen ”Hästen” från mitten av förra seklet förekommer till exempel beteckningar av enskilda hästar som god springare, trogen, friskt humör, pissmär, krubbitare, istadiga (NM:106). I säljannonser på sajten ”Hastnet.se” används beskrivningar som traderas och befästs som möjliga att karaktärisera en hästs personlighet. Förekommande ord är till exempel flott, talangfull, lugn, lättlärd, villig, pålitlig, framåt, bra lynne, vilka alla har positiva konnotationer ur en tänkbar köparens

---

Nyckelord: häst och människa, antropomorfism, biografiska porträtt av hästar, mellanartslig relation

perspektiv. I diskussionstråden ”Gnägg vad har din häst för personlighet” (Bukefalos, 12 november 2013) förekommer betecknande ord som lat, har en räv bakom öronen, tant, intelligent, harmonisk, tar livet med ro, vass, bufflig, problemlösare med flera. Här uttrycks också ambivalens och motstridigheter i en del av porträtten. En häst beskrivs vara klok och förständig men samtidigt lättstressad, till skillnad från säljannonsernas mer harmoniserande och helgjutna porträtt. Möjliga sätt att beskriva hästar som unika individer och sociokulturella varelser inom det mänskliga återskapas som en mångfacetterad genre inom dessa varierande materialtyper. I dessa exempel anas en intertextuell relation inom genren, tidstypiska uttryck såväl som mer unika benämningar.

Sammantaget existerar dessa inom en sociokulturell repertoar som skapats i *interaktioner med specifika hästar* men som här används i kommunikation *mellan människor*. Beteckningarna utgör också exempel på innebörden av begreppet *zooësis* som är både titel och bärande perspektiv i litteraturvetaren Amelie Björcks studie om kulturella gestaltningar av lantbruksdjurens tid och liv (2019:12). Begreppet härrör från grekiskans zoion (djur) och är hämtat från teater- och performanceforskaren Una Chaudhuri. Zooësis innebär att *studera de sätt djur framträder och förstås i människors kultur*, hur de tar plats och representeras. Speciellt relevant för denna artikel är frågorna om vilket utrymme och agens djur (i det följande hästar) kan erhålla och vidare om analysen av ett empiriskt material kan skapa nya eller alternativa sätt att förstå och reflektera över djur-människa relationens maktordning.

Bakgrund, syfte och utgångspunkt

Som egen hästhållare har jag både hört ett antal och använt egna beskrivningar och porträttliknande fragment med tolkningar av hästars personlighet. Det har till exempel handlat om vad en unik hästindivid tycker om att äta, göra eller träna på, hur hen agerar i sin hästflock, eller hur hen har ändrats i temperament och fysik över tid. Utifrån daglig interaktion och i jämförelser med andra

hästars personligheter eller människors dito har fragment till mer helgjutna berättelser skapats. Denna vagt medvetna narrativisering har (nog) handlat om att i det dagliga varat söka förstå och interagera med en hästpartner, anpassa det egna förhållningssättet och därmed skapa ett emotionellt och fysiskt utrymme för två individer i ett vardagligt samspel. Det har också handlat om att skapa en relation mellan en häst och dess nätverk inom det mänskliga, som familj, vänner och tillfälliga gäster. Vid närmare eftertanke har porträtterandet inte utgått från enstaka tillfällen som varit lätta att erinra utan det har varit fråga om en process. Ord på karaktärsdrag har vuxit fram genom sinnliga förnimmelser som varit återkommande under längre perioder. Ord och föreställningar har också ändrats genom antalet timmar tillsammans, skiftande erfarenheter, men även genom samtal och utbyten med andra hästhållare. Efterhand har jag blivit uppmärksam och nyfiken på denna tämligen oreflekterade praktik, på de ord jag hört eller själv använt för att beskriva husdjur generellt, och hästar specifikt. Porträtterandet liknar det som utövas i en familjär gemenskap om och mellan människor. Positivt konnoterade ord öppnar upp för att skapa en relation medan negativt konnoterade kan gör det motsatta. Vad gör beteckningar av hästen med relationsutrymmet och med dess möjlighet till agens och platstagande? Dessa reflektioner har föranlett en undersökning av *talet om hästar* och *talet om en mellanartslig relation* inom det levnadshistoriska berättandet. Artikelns syfte är att söka skapa insikter i djur-människa relationen genom närläsning av porträtt och beskrivningar av sammanflätade biografier i ett intervjumaterial. Empirin består i huvudsak av två ämnesinriktade levnadshistoriska intervjuer med erfarna djurhållare för häst, samt två skriftliga porträtt av unika hästar. Frågor jag använt i bearbetning av materialet är: Hur beskriver informanterna sina hästpartners? Vad gör dessa tolkningar med relationsrummet och med en möjlig artsöverskridande interaktion? Och vilka betydelser av en mellanartslig relation uttrycks i skildringar av ett delat livslopp?

En central utgångspunkt i förståelsen av djur-människa relationen är att den är konstruktivistisk, i linje med samtida djurstudier inom humanistisk och samhällsvetenskaplig forskning (t.ex. Ekström

& Kaijser 2018). Relationen förhandlas och uttrycks i socialt och kulturellt förväntade former med variationer inom olika kontexter. Inom det mellanartsliga rum som skapas mellan en häst och dess människa kan relationen vara både stabil, temporär och föränderlig till sin karaktär. Relationsrummet är unikt och till sin uppbyggnad dialektiskt där två parter ömsesidigt agerar och påverkar varandra. Titelns inledning *Hästens öga* används som en symbolisk och reell referenspunkt som kan avslöja hästens modus och sinnesstämning som dess människa har att ta hänsyn till. Formuleringen *Människans strävan* avser den vardagliga praktik som uttrycks i hästhållarens sinnliga upplevelser, tankar, förhållningssätt, träning och omvårdnad.

Den följande texten är disponerad i tre avsnitt och en kortare avslutning. Nästa underkapitel inleds med en beskrivning och analys av ett empiriskt exempel på en specifik häst, följt av tidigare forskning som teoretisk inramning för artikeln. Därefter följer två empirinära avsnitt där jag prövar att beskriva och tolka innebörden av relationen mellan två kvinnor och deras hästar ur ett levnadshistoriskt perspektiv (Arvidsson 1998, Redmalm 2006:50–51).

Oreflekterad, förtryckt eller alldaglig

Det som utmärker sig med Chester för mig är först och främst hans sätt att vara en gentleman mot både andra hästar men även i relation till människor, med en inre styrka som var självklar i sitt sammanhang utan att tulla på sina gränser. Och hur hans personlighet avspeglar sig i allt egentligen, det som händer på gården på ett eller annat sätt. Det kan komma hit hästar till stallet som är stressiga, men på ett par veckor är de mycket lugnare och han på något sätt fogar in dom och gör nånting magiskt som gör att dom kommer in i sig själv på ett annat sätt. Det är på något sätt hans unika egenskap.

Chester 23 år, en specifik häst av rasen quarter som porträtteras i citatet finns inte längre i jordelivet. Han beskrevs som en idealt balanserad personlighet i sociala sammanhang vid ett samtal med

sin tidigare hästhållare. Utdraget kommer från en intervju med informanten Asta, en så kallad fritidsryttare som tidigare har tävlat inom westerngrenar och *levt med* och *bredvid* sin häst under dryga tjugo år. I citatet uttolkas Chester som en unik individ som agerar i enlighet med en subjektiv förmåga för konkreta syften. Hästen tillskrivs ha ett autonomt agentskap med specifika egenskaper som hans människa tolkar att han uttrycker och använder i interaktion med andra individer, båda mänskliga och icke-mänskliga. Benämningen *gentleman* står oftast för en positivt kodad manlighet och är ett komplext begrepp som ger konnotationer till den som har stil, är artig, väluppfostrad och har förmåga att se och uppmärksamma andra personer, och då särskilt kvinnor. Under intervjun och i ett skriftligt porträtt beskrivs hästens karaktärsdrag utgå från en, för andra, förnimbar *inre styrka*. Denna egenskap ansågs förklara hans goda interaktion med andra hästar som ledare i flocken, med sin ägare, andra djur och övriga människor på gården. Betoningen på en inre styrka och moraliska egenskaper tillskrivs vanligtvis unika individer som anses ha ett medvetande och en själ – människor – vilket står i skarp kontrast till dominerande föreställningar om djur, de icke-mänskliga på en generell nivå i moderniteten (Redmalm 2006:3–4). Att kunna interagera och ”se andra” och samtidigt behålla egna gränser och inte bli (för) självutplånande bör väl ses som ett ideal för en god individ och karaktär över huvud taget oavsett artstillhörighet. Därutöver är betoningen på hästens inre styrka också intressant i relation till de åttahundra kilo muskelmassa den *yttre styrkan* av en quarterhäst kan utgöra.

Beskrivningen av Chesters persona är unik och på samma gång kulturellt igenkännbart i form av ett mindre individporträtt med en familjär och inkännande underton. Det uttrycks inga ambivalenser utan orden som beskriver hästens kvaliteter stärker varandra. Erfarenheter och tolkningar av Chesters uttryck, samt hans och Astars mellanartsliga relation har utgjort en oartikulerad fond som medvetandegjorts och förmedlats i det mänskliga genom ord. Genom språket och en översättning av det sinnligt uppfattade sker inte sällan en antropomorfisering där djurs ageranden tolkas och beskrivs

med delvis samma vokabulär som för människors (Andersson 2010a:34ff, Fudge 2007:402).

Forskning om djur ur kulturella och sociala perspektiv har under de senaste decennierna kraftigt expanderat som ett tvärvetenskapligt fält för natur-, samhällsvetenskaper och humaniora. Övergripande inriktningar som *Humanimal Studies* (HAS) och *Critical Animal Studies* (CAS) har etablerats. Representationer av djur och relationen mellan djur-människa betraktas här som sociala och kulturella konstruktioner med både stabila och återkommande kulturella uttryck, samtidigt som de är kontingenta, stadda i förändring och möjliga att omformulera och förändra. Denna artikel ligger i linje med humanimal studies där studier genomförts av representationer av djur i till exempel litteratur, film, populärkultur och museiutställningar men även av vardaglig interaktion. Djurens position, roll och betydelser för människor och samhälle i olika empiriska områden har utforskats. Interaktionen anses kunna bidra till ökad hälsa och välmående hos båda (p)arter (Håkansson et.al. 2008) men den kan vara ett uttryck för en antropocentrisk maktrelation. Våra föreställningar om djur och om relationen mellan människa och djur har varierat från något tämligen oreflekterat till något djupt problematiskt ur ett makt- och nyttjandeperspektiv. Inom det senare hävdas att människan måste bli medveten, reflektera och söka ändra sin arts position som länge utgjorts av ett fullkomligt makt- och tolkningsföreträde om det som sker i människa-djurinteraktion, och vidare i kategoriseringen av arter i till exempel husdjur, ätbara djur och vilda djur. Detta perspektiv hämtar näring från både postkolonialism, genusteorier och vithetsstudier (jfr Andersson Cederholm et.al. 2014; Björck 2019; De Mello 2012; Ekström & Kaijser 2018; Nilsson 2018).

Om djurens plats i samhället generellt har varit tämligen oreflekterad inom humanistisk och samhällsvetenskaplig forskning fram till början av 1990-talet, framstår betydelser av vardagsrelationen till våra vanligaste domesticerade djur ännu relativt lite utforskad av kulturvetenskaperna och etnologiämnet. Detta trots ämnets förankring i vardagsperspektiv, etnografiska metoder och de histo-

riska rötterna i allmogesamhällets djurhållning. Kanske är dess all-dagliga och feminint kodade praktik i en delvis familjär zon ett aber för att uppmärksamma området som ett intressant studieobjekt? Eller handlar det om att vardagslivets relationer och förankring i tyst ackumulerad kunskap är svår att studera metodologiskt? Som Jonna Bornemark och Ulla Ekström von Essen pekar på i antologin *Kentaturen. Om interaktion mellan människa och häst* (2010:7–8) är den tysta kunskap som utgår från samspel mellan människa och häst både komplex, utforskad men relevant att studera ur ett praktiskt kunskapsperspektiv med en kombination av tvärvetenskapliga, teoretiska och gestaltande metoder (Gustafsson 2002:90ff). Den alldeles ordinära relationen till våra vanligaste domesticerade djur för också tankarna till de praktiker och händelser som sker och utspelas som vardagliga mikrodraman och den ibland intetsägande vardagslunken som Billy Ehn och Orvar Löfgren utforskat i *När ingenting särskilt händer. Nya kulturanalyser* (2004). En kunskapsambition med min artikel har därför varit att pröva utforska talet om hästars persona och relationer till människan i analyser av det vardagliga på en textnära nivå. Övrig forskning som jag inspirerats av är inriktningen *human animal interaction* (Sanders 2003) där djur ges unika identiteter av sina människor som används både inom den interna relationen och den externa till andra människor och djur. Sanders diskuterar också praxisen hos djurägare att ge djuret egna repliker för en interaktion vilket återfinns i mitt insamlade material. David Redmalms studie *Mellan människa och djur. Om det dilemmatiska möjliggörandet av husdjursrelationen* (2006) har också varit en viktig inspirationskälla.

För tolkningen av det empiriska materialet har begreppsparet en *dialektisk relation* varit centralt för att förstå villkoren, processen och innehållet för partnerskapet som utvecklas i det mentala, emotionella och fysiska *mellanrummet som skapas mellan människa och häst*. Detta relationsrum befinner sig i ett spänningsfält mellan olika expertsystem och vardagsliv, mellan amatörism och profession, mellan natur och kultur, biologi och samhällsvetenskaper. Min utgångspunkt för begreppet dialektik är att det både tydliggör och betecknar den process som skapandet av ett gemensamt

utrymme innebär. I Sokrates tidiga definition av dialektik som en väg till viktig kunskapsutveckling, utgår han från utbytet mellan lärare och elev, mellan mentor och adept. Argument stöts och blöts med motargument i utvecklandet av en delad kunskap. I det ideala fallet förändrar mötet och dialogen dem båda fast det i grunden finns en asymmetrisk maktrelation (Dahlgren 1989:6). Överfört till relationsrummet mellan häst och människa kan sägas: Två (p)arter tar plats ”i förhandlingar” och söker sätt att samvara och samarbeta utifrån bådas erfarenheter, förutsättningar och temporära omständigheter. Människan har makten över tanken och ansvaret för helheten. Hästen har till stor del makt över det fysiska och ansvar för delaktigheten. För att till exempel kunna föreslå en aktivitet, ”argumentera och förhandla” om interaktionens innehåll, krävs respekt från dem båda. Den mellanartsliga relationen iscensätts och görs ständigt om igen, samtidigt som den bygger på det tidigare erfarna. I vardagliga situationer vägs och förhandlas kunskap och praxis mot varandra tills det ibland/vid upprepade tillfällen/ofta uppstår en form av *syntes*, här översatt till överenskommelse mellan människa och häst, vilken utgör en grund för innehåll och skapandet av en relation.

Bakom till synes vardagliga aktiviteter som att rida en tur i skogen, lasta hästen i transport, eller rykta och undersöka hästens kropp ligger många timmars utövande och erfارande av praktisk kunskap (Bornemark & Ekström von Essen 2010:8). I berättelser om häst-erfarandet i facklitteratur och intervjuer refereras både stabila och mer temporära överenskommelser inom detta mellanartsliga relationsrum. Erfarna hästmänniskor på en professionell nivå framhåller en viktig insikt om dessa överenskommelser mellan arterna. Rollfördelningen mellan häst och människa kan efterhand upplevas som relativt jämlik eller så växlar den i olika situationer (Zetterqvist Blokhuis 2010:81ff, Lindal 2018). Som tidigare framhållits i avsnittets inledning verkar det inte vara givet eller entydigt vem som efterhand inträder i rollen som lärare/mentor eller elev/adept inom ett delat livslopp, vilket även exemplifieras i de två följande empiriska avsnitten. Där beskrivs och analyseras informanternas porträtterande av unika hästindivider och deras betydelser under

ett delat livslopp. Att tala om sitt ”liv med häst” krävde reflektion och ett medvetandegörande om betydelser av vardagliga praktiker och händelser. Samtalet verkade bli ett tillfälle för informanten att pröva formulera artsmellanrummets tysta erfarenande och bli varse sig själv som aktivt kunnigt och erfaret subjekt på ett nytt sätt (Andersson 2010b:108ff). Positionen hästhållare hade annars oftast rört sig om att tala om de många konkreta tingen som omgärdar interaktionen såsom foder, omvårdnad och träning. Att som hästhållare summera livet som helhet med de år som delas med en, eller flera hästar ur ett meningsskapande perspektiv syntes inte vara en etablerad narrativ genre. Det är en intressant tråd att nysta vidare i som dock inte fördjupas i denna artikel.

Tildra, Krafla och Sonja. Ett välfyllt andrum

Nervös, hästrädd och ovan började jag min resa bland islandshästar med en av de mest förlåtande av alla hästar jag rudit. Jag upptäckte snart att Tildra är en lågmäld, vänlig, ganska introvert häst. Mer känslig dock än vad som i förstone kunde gissas. Hon går med på det mesta men har mycket bestämda åsikter om det är något som hon anser är fel. Jag har lärt mig lita på henne i alla väder (...) Tildra har lärt mig så mycket och botat mig från min ridrädsla. Hon har hjälpt mig vara i nuet och njuta av tillvaron som den är. Hon har aldrig svikit mig och även om jag tycker att jag svikit henne och överlätit alltför många medryttare under några år har hon förlåtit mig tror jag. Nu när hon är 24 år gör vi oftast det vi båda tycker bäst om. Ut i skogen över stock och sten, backe upp och backe ned.

I utdraget ur informanten Sonjas personliga reflektion, beskrivs islandsstoet Tildra 24 år som en lugn sympatisk och tillmötesgående individ med tydliga personliga gränser. Hon porträtteras med orden lågmäld, vänlig och introvert vilka tillsammans förstärker en karaktär vars sinnesstämning inte innebär större fysiska eller känslomässiga utageranden. Dock upptäckte Sonja först senare vad kombinationen av lugn och känslighet i olika former kunde innebä-

ra. Det säger något om hur lätt det är att kategorisera individer som homogena och att beteckningen lugn ofta tolkas lika med okänslig. Citatet som hämtats ur ett skriftligt porträtt avslöjar Sonjas egen förändrade tolkning av sin häst och deras liv tillsammans. I reflektioner av sin och hästens relation över tid har hon gjort en så kallad life review med en reviderad tolkning av livet som helhet och tiden med Tildra, av den egna insatsen och rollfördelningen i relationen (Arvidsson 1998:21). Sonja uttrycker både tacksamhet och milda skuldkänslor. Det handlar om vaga känslor av svek genom att ha haft för många medryttare till hästen under en period. I reflektionen framställs Tildra som den mest trofaste av dem båda genom att ha fyllt sin del av interaktionen och samvaron i relationsrummet med råge. Tildra ges rollen som den trofasta hjälparen.

Sonja är en kvinna som nyligt pensionerats. Hon bor i en lägenhet i en stad med en hund och har två islandshästar inhyrda i ett stall ett par mil utanför. Intresset för djur fanns under barndomen men hon kunde "bli med hund" först i vuxen ålder. Hon är frånskild och har två vuxna barn. Sonja började umgås med hästar och rida på ridskola i vuxen ålder i samband med att ena barnet insjuknat i en allvarlig sjukdom. Hon sökte aktivt efter ett något att göra utanför familjezonen för egen del och fann det i umgänget med hästar och ridning. Samtidigt fanns en önskan att så småningom dela det nyvunna intresset med resten av familjen. En intensiv period i livet följde. Den varvades parallellt med barnets sjukdom och Sonjas eget utforskande av vad som kan benämnas islandshästvärlden. Denna består av ett nationellt islandshästförbund med lokala föreningar, ett stort antal professionella aktörer och amatörer i olika åldrar i hela landet. Sonja deltog i kurser, läste många böcker om hästar och ridning och var en period aktiv i en lokal islandshästförening. Som relativt orutinerad åkte hon för femton år sedan på en inköpsresa hos uppfödare i landet för att köpa en stor vallack som skulle passa henne fysiskt ansåg hon. Det "klickade inte" med någon av hästarna på de gårdar hon besökte. Mer eller mindre av en slump stötte hon på hemvägen på Tildra i ett annat stall, en häst som då nyligen importerats från Island. Efter en liten provtur i skogen där det kändes som att hon och den orutinerade hästen kunde samarbeta och fick

bra kontakt, blev det ett hästköp. Tildra flyttade till Sonjas hemlän så snart plats för henne blivit ledig i ett lösdriftsstall.

Ett par år senare köptes stoet Krafla tillsammans med en vän. Krafla importerades direkt från Island. Den isländska hästhållningen med lösdrift för hästar i olika åldrar i stora naturbetesmarker och gångartsridning ute i terräng lockade och fascinerade Sonja under flertalet besök i landet (jfr Latimer & Birke 2009:21). Sonja har alltid haft hästarna inackorderade i olika stall utom en kortare period på fem år då hon hyrde en egen mindre gård och senare levde som sambo på en gård med katt, hund och lantbruksdjur. Kunskap om ridning, foder och hästhållning har utvecklats efterhand genom kurser, litteratur och samtal med andra hästägare till det som beskrivs en egen linje med hästens hållbarhet i fokus. Sonja hävdar att det delade livet med Tildra och Krafla, samt ett nätverk av andra hästmänniskor och deras hästar, haft avgörande betydelse för utvecklingen av hennes liv och välmående. Många prioriteringar har gjorts. Genom åren, hävdar hon med eftertryck och skratt, har det handlat om omfattande ekonomiska utgifter för skötsel, utrustning, foder och stallplatser samt mycket nedlagd tid. Ett antal tvivel har funnits om det rimliga med livsvalet, men det positiva med hästhållandet och livsstilen har ändå övervägt. I nutid reflekterar Sonja över hur hon bättre ska ta tillvara på den återstående tiden för sig och sina åldrande ston genom att fortsätta rida i terräng och bli bättre på att planera, sätta upp mål med ridning och träning anpassat för varje häst. Innevarande fas beskrivs lite som en skördeperiod för hennes och hästarnas relationsrum. Nuet innebär en plattform där tidigare problem eller misskommunikation är utredda. Med tiden upplever Sonja att hon och hästarna lärt känna varandras intentioner och kroppsspråk väl:

Vi har med åren utvecklat en kontakt där vi rätt väl känner av vad den andra vill. Tildra är som sagt en klok och förståndig dam. Hon bär barn och ovana ryttare lugnt och fint, men bara ett tag. Jag kan märka på hennes kroppsspråk – lite bestämdare steg och skakande på huvudet – och blickar när hon tycker att 'nu får det ändå räcka' (...) Tildra är ju så att hon, hon har aldrig egentligen

låtit någon komma nära in på sig. Hon har väldigt integritet. Hon går med på mycket, hon är snäll och ställer upp och är artig och fin på alla sätt. Men hon har en gräns 'kom inte längre än hit' så va. (...) Tildra har alltid haft en slags distans till människan har jag upplevt. Och det säger många av mina medryttare. Ja alla säger det, man kommer inte riktigt nära henne. Hon håller på sitt.

I citatet sätter Sonja ord på två förnimmelser av hästens åsikt och vilja: "nu får det räcka" och "hit men inte längre" står för ett undvikande beteende hos hästen och botten i hennes tolkningar av Tildras kroppsspråk och blick (jfr talet om "evasive behavior" i Zetterqvist, Blokhuis 2010:82). Sonja använder det föreställda pratet för att beskriva hästens personlighet och gränser för deras möjliga interaktion. Tildra upplevs ha samma grundmodus präglad av klokhet och integritet sedan Sonja först lärde känna henne. I citatet används också andra människors uppfattning om Tildra som individ för att styrka den egna och ge den mer tyngd. Under den första tiden som hästhållare definierade Sonja sig som väldigt grön och oerfaren, samtidigt som hon ofta var stressad av dotterns sjukdom. Sonja uttrycker att hon upplever Tildras lite lätt distanserade förhållande till människor som en stor tillgång för att hästen inte skulle ha blivit påverkad av hennes stress och oro under den besvärliga livsperioden. Kombinationen av att vara vänlig, tillgänglig men tydligt ha egna gränser anses alltså ha gynnat både den inomartsliga relationen till andra hästar och samtidigt skyddat Tildra själv från det mänskliga och de problem som kunde ha uppstått med känslor av stress i det mellanartsliga mötet. I slutet av porträttet som Sonja skrivit adresserar hon med än tydligare emfas värdet av Tildras karaktär i relation till sitt eget livslopp med en tydlig utvärdering av deras sammanflätade liv:

Hennes lugn i de flesta situationer gör mig lugn. Hon har verkligen uppfyllt alla de förväntningar jag hade på att en häst skulle kunna läka mig och låta mig få stunder då jobbiga tankar helt försvann. Att jag efter flera års sjukskrivning kunde ta mig tillbaka till hälsa och jobb är till stor del hennes förtjänst. Hon är min pärla.

Bild 1. Sonja och Tildra tillsammans med två andra ekipage under en ridtur i skogen. Foto: Ewa Karlsson.

Under intervjun med Sonja framgår att stallmiljön och alla ridturer i terrängen med Tildra haft stor betydelse för att hantera den längre tid som präglats av ena dotterns sjukdom och den egna sjukskrivningen i samband med detta. Som relief till porträtteringen av Tildra står Sonjas berättelse om sitt andra sto Krafla. Hon hänvisar till att det är vanligt bland islandshästryttare att det ”kan bli köp av en eller ett par till” efter en tid bland annat för att hästhållningen sker på lösdrift¹. Tildra är en så kallad femgångshäst som förutom gångarten tölt även har passanlag. Sonja menar att hon gärna ville ha en fyrgångshäst med en rund och stark galopp vilket en del femgångshästar saknar. Hästen Krafla tillskrivs ha en helt annan karaktär. Sonja beskriver i energiska ordalag och förhöjt tonläge hur hon blev förälskad i hästen redan på den video ägaren på Island hade skickat för påseende (jfr Birke 2008:123). Hon skrattar och menar på att hon borde ha reflekterat över varför hästen fått namnet Krafla och blivit uppkallad efter en vulkan. Sonja får en speciell glöd i rösten

när hon beskriver Krafla, hennes kastanjebruna färg, fina rörelser och mer egensinniga och temperamentsfulla karaktär.

Hon har blivit mitt hjärta. Hon har väldigt mycket egen vilja och hittar på saker och kan ju vilja bestämma sig för att inte gå fram. Hon utmanar mig på alla möjliga olika sätt. Vissa dagar rider jag inte henne för jag känner att jag inte orkar det. Men de flesta dagar gör jag det.

Sonja uttrycker att Krafla är en något öppnare, känsligare, delvis svårare men mer påhittig och karismatisk hästkaraktär som hon med åren lärt sig att samvara med och lita på alltmer. De ambivalenta och något motstridiga dragen hos Krafla kan kanske sammanfattas som en kittlande utmaning som ställer andra och kanske större krav på Sonjas egen sinnesstämning och hästerfarande i interaktionen. Den ovisshet som kan finnas i om hon och Krafla genom humörsvängningar matchar varandra varje dag, upplevs inte vara något hinder för relationens stabilitet och partnerskapet i ett längre perspektiv. Hon beskriver tydligt hur finstilt den kroppsliga kontakten med Krafla blivit och att hästen känner av hennes intentioner och riktning i ridningen *innan* Sonja hunnit göra en fysisk eller mental förhållning².

Sammantaget framstår Sonjas porträtterande av sina båda ston Tildra och Krafla och deras egenskaper som kompletterande speglingar både av varandra och av henne själv. Egenskaper som stabilitet, lugn och trygghet i ena fallet och skönhet, lyhördhet, påhittighet och oförutsägbarhet i det andra. De båda porträtten tillhör unika individer men känns igen som kategoriseringar av andra hästar och även mänskliga karaktärer i både sagor, myter, filmer och verklighetens narrativ. De hämtar näring i dikotomin mellan den lugna, trygga och säkra versus den mer spännande, fagra, men även egensinniga och utmanande karaktären.

Chester och Asta. One of two kind

Ett annat ekipage utgörs av Chester och Asta. Hon är en kvinna i medelåldern som bor på egen gård i närheten av en större ort med sambo, katt, egen häst och två inackorderingar, två utflugna barn, tre vuxna bonusbarn. Asta har vuxit upp på ett jordbruk med närhet till olika djur och hon har ridit sedan barnsben på en mindre ridskola. Som tjugofem köpte hon en gård och så småningom den quarterhäst som hon haft från det han var föl till de 23 år han var vid intervjutillfället.

Nu när jag haft honom sen föl, han var 6 månader då han kom. Så han har ju följt mig väldigt mycket. Både det att man har gått genom ett turbulent förhållande, till att man får barn, fostrar barn, till att man skiljs till att man också har livet som inte tar de vägar man hade trott och förhoppningar som grusas och andra vägar som öppnas. Så han har ju verkligen varit med! På en stor del av ens resa. Jag tänker så för att han är 23 och jag själv 45 år.

Som ung vuxen inriktade hon sig på westernridning som var en relativt ny gren i Sverige i början av 1990-talet. Hon tog medvetet avstånd från den så kallade engelska ridstilen, gick kurser, tränade och tävlade inom westernridning. Under tjugofem år har hon haft ett mindre inackorderingsstall och arbetat med annat utanför hemmet. Asta har varit den som inom familjen drivit på inköp av djuren (även katt och hund periodvis) och barnen har varit delaktiga på sina egna villkor. Foder har delvis tagits in själv tillsammans med brodern under semestern och delvis köpts in. Hon tänker sig en framtid med en ny gårdskatt och plats för hennes och sambons intresse för trädgård och biodling. Någon ny häst sägs inte vara aktuellt för att hon utgår från att det blir svårt att ersätta den djupa och långvariga relationen till Chester. Efter hans bortgång menar Asta att hon vill fortsätta att rida och umgås med hästar i andra stall utan att ta det fulla och livslånga ansvaret. Det kommande scenariot med dessa hästar liknas vid att åka till ett dansställe, dansa och ha trevligt, tacka, ta avsked och gå hem igen, var och en till sitt.

Hästen Chester som refererades ovan och i ett tidigare citat tillskrivs också ha ett grundläggande modus i sin personlighet som följt honom genom livet. Asta köpte honom från en gård på Gotland när han var föl efter att ha jobbat extra med två arbeten under en period för att ha råd. Avel med quarterhästar var inte så vanligt vid denna tid och just han var dyrare än andra föl i samma ålder. Chester beskrivs genomgående som en trygg och pålitlig individ och betecknas i intervjun både som en trofast partner och en förebild utifrån sina ledaregenskaper som Asta förvånat noterade hos honom redan som föl. Han upplevdes som klok och lillgammal av både människor och hästar och intog en tydlig ledarroll i hästflockar redan som unghäst.

Ja, även som föl, han var väldigt klok och lite lillgammal om man skulle säga till en människa. Och det hade han med sig. En del av hans personlighet. Även om han var unghäst så har de andra hästarna mycket äldre än han följt honom. Och han var ledaren och bestämde. Men aldrig orättvis. (...) utan bara dom betar sig och ber snällt och uppför sig så är alla välkomna (...) Han är som en klok farbror. Även om man själv upplevt tunga perioder 'så nu andas vi in och andas ut och så går vi vidare'. Ungefär som en klok gammal farbror förmedlar det, men han förmedlar det utan ord. Visst får man den känslan att han nänstars känner av och känner med men 'man ska inte grotta ner sig för mycket utan man ska gå vidare'.

Hästen tillskrivs ha goda egenskaper såsom vis och ledare, vilka han sägs använda för att stödja Asta på ett djupare plan under krävande perioder i hennes liv. Att beskriva hästen som klok, gammal och farbror kan betraktas som ett sätt att översätta sinnesintryck av hästens uttryck och kommunikation till något igenkännbart i mänskliga termer. Flera forskare som Petra Andersson och Erica Fudge pekar på betydelsen av att betrakta uttryck för antropomorfisering mellan arterna som en resurs och medveten metod för utvecklandet av relationen. Tillskrivningen av mänskliga egenskaper skulle innebära att öka möjligheten att *förstå sin häst* istället för att förfrämliga den som helt skild från människan, vilket vore

det andra alternativet (Andersson 2010a:34; Daston & Mitman 2005:4ff; Fudge 2007:401ff). Även Redmalm är inne på samma spår i hänvisningen till sociologen Franklins diskussioner av antropomorfering. Relationen har en potential att därigenom bli än mer symbiotisk, genom att djurhållaren tvingas erkänna och överbrygga artskillnadens olika premisser och intressen (Redmalm 2006:11). Genom att utgå från att hästen har en persona som går att beskriva med mänskliga ord, skapas en form av nyfikenhet och respekt som i sin tur kan leda till ett ökat förtroende och utbyte dem emellan.

I citatet ovan kombineras och syntetiseras Astas tolkning av Chesters personlighet med en beskrivning av det som antas vara det Chester säger till henne om han kunde uttrycka sig genom ord. Hästen har, i sin roll som vis ledare, förmedlat någon form av budskap till henne via en känsla som hon språkliggjort och formulerat med egna ord; som vikten av att andas in och ut, av att ”gå vidare” med betydelsen att ej grotta

Bild 2. Asta hade bara ett fåtal fotografier av Chester eller av dem båda, de många åren till trots. Denna kopia av ett inramat fotografi som stod framme på en hylla i hemmet, hade tagits under en paus på en westerntävling. (I författarens ägo.)

ner sig och älta för mycket genom att fastna i problem. Det rör sig om vardagliga ord och meningar med dubbla betydelser. En mer konkret och en mer symbolisk betydelse där Asta tagit fasta på den symboliska. Många krävande händelser i hennes liv parallellt med ”dialogen” och varat med Chester i hästhagen uppfattades som en tröst eller hjälp. Den outtalade men ändå intuitivt uppfattade förmedlingen av en individ som levde med och bredvid henne som observatör var en återkommande aspekt som refererades i det livslånga partnerskapet med hästen. Asta säger sig fortfarande tänka på Chesters personlighet och agerande i hästflocken. Hon upplever att det fört med sig ett användbart förhållningssätt i sitt vardagliga liv och i rollen som chef med ledarskapsuppdrag för ett företag. Det senare är inte helt ovanligt bland hästhållare (Bornemark 2010:199).

Om än han har lämnat jordelivet får han mig att tänka på hur han agerade och hur jag bör agera i mitt ledarskap både för mig själv och andra. Någon måste ta rodret men alla måste med! Att vara en förebild och hålla sin mark även när det blåser. Att tro på sig själv även om omgivningen vill annat. Men framför allt ’höj blicken och andas in och andas ut och va i nuet’. Det var hans signum.

Astas beskrivning av hästens tysta kommunikation, hennes uppfattning av ordalydelser och betydelser av densamma är intressant genom att den placerar människan i en mottagande adept-position. Hon hävdar att det inte är något magiskt eller konstigt om en kan stilla sina egna tankar och lära sig använda förmågan att ”lyssna in” det djur vill tala om utan ord. I Astas porträtterande av hästen Chester och deras interaktion framstår relationen mellan dem som respektfull och jämställd. Hästens persona gestaltas som stabil och rörlig med en riktning ”framåt” i alla lägen, även under prövningar av olika slag. I ett år senare inlämnat skriftligt porträtt, är hästen avliden på grund av besvär med svår tandlossning. Relationen uttrycks vara både avslutad och pågående genom minnen och förnimmelser av fortsatt närvaro. Tyngden i beskrivningen liknar de som figurerar i berättelser om nära familjemedlemmar som haft stort inflytande i livet, liksom de om släkt och goda vänner. Astas

och Chesters gemensamma relationsrum som det refererades de sista åren, framstår som djupt och harmoniskt utan friktion, makt-kamp eller övertramp. Den artsliga åtskillnaden kan kanske betecknas som underordnad och mindre viktig under den gemensamma livsprocessen. Vem som tagit initiativ, styrt eller blivit påverkad av den andre verkar ha varierat dem emellan.

***

När en hästindivid beskrivs i vardagliga samtal används ibland samma språk och vokabulär som karaktäriserar mänskliga egenskaper som beteckningen trevlig och uppmärksam eller metaforer som tant, diva, farbror, pärla, ängel eller gentleman. Dessa kan ses som ett uttryck för antropomorfa föreställningar som helt och hållet är förankrade i mänskligt språk och till det mänskliga varat i en given maktposition. I materialet blir det tydligt att porträtterandet av hästar utgått från relationen i vardagen, och att narrativiseringen gjort något med planer för det gemensamma och i utvärdering av livet som levts tillsammans. Hästen blev till som aktör i det dagliga varat och inom det mellanmänskliga berättandet. Både Sonja och Asta tillskrev sina liv med häst och erfandet stora betydelse för sitt välmående, förhållningssätt till händelser i livet och deras personliga utveckling (Redmalm 2006: 49f, Håkansson 2008:15f). Porträtten av hästarna har jag tolkat som mer stabila än temporära och tydligt förankrade i konkreta situationer och delade livslopp. Fram trädde individer med speciella grundmodus, uttalade förmågor och egenskaper som dess människa tolkat och anpassat sig till. Samtidigt uttryckte informanterna en medvetenhet om det subjektivas betydelse och risken att uppfattas ha en alltför privat eller romantiserad föreställning om sin häst. På flera ställen i intervjun flikade de in att andra människor i miljön skapat liknande uppfattningar om hästens persona, uttryck och egenskaper.

I beskrivningar av dessa hästar noterade jag informanternas ordval och kroppspåk. Inte sällan innehöll utsagor om en specifik häst eller situation en replik med en inklippt jag-subjekt-form som ett exempel på vad hästen själv skulle ha sagt om den hade fått möjlighet.

Denna praktik av ett replikskapande med emotionell förstärkning i röst och tonläge är vanligt i både husdjursrelationen överlag och har även observerats hos personal på veterinärkliniker för att skapa mening i vårdande situationer (Sanders 2003:415–416). På samma sätt som förstärkning av relationen kan ske genom en antropomorfisering, kan dessa replikskiften också förstås och relateras till betydelse av zooësis. I det empiriska materialet finns tecken på att den artsliga skillnaden och ojämställdheten upplevdes minska genom att hästindividen så tydligt framträtt och agerat med en urskiljbar personlighet. Därigenom tolkas att hästen kunnat öka sin agens genom att inta en mental och emotionell plats i föreställda samtal och interaktion, för att återkoppla till inledningen och Björcks citering av begreppet (Björck 2019:12, 253f). Informanternas föreställningar om sina hästar har legat till grund för performativa situationer i daglig interaktion. Porträtten av Chester, Tildra och Krafla har skapats av hästhållare och speglar en narrativ praktik med intentioner inom det mänskliga. Genom berättandet artikulerades dialektiska överenskommelser, olika grader av jämvikt och betydelsen av ett mellanartsligt utbyte mellan häst och människa. Bitvis återspeglades här även en tøjman som kanske kan tolkas som en inblick i hästens egna perspektiv och erfärande, dess former av agens i relation till sina människor.

Käll- och litteraturförteckning

Otryckt material

Frågelista nr 106 ”Hästen”, 1947, Stockholm: Nordiska museets arkiv (Arkivet besöktes 13.11.2019).

Transkriberade intervjuer med två kvinnliga informanter (hästhållare) som genomfördes i augusti – september 2018. I författarens ägo.

Två skriftliga porträtt av hästar fingerade med namnen Chester och Tildra, oktober 2019. I författarens ägo.

Webbmaterial

”Gnägga vad har din häst för personlighet”. Forumtråd i Bukefalos. 12 november 2013.

<https://www.bukefalos.se/threads/vad-har-din-haest-foer-personlighet.1207548/> (hämtad 4.12.2019).

Hästar säljes – Nordens största marknadsplats för hästar

<https://hastnet.se/sv/hastar/till-salu/sida/1> (plattformen besökt vid ett flertal tillfällen 15.10.2019–15.12.2019).

Tryckta källor och litteratur

Andersson Cederholm, Erika & Björck, Amelie & Jennbert, Kristina & Lönngren, Ann-Sofie (eds.) 2014. *Exploring the Animal Turn. Human-Animal Relations in Science, Society and Culture*. Lund: Pufendorfinstitutet.

Andersson, Petra 2010a. Du säger ingenting men du pratar hela tiden. *Kentauren. Om interaktionen mellan häst och människa*. Jonna Bornemark & Ulla Ekström von Essen (red.). Södertörn Studies in Practical Knowledge 4. Huddinge: Södertörns högskola.

Andersson, Petra 2010b. Vad kan en ryttare veta? *Kentauren. Om interaktionen mellan häst och människa*. Jonna Bornemark & Ulla Ekström von Essen (red.). Södertörn Studies in Practical Knowledge 4. Huddinge: Södertörns högskola.

Arvidsson, Alf 1998. *Livet som berättelse. Studier i levnadshistoriska intervjuer*. Lund: Studentlitteratur.

Birke, Lynda 2008. Talking about Horses: Control and Freedom in the World of “Natural Horsemanship”. *Society and Animals* 16 (2008), 107–126.

Björck, Amelie 2019. *Zooësis. Om kulturella gestaltningar av lantbruksdjurens tid och liv*. Göteborg: Glänta produktion.

Bornemark, Jonna 2010. Ekipaget: häst och ryttare eller kentaur? *Kentauren. Om interaktionen mellan häst och människa*. Jonna Bornemark & Ulla Ekström von Essen (red.). Södertörn Studies in Practical Knowledge 4. Huddinge: Södertörns högskola.

Bornemark, Jonna & Ekström von Essen, Ulla 2010. Inledning. *Kentauren. Om interaktionen mellan häst och människa*. Jonna

- Bornemark & Ulla Ekström von Essen (red.). Södertörn Studies in Practical Knowledge 4. Huddinge: Södertörns högskola.
- Dahlgren, Bo 1989. *Fyra teorier om utbildning. Vetenskapsteori för pedagoger*. Umeå Universitet: Pedagogiska institutionen.
- Daston, Lorraine & Mitman, Gregg 2005. *Thinking with Animals. New Perspectives on Anthropomorphism*. New York: Columbia University Press.
- De Mello, Margo 2012. *Animals and Society. An introduction to Human Animal Studies*. London New York: Columbia University Press.
- Ekström, Simon & Kaijser, Lars (red.), 2018. *Djur. Berörande och kulturella smärtpunkter*. Stockholm/Göteborg: Makadam.
- Ehn, Billy & Löfgren, Orvar 2007. *När ingenting särskilt händer. Nya kulturanalyser*. Stockholm/Stehag: Brutus Östlings bokförlag symposium.
- Fudge, Erica 2007. Reviews. Can We Differ from and Live on Equal Terms with Nonhuman Animals? *Society and Animals*, 15, 401–408.
- Gustavsson, Bernt 2002. *Vad är kunskap? En diskussion om praktisk och teoretisk kunskap*. Stockholm: Myndigheten för skolutveckling.
- Håkansson, Margareta et.al. 2008. *Husdjur och folkhälsa. En forskningsöversikt om betydelsen av sällskapsdjuren och lantbrukets djur för människors hälsa*. SLU och Agroväst.
- Latimer Joanna & Birke, Lynda 2009. Natural relations: horses, knowledge, technology. *The Sociological Review*, 57:1.
- Lindal, Benny 2018 (svensk upplaga). *Harmoni – Samspel. Islandshästar och ridning. Benedikt Lindal mästare i ridning*. Kalmar: Leanders grafiska.
- Nilsson, Bo 2018. Djurstudier, kritiska perspektiv, 'rapid ethnography' och hjältehundar. *Kulturella perspektiv* nr 3–4.
- Redmalm, David 2006. *Mellan människa och djur. Om det dilemmatiska möjlighöret av husdjursrelationen*. Mälardalens högskola: Kandidatuppsats i sociologisk socialpsykologi.
- Sanders, Clinton R. 2003. Actions speak louder than words: Close relationships between Humans and Nonhuman Animals. *Symbolic Interaction*, vol 26, nr 3, 405–426.
- Zetterqvist Blokhuis, Mari 2010. Hur fungerar samspelet mellan ryttare och häst? En forskningsöversikt. *Kentauren. Om interaktionen mellan häst och människa*. Jonna Bornemark & Ulla Ekström von

Essen (red.). Södertörn Studies in Practical Knowledge 4. Huddinge:
Södertörns högskola.

Noter

1 Lösdrift är namnet för en hästhållning som går ut på att hästen vistas utomhus året om i en hage med andra hästar och kan röra sig mer fritt än i en box i stallmiljö. Ofta har de fri tillgång till vatten, salt och mineraler ibland även grovfoder som hö. Hästhållningen sägs gynna hästens naturliga beteenden och hälsa och har blivit vanligare under 2000-talet.

2 Ridterm som kort kan beskrivas som kommunikation av en riktning för ekipaget.

Between the horse's eye and the human endeavor. A dialectical relationship embodied in biographical portraits

Winroth, AnnCristin

Keywords: horse and human, antropomorfism, biographical portraits of horses, interspecies relationship

Describing horses or other animals in portrait-like fragments or statements is an established practice and a genre that occurs in different kinds of materials and contexts. What does the portrayal of the horse do with the interaction space and with its possibility for agency? This thinking has prompted an investigation of the discourse on horses and discussions about an intergenerational relationship within a life history story. The purpose is to seek to create insight into the animal-human relationship through a close reading of written portraits and descriptions of intertwined biographies within interview material. The article is mainly based on two subject-oriented life history interviews with experienced horse owners, as well as two written portraits of unique horses. Questions addressed in the processing of the material are: How do the informants describe their horse partners? What impact do these interpretations have on the relationship space and to a possible cross-species interaction? How is the significance of the intergenerational relationship expressed in depictions of a shared life course? A central starting point for the understanding of the animal-human relationship is that it is constructivist, in line with contemporary animal studies in humanities and social science research. In the intergenerational space created between a horse and its human, the relationship is considered unique and dialectical. It is negotiated and expressed through socially and culturally expected formats within a very specific context. The phrase 'The horse's eye' is used in the title as a symbolic and real point of reference that reveals both the horse's mode and mood, which its human has to take into account. The words 'Human endeavor' refer to the everyday practice that is expressed through the horse owner's sensual experiences, thoughts, attitudes, training and nursing. Stories reflecting the horse experience refer to both stable and more temporary syntheses within this intergenerational relationship space. The division of roles between horse and human can be perceived as relatively

equal or it alternates between different situations, as exemplified in the empirical sections.

PAUL SHERFEY

Odla tillsammans

Att rädda världen och skapa ett 'bi-tydelsefullt' vi

I likhet med synen hos många urfolk, framhåller forskare i det framväxande fältet kulturella djurstudier att det är genom relationer med andra arter som mänskliga samhällen konstrueras (Kimmerer 2013; Moore & Kosut 2014). Ett fundamentalt exempel där detta samband åskådliggörs gäller odling, där vi påminns om människans beroende av andra arter för vår överlevnad. De senaste decennierna har en särskild odlingsform blivit ett växande fenomen i båda dessa betydelser – *tillsammansodlingar*¹. På platser där människor arbetar tillsammans för att odla och sköta en gemensam odlingsyta, är kultivering av gemenskap ofta lika viktigt som kultivering av ekologiska, närodlade frukter och grönsaker. Forskning i flera länder har ägnats åt den mänskliga gemenskap som skapas på dessa platser och dess betydelse för odlare (Kingsley & Townsend 2006; Cumbers et al. 2017). Trots att insekter spelar en så stor roll i de odlingsprocesser som sker på tillsammansodlingarna har det inom forskningen inte riktats särskilt mycket intresse mot den gemenskap som uppstår mellan insekter och odlare. Hur kan vi

---

Nyckelord: insekter; mellanartsliga relationer; kulturella djurstudier; tillsammansodlingar

förstå förhållandet till insekter? Sätter odlarna endast ett bruksvärde på insekter eller finns det något mer i förhållandet som framträder som betydelsefullt?

För att undersöka dessa frågor tar den här artikeln sin utgångspunkt i tillsammansodlingar som kollektivt planeras, förvaltas och skapas och som också vänder sig till allmänheten genom en social och kulturell bildningsverksamhet. Det är viktigt att betona dessa aspekter därför att dessa odlingsverksamheter är aktivt utåtriktade och skapas med det uttalade syftet att nå och påverka en större publik än bara medlemmarna. Detta förhållningssätt gör det möjligt att betrakta agerandet bland tillsammansodlingarnas medarbetare som ett iscensättande av en förebild de vill förmedla till omvärlden i stort. Tillsammansodling kan förstås som en form av aktivism eftersom en bildningsverksamhet riktas mot allmänheten med målet att förändra. De relationer som grupperna vill skapa med allmänheten åskådliggör hur man föreställer sig sociala relationer – inklusive de som innefattar insekter. Vilken blir då förebilden för människans relation till insekter, och hur framställs den rent praktiskt?

Eftersom kunskapsmålet gäller människors relation till insekter är artikeln tänkt som ett exempel på kulturella djurstudier där fokus ligger på hur människor känner, tänker och berättar med djur, samt hur de själva är djur (Ekström & Kaijser 2018:8). Såsom kulturvetenskapliga djurforskare påpekar, kan andra djur uppfattas ha en *karisma* eller en särskild påverkan på omgivningen varigenom de ges en symbolisk betydelse för oss – vare sig det är beundran (Lundquist 2018a; Lundquist 2018b), empati eller rädsla (Hörnfeldt 2018). Att studera människors förhållanden till andra djur och hur vi påverkas av deras karisma åskådliggör därför vårt etiska landskap samt de sociala ordningar och kulturella förväntningar som finns (Löfgren 1985). Då mycket av forskningen i denna tradition har fokuserat på sällskaps- eller hushållsdjur, har en nyare trend inom fältet varit studier som berör vilda arter (se t.ex. Ekström & Kaijser 2018). Vad gäller just insekter har forskning behandlat både semidomesticerade och vilda arter, t.ex. honungsbin i kontexten av urban biodling (Moore & Kosut 2014) och hur vi lär oss att

skrämmas av getingar och andra 'oförutsägbara' insekter (Hörnfeldt 2018). I dessa olika exempel tar forskarna sin utgångspunkt i en enda art, ett specifikt bruk eller en särskild känsla som insekter framkallar. Den här artikeln tar i stället sin utgångspunkt i en särskild plats – odlingar – en kontext där människans relationer till olika arter blir synliga.

Att orientera sig bland andra arter

För att analysera mellanartsliga relationer är det motiverat att börja med frågan om mellanartslig etik. För Arne Næss är frågan om hur vi förstår vår miljö och mänsklighetens relation till andra arter inte bara en fråga om etik utan även om *världsbild* (1989:35). Han menar att ”vad vi anser ska eller bör göras är i hög grad beroende av våra hypoteser om hur världen ser ut” (74). Det är alltså utifrån vår världsbild och hur vi förstår världens uppbyggnad som vi utvecklar etiska övertygelser om hur människor borde agera och bete sig för att leva ett gott liv och bli en god människa. Næss fortsätter: ”överfört på ekologiska förhållanden innebär detta [att] våra normer i hög grad är beroende av vad vi tror om beroendet inom biosfären” (74). Vårt sätt att förhålla oss till övriga arter samt de övertygelser vi har om hur luft, vatten, växter, och andra djur borde behandlas och beaktas, visar hur vi förstår den grundläggande relationen mellan människan, hennes miljö och andra arter som bebor den. Det visar alltså hur vi ser på vår påverkan på ekosystemet (66). Av denna anledning är odlarnas världsbilder – hur de förstår världens beskaffenhet och dess väsentliga drag – relevant i en analys av hur de föreställer sig relationen mellan människa och insekter.

I denna kulturella studie av relationen mellan människor och insekter används det ovan beskrivna begreppet världsbilder tillsammans med begreppen *orienteringar* och *bakgrunder*. Som Sara Ahmed (2006:545) resonerar kan orienteringar förstås i termer av utgångspunkter: ”Orienteringar handlar om hur vi börjar, hur vi fortsätter härifrån”. De riktar oss mot framtiden och det vi går mot eller står inför och därför påverkar våra orienteringar våra hand-

lingar. Ahmed menar vidare att för att orientera oss *mot* eller *för* någonting innebär det också att vi orienterar oss *emot* något annat (569). Om etik innebär en hypotes om det som skulle kunna bidra till ett bättre liv, såsom Næss resonerar, så innebär orienteringar hur vi agerar utifrån en sådan hypotes. Med andra ord har en världsbild sin grund i våra omständigheter och livserfarenheter. På grund av detta förser den oss med en bakgrund för våra orienteringar. En bakgrund blir på det viset det som möjliggör hur vi ser på och upplever omvärlden, ”det som förklarar uppkomstvillkoren eller ankomsten av något som det verkar vara i nuet” (549). Att titta närmare på bakgrunder främjar alltså vår förståelse av hur tidigare erfarenheter påverkar det som vi gör idag. Vi orienterar oss utifrån en viss världsbild och tidigare erfarenheter, vilka utgör en bakgrund som motiverar våra etiska övertygelser och därför vårt agerande (547). Således kan orienteringar och bakgrunder betraktas som nyckelbegrepp för att analysera odlarnas förhållningssätt till övriga djurarter, i det här fallet insekter. Det första speglar andra djurs ställning i vår världsbild och därigenom etiken som motiverar vårt uppförande gentemot dessa andra. Det senare erbjuder en möjlig förklaring för hur det blir till, utifrån de erfarenheter som vi har och de omständigheter vi lever under.

Till sist är begreppet *fantasi* också viktigt för analysen. Joan Scott (2011:48) definierar fantasi som ett ”sinnets spel som är kreativt och inte alltid rationellt”. Det karakteriseras, enligt Scott, av tre aspekter: (1) fantasi är ”önskans scen”, (2) fantasi ”reproducerar och maskerar konflikter” samt (3) fantasi ”fungerar som ett (tätt kondenserat) narrativ” (49–50). Att en fantasi är kreativ betyder att den som fantiserar föreställer sig något som inte finns. Det som är viktigt att betona är att något som *inte finns* också kan betraktas som något som *ännu* inte finns. Ifall en fantasi reproducerar konflikter innebär det att den återger en världsbild som skapats utifrån vår förståelse av ett problem eller hot, denna världsbild motiverar vårt agerande, samt skapar en uppdelning mellan ett ”vi” som kämpar för ett bättre liv kontra ett ”de” som föreställs hota den möjligheten. Samtidigt maskerar fantasi konflikter för att den står för ett ’vi’ utan några interna konflikter (50). I slutänden fungerar fantasi som ett

narrativ i den mån att den håller samman motstridiga element i vår världsbild, samt löser upp grundläggande motsättningar i vårt resonemang genom att organisera om dem i en temporal följd. Fantasi kan därför förstås som den föreställda framtiden som vår orientering riktas mot eller som en möjlighet att uppfylla det som vi hoppas ska komma. Om en orientering innebär en utgångspunkt, och en bakgrund till det som möjliggör denna utgångspunkt, så är fantasi den föreställda slutpunkten för vår orientering. Att analysera odlarnas fantasier synliggör de slutpunkter som de orienterar sig mot och de motsättningar som de upplever i sitt förhållande till insekter eller till omvärlden. En sådan analys möjliggör också att analysen stöter på motstridiga element, och kan visa hur de hanteras och hur de hänger samman med den bakgrund som odlare påverkas av.

Metod och material

För att analysera de bakgrunder, orienteringar, världsbilder och fantasier som framträder i det förhållande odlare har till insekter, är två huvudsakliga material centrala – besök på tillsammansodlingar samt analys av offentliga medier. Detta motiveras av att det finns två huvudsakliga sammanhang där tillsammansodlingar och deras budskap blir synliga. För det första träder tillsammansodlingar fram som fysiska platser man besöker eller passerar. Besök på tillsammansodlingar ger möjligheten för orienteringar att kunna tolkas utifrån den materiella kulturen på dessa platser. Eftersom tillsammansodlingar avsiktligt skapas och förvaltas av grupper kan det som grupperna väljer att göra där betraktas som en gestaltning av det de orienterar sig mot och står för. För det andra träder de fram via medier där vissa aspekter väljs ut och förmedlas till läsare, tittare eller åhörare. Odlingsgruppernas offentliga medier, såsom sociala mediekonton och webbsidor, kan för sin del betraktas som *kulturella tekniker* eftersom informationen som väljs ut och anses som relevant att dela, återskapas och inskolas till en viss kultur. Den kultur som sammanställs och upprätthålls på detta sätt kan uppfattas som en teknik därför att den fungerar som ett sätt att uppnå

specifika ändamål (Bolin 2012:5). Det offentliga budskapet som odlingsgrupper för fram kan avspegla hur de uppfattar världen, vad som krävs för att förbättra den samt vad det innebär för hur människor beter sig gentemot insekter.

Materialet har samlats in i samband med mitt doktorandprojekt som handlar om aktivism på tillsammansodlingar. Projektet har innefattat fysiska besök på mer än sextio tillsammansodlingar i fem länder (Sverige, Tyskland, Polen, Frankrike och Spanien). Jag analyserar odlarnas förhållningssätt gentemot insekter i första hand genom en *situationsanalys*, vilket innebär att forskaren bekantar sig med kontexten där handlingar äger rum (Clarke 2003). För situationsanalysen har jag använt mig av bilder, observationer och fältanteckningar för att studera vilka uttryck orienteringarna tar sig på den fysiska platsen, det vill säga *hur* odlarna synliggör insekter, *vad* som gestaltas samt *hur* materialitet speglar uppfattningarna om hur människor bör tänka och bete sig gentemot insekter. I artikeln sammanfattas situationsanalysen för att ge en överblick av de orienteringar som den materiella kulturen på tillsammansodlingarna tyder på.

Snarare än att besvara frågan om det föreställda förhållandet mellan människor och insekter leder situationsanalysen till en identifiering av återkommande teman och trender för ytterligare analys. Av den anledningen ägnas merparten av min analys åt tre paradigmatiska tillsammansodlingar som valts ut för djupare granskning. Dessa kan förstås som paradigmatiska därför att de står för bredare trender och praktiker på tillsammansodlingar i relation till insekter. Tillsammansodlingarna i Sverige, Tyskland respektive Polen valdes som paradigmatiska eftersom de speglar föremål och diskurser som förekom på merparten av de besökta tillsammansodlingarna i alla länder. De fungerar således som representativa exempel av tillsammansodlingar som ett särskilt fenomen (Howarth 2005:331; Glynos & Howarth 2007:203). Med paradigmatiska exempel i fokus analyserar jag de olika diskurserna som återfinns där odlare, både individuellt och offentligt, kommunicerar etiska positioner. Materialet innefattar offentliga dokument som visas upp på plats (inkl.

flygblad och affischer), offentliga webbsidor och sociala mediekonton samt intervjuer med odlare i lokala tidningar. Med hjälp av detta material analyserar jag de världsbilder och orienteringar som omfattas av odlarna. Artikeln syftar också till att förstå vilka bakgrunder som motiverar agerandet hos odlarna samt vilka fantasier de anser som eftersträvansvärda i förhållandet mellan människor och insekter. I stället för att skilja ut var och en av de tre tillsammansodlingarna i separata analyser organiserar jag analysen runt några paradigmatiske diskurser som återkommer på de tre utvalda tillsammansodlingarna.

Bi-akta! En orientering mot samlevnad och omsorg

En genomgång av mina fältanteckningar och de fotografier som tagits på alla de besökta tillsammansodlingarna, visade att insekterna alltid har fullt upp med arbete, även efter att de mänskliga odlarnas arbete upphört för dagen. För insekterna var odlingarna arbetsplatser, matställen såväl som hemorter. Jag iakttog bin och getingar fullt upptagna med sitt arbete som pollinatörer. När det nyligen hade regnat såg jag maskar dyka upp från sitt gruvarbete i jorden. På samma sätt lade jag märke till nyckelpigor, fjärilar och många andra insektsarter som också var närvarande på tillsammansodlingarna. Men insekter synliggjordes också av odlarna på olika sätt. I alla länder var ”insektshotell” vanligt förekommande på tillsammansodlingarna. Dessa ”hotell” riktade sig till ett klientel som främst bestod av solitärbin, getingar och nyckelpigor, avsedda som häckningsplatser eller övervintringsbon. De konstruerades oftast av träbitar, bark och ihopbundna vassrör – och ibland tegelstenar – med hål i olika storlekar för att välkomna en mångfald insekter på ett och samma hotell. En annan sorts verksamhet, som främst observerades i Tyskland, var att maskar fick egna ”kaféer” (*Wurmcafé*) där besökare och odlare uppmuntrades att mata maskarna med kaffesump och lära sig om maskarnas roll i jordförbättring.

Även om insekterna spelade en viktig roll på samtliga odlingar, märkte jag att alla insektsarter inte fick lika mycket uppmärksamhet. Bin befann sig i en klass för sig och verkade tillskrivas den viktigaste rollen av alla insekter på tillsammansodlingarna. Den stora betydelse som de tillskrevs framgick tydligast i hur deras närvaro uppmärksammades och hur samvaron möjliggjordes på en annan nivå än med andra insekter. Eftersom andra pollinerande och icke-pollinerande insekter bebodde insektshotellen hade majoriteten av odlingarna också ett flertal bikupor. Bikuporna jag observerade var ofta anlagda mitt på blomstrande ängar som såtts med bi-vänliga blommor. Det var inte ovanligt att dessa ängar omfattade hälften av odlingsmarken. På många odlingar fanns också olika skyltar, dels med information om varför bin bör skyddas, dels för att uppmärksamma förbipasserande människor om binas närvaro. Dessa skyltar uppmärksammade inte bara de bin som tillverkar honung utan även jordbin och andra som också pollinerar. Dessutom hade flera tillsammansodlingar affischer gällande fester och workshops med bin som tema.

De olika åtgärderna som vidtagits i beaktande av bin antydde en orientering mot omsorg – att bin ska tas hänsyn till och hållas i

Bild 1: Äng med bikupor, där ängen omfattar hälften av odlingsmarken.

åtanke. Det innebar en etisk praktik i att avsiktligt ge plats för dem och sörja för dem. Denna etik gestaltades både i en vilja att anlägga platser för binas behov samt att odla vad de ville äta, vare sig dessa växter har ett direkt bruksvärde eller inte. Det visade också sig i en orientering mot att väcka uppmärksamhet om bina hos besökare och förbipasserande genom skyltarna som tillkännagav binas plats på odlingarna. Det handlade således om att avsiktligt möjliggöra och uppmuntra samlevnad. Odlarna såg också till att bina fick allt vad de behövde för sin överlevnad.

Ett svar på varför odlarna gjorde så kunde förstås tolkas som att bin av olika arter har ett bruksvärde och ger något värdefullt tillbaka till människor på ett direkt eller indirekt sätt. Men istället för att anta detta är det motiverat att analysera hur odlarna själva resonerar om behovet av att ta hänsyn till bin. Här går det att titta närmare på några paradigmatiska exempel där odlare själva berättar. På så sätt går det att förstå odlarnas världsbilder, hur de ser på bakgrunden till det de gör, samt huruvida andra orienteringar och etiska övertygelser är inblandade utöver människans kostbehov och smak för honung.

Mångfaldens förstärkare, naturens och människans räddare

Inte helt förvånande visade min granskning av nyhetsintervjuer med odlare, samt offentligt material skapat av odlingsgrupperna, ett erkännande av alla människors beroende av bin. En medlem i Stockholms biodlarförening, som samarbetar med en tillsammansodling, beskriver till exempel i en intervju med en lokaltidning att ”omkring en tredjedel av vår mat är på något sätt beroende av pollinering. Även grödor såsom soja och morötter behöver faktiskt pollineras” (Pettersson 2014). Han medger att många vanliga livsmedel är beroende av binas insats för att befruktning ska ske. Biodlargruppens webbsida förklarar vidare:

Bild 2: Vinterpaviljong där bin och deras kupor flyttas inomhus under vintertid. Utomhus har de också en stor äng för eget bruk från våren till hösten.

Binas *absolut viktigaste uppgift* (min kursivering) är att pollinera växter och därmed möjliggöra deras befruktning. Det är brist på pollinerande insekter och därför behövs det fler bin. Pollineringen ger fler blommor och kan bidra till att utrotningshotade växter lever vidare. Den ger även större skördar av frukt och bär. (Stockholms biodlarförening 2020)

Här framträder en världsbild där bin spelar en viktig roll. Fastän fruktskördar är viktiga för människor pekar gruppen också på blommande och utrotningshotade växter och därmed binas roll i att främja biologisk mångfald. Den 'absolut viktigaste' uppgiften som tillskrivs bin gäller inte den människoorienterade matproduktionen, utan pollinerandet och vad det innebär för ekosystemet överlag. Detta påstående demonstrerar den världsbild som omfattas av biodlarna. Enligt denna världsbild finns det inte tillräckliga mängder av pollinerande insekter, därför spelar bin en särskild roll i att rädda växter och se till deras överlevnad och blomning.

I Warszawa förs detta resonemang även vid en tillsammansodling där *Miejskie pszczoły* (Urbana Bin) medverkar. De arbetar för att främja biodling i staden. Enligt initiativets officiella verksamhetsbe-

skrivning råder det inte bara brist på pollinerande insekter, utan de menar att situationen är mycket allvarligare än så. På sitt Facebook-konto ger de följande beskrivning av läget:

Varför avla bin? Eftersom de är fascinerande. Vi berättar om det. Men de dör också ut och blir sjuka – städer har en chans att bli deras tillflykt. Det är värt att hjälpa dem. Utan dem skulle naturen, så som vi känner den, upphöra att existera. (Miejskie pszczoły 2020; min översättning från polskan)

Biodlaren som intervjuades i Stockholm hävdar också att bin dör ut: ”Vi har ju sett samhällen försvinna här i Sverige också, så det är jag övertygad om” (Pettersson 2014). Men han vidareutvecklar inte vad det innebär för världen, vilket biodlarna i Warszawa gör. Enligt deras resonemang är ut-

rotningen av bin som art inte längre enbart en fråga om problem för växternas befruktning och mångfald i nutiden, eller ens mänsklighetens överlevnad, utan om att hela naturens framtid står på spel. Det innebär, enligt dem, att ’naturen som vi känner den’ är hotad. Inom världsbilden som framträder ser vi alltså att (1) bina betraktas som nyckelarter i naturen, (2) människan står i beroende till dem för sin egen överlevnad, och (3) bina bör hjälpas av människor för att bevara framtiden för alla levande organismer. Detta något oroande scenario utgör den bakgrund som får odlarna att agera, men den är inte den enda diskursen som framhävs av odlarna. Odlarnas illavarslande framtidsbild – alltså en sorts dystopisk fantasi som de orienterar sig emot för att undvika – verkar kompletteras med en

Bild 3: En naturlig bikupa har överförs till ängen som finns på en tillsammansodling. Odlarna har skapat en stödstruktur samt solskydd för att underlätta binas övergång till sitt nya hem.

annan mer tilltalande uppfattning av det som möjliggörs tack vare samlevnaden med bin.

Samvaro och 'bi-undran'

I den världsbild som odlarna omfattar är det erkända beroendet av bin central, och det är i samband med det beroendet som en rädsla för en möjlig framtid framträder. Samtidigt går det också att uppfatta en orientering mot beundran av bina i det sätt som odlarna berättar om bin. Denna beundran grundar sig inte bara i uppskattningen av binas roll i upprätthållandet av naturens mångfald utan de uppskattas också i sin egen rätt. Det är en orientering som inte verkar utgå från en vetenskaplig förståelse av det bin gör för ekosystemet. I stället har jag tyckt mig se hur beundran grundas i odlarnas vardagliga observationer och samvaro med bina, samt i reflektionerna över dessa erfarenheter.

I reportaget om Stockholms biodlarförening finns flera exempel på detta. En biodlare som intervjuades av lokaltidningen säger till exempel att en bikoloni ”är verkligen en superorganism. Ett sam-

Bild 4: Skylt på en odling i Tyskland där det tydligt kommuniceras vem blommorna på ängen är avsedda för ("Här blommar det för bin, humlor och co.!").

hälle består av 50 000 individer. Det är som Borlänge. Tänk dig hur det skulle fungera utan någon polis eller någon som bestämmer” (Petersson 2014). På liknande sätt betonar en annan medverkande i samma artikel att ”man kan liksom höra på tonen de surrar vilket humör de är på. Just idag låter de lite mer aggressiva”. På biodlarföreningens hemsida framförs motiveringen till att vara biodlare med uttalandet ”att vara biodlare är både roligt och lärorikt. Bina överraskar ständigt och du lär dig mer för varje år” (Stockholm biodlarförening 2020). I alla dessa exempel låter odlarna sig imponeras av bin, antingen på grund av deras stora välfungerande samhälle eller på grund av hur de kommunicerar sitt temperament. Utöver detta uttrycks känslor som antingen odlarna själv upplever eller som tillskrivs bina. Föreningen lovar också att ett engagemang i bin ger ökad kunskap, samtidigt som det bjuder på nöje och överraskningar, då bina kan vara både på gott och på dåligt humör. Dessa artikulationer grundas i den bakgrund som odlarna har, där de dels iakttagit bina men också reflekterat över och jämfört dessa observationer med sina egna uppfattningar av människosamhället och mänskliga känslor. Hur odlarna upplever sitt förhållande till bin tolkas således utifrån erfarenheter. I en jämförelse mellan en bikoloni och Borlänge kommun visar det sig möjligt för odlarna i Stockholm att resonera på ett sätt där bin placeras över människor i världsbilden. I detta exempel gestaltas en idé om att människor bör kunna bete sig mer som bina gör – de borde samarbeta och leva i välfungerade fred med varandra istället för att behöva ha någon ordningsvakt eller beslutsfattare över dem. Fantasin om en sådan ”biaktig” stad och vad som inte skulle behövas i den – politiker och poliser – kan även tolkas som en fantasi om ett opolitiskt samhälle.

Det som blir tydligt i dessa beskrivningar är hur odlarna känner igen sig i bina och betraktar dem som lärare och underhållare. En sådan uppskattning visar en orientering mot samlevnad som delvis är motiverad av den vetenskapliga bakgrunden där mänsklighetens beroende av bin erkänns, men också av en erfarenhetsbaserad bakgrund där uppskattning av binas egenvärde, och lärdomar från dem, träder fram. Bin tillskrivs en karisma. Som Elin Lundquist (2018a) resonerar kan den tolkas som en *ekologisk karisma* vari-

Bilder 5: Skylt som uppmärksammar binas samvaro på en tillsammansodling. Ofta innehåller skyltarna en uppmaning av något slag. I det här fallet skulle förbipasserande ”ta hänsyn till jordbina” eftersom ytan är avsedd för dem.

genom odlarna har lättare att upptäcka och uppfatta bin på grund av vissa igenkännliga egenskaper hos bin, samt hur mötet med dem går till (52). De karismatiska egenskaperna som odlarna noterar omfattar binas jämförbara sociala struktur och förmåga att uttrycka sitt humör. Men bina verkar också ha en *affektiv, kroppslig karisma* som framkallar olika känslor hos odlarna (Lundquist 2018b:14). Förutom en generell beundran artikuleras överraskning och nöje som biprodukter (*sic!*) av samspelet. Odlarnas orientering mot omsorg för bin och oro för deras överlevnad kan därför inte lösgras från binas karismatiska påverkan på odlarna. Hur uppfattar och förklarar de hotet som bina står inför? Vilken slags orientering främjas för att bemöta hotet, och vilka etiska övertygelser beror denna orientering på?

Människan som binas räddare, staden som binas tillflykt

Det tidigare citatet från Miejskie pszczoły antyder en orientering i hävdandet att ”städer har en chans att bli [binas] tillflykt. Det är värt att hjälpa dem”. I såväl Warszawa som Berlin och i Stockholm uttrycks viljan att bi-orienterade verksamheter ska ges plats, och genom initiativ att omvandla städerna till bi-vänligare platser, betonas människans roll i att rädda och ge plats åt bin. Som nämns av odlare i Stockholm i lokaltidningsintervjun har bina ”allt svårare att klara sig på egen hand” (Petersson 2014). Att bin inte betraktas kunna klara sig på egen hand motiverar därför en mänsklig insats. Bin kan inte klara sig, men de behöver klara sig – inte bara för sin egen del utan även för mänsklighetens och naturens överlevnad. Att det skulle bli så, motiveras av övertygelsen att städerna är mycket bättre platser för bin i samtiden jämfört med landsbygden, och att bina inte kan rädda sig själva. Angående föreningens övertygelse att städer behöver bli binas tillflykt menar Miejskie pszczołys biodlare att:

Man kan tänka – den urbana miljön är svår för bin, varför odla dem i staden då deras plats är på landsbygdens ängar och i skogar? Ingenting kan vara mer fel! I städer används inga kemiska växtskyddsmedel, det finns många fler vilda arter av växter som bin kan dra nytta av. Vi underskattar antalet mer eller mindre vilda växter som växer i vårt närområde. (Miejskie pszczoły 2020)

I detta resonemang beskrivs städerna som platser för en rikedom av vilda växter samtidigt som de är fria från de kemikalier som används på landsbygden. Samma resonemang återfinns i Sverige. I lokaltidningsintervjun med en biodlare på tillsammansodlingen i Stockholm kopplas landsbygden samman med kemiska växtskyddsmedel och anses därför inte som en plats för bin. Landsbygden är farlig för bina eftersom det används ”allt mer gifter i miljön och fler monokulturer i jordbruket, det vill säga att bönder oftast odlar en och samma gröda på stora arealer land, har lett till att bina har allt svårare att klara sig på egen hand” (Petersson 2014).

Ett liknande resonemang upprepas i Berlin där en tillsammansodling i Kreuzberg har samarbetat med olika biodlingsinitiativ i flera år. I kallelsen som skickades ut till den sjunde *Stadthonigfest* (Stads-honungsfesten) som ägde rum år 2018 meddelas det:

Det visar sig att himmelska förhållanden råder i staden för biodling. På landet saknas bin och biodlare. På grund av industrialiseringen av jordbruket och den massiva användningen av mycket giftiga bekämpningsmedel (#Glyphosat, #Neonicotinoide) har det på många ställen blivit svårt att biodla och tjäna sitt uppehälle från biodling. Bin hittar inte längre mat där. De måste ofta matas under sommaren och de blir förgiftade. (Mellifera Berlin 2018)

Sammanfattningsvis träder en stark kontrast mellan stad och land fram i dessa beskrivningar. Det som blir påtagligt i odlarnas diskursiva artikuleringar är att landsbygden, med dess koppling till jordbruket, betraktas som en fientlig och hotfull plats för bin. I stället är det städerna – inte minst storstäder såsom Berlin, Warszawa och Stockholm – som uppfattas vara hälsosamma miljöer för bina att bo och leva i. Staden föreställs som en tillflykt från landsbygdens industrialisering, vilket går att utläsa som en omvandling av det hegemoniska tankesättet där landsbygden betraktas som en tillflykt från stadslivet (Frykman & Löfgren 1979:62). En sådan föreställning och motsättning blir alltmer märklig om vi jämför den med den vardagliga uppfattningen att stadens miljö – med dess förorenade luft, bostadstäthet eller de så kallade urbana ”värmeöarna” städer kan utgöra, osv. – inverkar negativt på människans hälsa. Trots att sådana fenomen är skadliga för människor blir de icke-problematiska i relationen till bina, en poäng som betonas i ett tidningsreportage om Berlins Stadthonigfest:

Till skillnad från på landsbygden har bin fortfarande ett bra liv i staden: något blommar alltid här, det är varmare än i det omgivande området, och bekämpningsmedel är förbjudna i vissa parker. Till och med är det så att bilavgaser inte skadar honungskvaliteten, det har bevisats i studier. (Schmidl 2015)

Odlarna anser sig ha skapat en binas tillflyktsort från industrialisering mitt i staden. Den fantasin utelämnar dock några motstridiga element, såsom de negativa aspekterna av stadsmiljön. Genom att fokusera på bin i stället för på människor och genom att förenkla bilden av landsbygden som präglad av ett industriellt jordbruk, framställs staden där odlarna bor som ett övertygande alternativ. På ett liknande sätt ser vi att fantasin om människor som binas räddare avpersonaliserar skulden för binas utrotningshotade tillstånd. Istället är det en ansiktslös industri som förkroppsligar hotet, vilket förbiser det faktum att mänskligheten har samarbetat för att skapa och tillämpa både bekämpningsmedel och monokultur i jordbruket.

Bild 6: På en odling finns det en räddningstjänst för bin som befinner sig i fara.

I detta resonemang är det intressant att notera hur odlarna betraktar människorna som de som kan rädda bin från det industriella jordbruket och ta hand om dem i städerna. Detta är förstås inte uteslutet. Men det som är särskilt noterbart är hur odlarna i dessa diskurser beskriver det industriella jordbruket som en avpersonifierad, hotande kraft då det egentligen är en orientering som innebär en egen etik som tillämpas av människor med andra världsbilder (Chrispeels & Mandoli 2003). Lika intressant i resonemanget som träder fram bland odlargrupperna är hur 'staden som tillflykt' och 'människor som binas räddare' fungerar som fantasier om vad som blir möjligt när människor följer odlarnas exempel. Dessa fantasier ger något att orientera sig mot – det goda samvete som det innebär att bidra till binas, människans och hela naturens överlevnad, om man bara välkomnar bin

in till staden och ger plats åt dem. Det finns alltså en intern konflikt som maskeras av fantasin. Då bin och människor lever i ömsesidigt beroende är bin ändå dominerade både på landsbygden och i det urbana rummet. Som Lisa Jean Moore och Mary Kosut (2014) argumenterar i sin forskning om urban biodling har detta att göra med att bina har blivit erövrade av människor, antingen utsatta för utrotning av människor som använder bekämpningsmedel eller beroende av urbana biodlare som deras tolkare, översättare och förespråkare.

Bin och människor tillsammans mot ett gemensamt hot

Utöver att det maskeras att människor skadar och dominerar bin, är det också noterbart att ifrågasättandet av det industriella jordbruket i termer av monokultur används som metafor av odlarna för det som de gör på ett mer övergripande plan när de driver tillsammansodlingar. Till exempel skriver tillsammansodlingen i Berlin i ett manifest som skapats för att rädda platsen från spekulativ utveckling att de står för (eller orienteras mot) ”En fristad för alla människor. För en blomstrande mångfaldig gemenskap av träd, bin, svamp i stället för en kommersiell monokultur av betong” (Laube im Prinzessinnengarten Kreuzberg 2018). På detta vis representerar tillsammansodlingen inte bara binas tillflykt, utan utgör även en fristad för en mångartsgemenskap. Manifestet understryker också behovet av att värdesätta det gemensamma goda i stället för den privata vinsten, vilket innefattar en motsättning av etiska orienteringar. Samtidigt artikulerar manifestet att odlarna som skapade det motsätter sig, eller orienterar sig emot, kommersialisering och kommodifiering. Här är det värt att poängtera att ett manifest i sig är ett medium som är avsett för att uttryckligen kommunicera det som en grupp står för. Därför kan det betraktas som ett orienteringsdokument i den mån att en grupp klargör för sig själv vad den står för, men även för att manifestet offentliggörs för att övertyga och därför orientera allmänheten på något vis.

Med hjälp av manifestet kan vi uppfatta att odlarna inte bara känner igen sig i bina, utan även ser på dem (och även andra växt- och djurarter) som offer för olika former av monokultur, vare sig det handlar om det industriella jordbrukets monokultur av stora fält eller den neoliberala stadsutvecklingens monokultur av betong och vinstdrivande företag som tar över det urbana rummet. Människor och bin måste samarbeta för en gemensam framtid som hotas av det industriella jordbruket och också av den urbana neoliberalismen. Det är just detta resonemang som Arne Næss (1981) betonar när han argumenterar för ett annat tankesätt gentemot hela naturen och identifikation med mer än det mänskliga. Han menar att för att kunna identifiera sig med andra måste man tänka "sådan kunde också jag ha varit", "också jag har litet av det där", och att det kräver att man har "åtminstone ett rudiment av förståelse för extremt anorlunda kulturer" (346). Med andra ord måste människor redan ha en bakgrund till binas kultur för att känna igen sig i den, och för att därmed motiveras att vilja rädda den. Det krävs alltså att odlarna lyckas väcka ett intresse hos allmänheten för biodling och därmed möjliggöra en identifiering med bin. För att återknyta till frågan om karisma, bör odlarna kunna förespråka binas karisma så att också allmänheten påverkas av dem känslomässigt och får en möjlighet att känna igen sig i binas egenskaper och omständigheter.

Getingar – de bortglömda medverkarna

Det är inte av misstag som min analys hittills enbart behandlat förhållandet som odlarna har till bin snarare än till insekter överlag. Om man utgår från det som odlarna tidigare hävdade, att "det är brist på pollinerande insekter och därför behövs det fler bin", så finns det ytterligare märkliga aspekter i detta uttalande. Det är intressant att just bin upphöjs över andra pollinerande insekter. Ibland nämns pollinerande insekter som en helhet, och det är inte bara bin som ses bebo odlingarnas insektshotell eller som flyger runt från blomma till blomma. Under mina besök på tillsammansodlingarna kunde jag ofta iakttä getingar, men de lyftes inte fram i odlarnas diskurser på samma sätt som bina. Det är möjligt att det beror på att

bin också tillverkar ett vanligt livsmedel – honung – vilket ger dem ett mervärde. Som redan nämnts har det kanske också att göra med att binas överlevnad betraktas vara i fara.

Men om överlevnad är kriteriet borde getingar vara lika väl omhändertagna och uppmärksammade. Getingarna är nämligen lika utrotningshotade som bina (Isaac et al., 2013), men detta diskuteras inte i det material som tillsammansodlingarna tar fram. Entomologerna Seirian Sumner, Georgia Law och Alessandro Cini (2018:838) menar att skillnaden mellan bin och getingar beror på en ”kulturellt inrotad implicit bias” där getingar betraktas som obehagliga. De pekar också på binas domesticerande vilket ger dem årtusendens försprång i den allmänna uppfattningen att de gör gott för samhället eftersom de ”har fördelen med en lång historia av samlevnad med människor” (836). Att odlare uppskattar bikolonier och förstår binas beteende beror på en mycket längre historia av intresse än just deras egna erfarenheter. Fastän detta är fallet med bin har både allmänheten och forskarna en lång historia av negativa känslor kopplade till getingar, ”en djupt rotad kulturell uppfattning om getingar som motbjudande” och okunskap vad gäller getingarnas betydelsefulla roll i ekosystemet, menar Sumner et al. (842). Om bin har en viss karisma som beskrivas av odlarna som ’rolig’ och ’övertäckande’ har getingar däremot en annan sorts karisma. Som Helena Hörnfeldt (2018) diskuterar beskrivs getingar ofta som ’oförutsägbara’ (210) eller ’äckliga’ (220). Deras affektiva eller kroppslig karisma provocerar känslor av rädsla och skrämsel. Hörnfeldt förklarar att dessa uppfattningar dels beror på den upplevda faran av ett getingstick, dels på att de plötsligt dyker upp och varken verkar förstå eller respektera människans gränser (222–223).

I likhet med Sumner et al. drar Hörnfeldt slutsatsen att getingar saknar en kulturell närhet till människor eftersom de anses sakna människoliknande eller på annat sätt tilltalande egenskaper (220). Till skillnad från bin saknas getingar i sagor och filmer. Inte heller har de semidomesticerats för att de tillverkar en ätbar biprodukt. Då det endast finns en biart som tillverkar honung, har tillsam-

mansodlingarna inte begränsat sig till enbart honungsbin i sina verksamheter. Sett ur detta perspektiv kan vi förstå hur kulturhistoria – och inte bara personliga erfarenheter – kan förse oss med den bakgrund utifrån vilken individens orientering tar sin riktning. I detta fall kan odlarnas tydligare orientering mot bin kontra andra pollinerande insekter förstås som påverkad av en gemensam historia med åtminstone en biart, och den uppskattning som kommer med årtusenden av samlevnad och kunskap. Denna samlevnad förser odlarna med en bakgrund som gör det lättare för dem att känna igen sig i bisamhällen.

Avslutning

Ju mer samliv, desto mer måste man kunna räkna med varandras hjälp och stöd. En ömsesidig användning skapar personliga ömsesidiga förpliktelser. Vi kan inte bedriva livlig handel med ett folk utan att samtidigt upprätta ett förpliktigande samarbete... det är bara genom arbetets fragmentering och genom avstånden i storsamhälle och ”världssamhälle” som vi kan bli så avskärmade att ömsesidigheten upphör. (Næss 1981:295)

Bin gör en viktig insats för tillsammansodlingar, men relationen är ömsesidig – odlarna behöver bin för blomning och befruktning medan bina behöver nektarn av det människorna odlar. Att binas överlevnad har hotats kan därför, i enlighet med Næss resonemang om avståndet som finns mellan människor och produktionen av deras livsmedel, förstås som orsakat av livsmedelsproduktionens fragmentering. Fastän livsmedelsproduktionen är beroende av bin och andra insektsarter, förstör det industriella jordbruket dessa förhållanden. Det är som svar på denna förstörelse som en ömsesidig omsorgsetik kultiveras och propageras av odlare på tillsammansodlingar. Odlarna verkar orientera sig mot en fantasi om ett hälsosammare samliv med bin genom att välkomna dem in till staden och göra om staden till en tillflyktsort för bin. På så sätt kan det uppfattas som att en mellanartslig gemenskap kultiveras. Att odla ’tillsammans’ begränsas inte till en mänsklig insats utan innefattar

även binas medverkande. Världsbilden som ser detta som möjligt och önskvärt bygger dock på en längre historia och samband med bin som föregår de studerade initiativen. Dessa omständigheter bidrar både till förståelsen som odlarna har av bin och till det de upplever till följd av sin närhet till bin.

Samtidigt framträder en annan orientering utifrån denna världsbild – en orientering emot en annan, dystopisk fantasi där industriellt jordbruk hotar världens överlevnad. Att världsbilden har en vetenskaplig bakgrund i förståelsen av hur ekosystemet fungerar, ändrar inte på det faktum att den dystopiska framtidsbilden, i likhet med världsbilden där staden blir binas tillflyktsort, är en fantasi. Den vetenskapliga världsbilden är ju i slutändan enbart en världsbild, och det som framställs är möjliga framtider som ännu inte existerar. I förlängningen visar sig denna världsbild även utelämnas, eller helt bortse från, andra viktiga pollinatörer på grund av ett snävt huvudfokus på bin. Detta blir desto tydligare när man tittar på skillnaden mellan hur bin och getingar beskrivs – eller inte beskrivs – i odlarens diskurser. Trots att getingar också spelar en viktig pollineringsroll, och även minskar antalet jordbruksskadedjur, finns en historisk brist på närhet till – och antagligen en fientlighet mot – getingar, som förnekar dem samma bakgrund för uppskattning och intresse från människornas sida. En sådan brist på närhet verkar skapa en kulturellt inrotad likgiltighet mot getingar i jämförelse med bin. Odlare erkänner och främjar rollen av bin över getingar och andra pollinerande insekter därför att de har arvt en närhet till dem, i form av kunskap och kulturell praxis som sträcker sig tusentals år tillbaka. Att bin har framträtt i samliv med människor under så lång tid gör det lättare att de fortsätter göra så. De andra har inte samma fördel.

För att nå en djupare förståelse av mellanartsliga relationer, vore det av största vikt att skapa en större medvetenhet om de olika orienteringar och fantasier vi människor omfattar då vi skapar ordning och motiverar vår etik och vårt agerande. Samtidigt måste vi beakta de bakgrunder – såväl personliga som kulturhistoriska – som bidrar till de karismatiska betydelser olika arter får för oss. Alla dessa

olika aspekter bör tas i beaktande för att nå en insikt i de världsbilder människorna omfattar, och för att förklara hur det kommer sig att vissa arter får en privilegierad status medan andra förbises. På det viset uppstår en mer nyanserad bild av de faktorer som gör att bin i högre grad än andra pollinerande insekter erhåller människans aktning. Människor står i en dominansposition i förhållande till bin, getingar och andra insekter vars överlevnad är beroende av människans vilja att rädda dem. Vår syn på vilka arter som bör prioriteras, bestäms i hög grad av den karisma vi uppfattar att de bär på. Den karisma en viss art har tillskrivits är tyvärr inte enkel att ändra på, eftersom den under årtusendens lopp skapats inom den västerländska kulturhistorien, och därför inte kan ignoreras.

Käll- och litteraturförteckning

Otryckt material

Fältanteckningar och fotografi

Laube im Prinzessinnengarten Kreuzberg (2018, 7 oktober). Liebe alle, kommt morgen zur Wunschproduktion und helft uns, damit der Prinzessinnengarten als grüne Oase und #Gemeingut dauerhaft Wurzeln schlagen kann [Facebook statusuppdatering]. Hämtad från <https://www.facebook.com/Laube-im-Prinzessinnengarten-Kreuzberg-1285742624874478>.

Mellifera Berlin 2018. *Stadthonigfest*. Hämtad 03 april 2020 från <https://mellifera-berlin.de/termine/stadthonigfest-berlin/>.

Miejskie pszczoły 2020. Our Story. Hämtad 03 april 2020 från https://www.facebook.com/pg/miejskiepszczoły/about/?ref=page_internal.

Petersson, Erik 2014. De har en livsviktig bi-syssla. *SöderortDirekt*, 5 sep 2014. Hämtad 03 april 2020 från <https://www.stockholmdirekt.se/nyheter/de-har-en-livsviktig-bi-syssla/Ldenie!PXOiEOgpFb2hciZZJhZ7Xw/>.

Schmidl, Karin 2015. Stadthonigfest: Bedrohte Bienen und die Lust am Imkern. *Berliner Zeitung*, 6 aug 2015. Hämtad 03 april 2020 från <https://www.berliner-zeitung.de/mensch-metropole/stadthonigfest-bedrohte-bienen-und-die-lust-am-imkern-li.13099>.

Stockholms biodlarförening. 2020. *Välkommen*. Hämtad 03 april 2020 från <http://www.stockholmsbiodlarforening.se/>.

Tryckta källor och litteratur

- Ahmed, Sara 2006. Orientations: Towards a queer phenomenology. *GLQ: A Journal of Lesbian and Gay Studies*, 12(4), 543–574.
- Bolin, Göran 2012. Introduction: cultural technologies in cultures of technology. In G. Bolin (ed.), *Cultural technologies: the shaping of culture in media and society*. London: Routledge, 1–15.
- Chrispeels, Maarten & Mandoli, Dina 2003. Agricultural ethics. *Plant Physiology*, 132, 4–9.
- Clarke, Adele 2003. Situational Analyses: Grounded Theory Mapping After the Postmodern Turn. *Symbolic Interaction*, 26(4), 553–576.
- Cumbers, Andrew, Shaw, Deirdre, Crossan, John, & McMaster, Robert 2017. The work of community gardens: reclaiming place for community in the city. *Work, employment, and society*, 1–17.
- Ekström, Simon & Kaijser, Lars 2018. Djur – ett kulturvetenskapligt perspektiv. I S. Ekström & L. Kaijser (Red.), *Djur: Berörande möten och kulturella smärtpunkter*. Göteborg: Makadam förlag, 7–34.
- Frykman, Jonas & Löfgren, Orvar 1979. *Den kultiverade människan*. Malmö: Gleerups utbildning AB.
- Glynos, Jason & Howarth, David 2007. *Logics of Critical Explanation in Social and Political Theory*. London: Routledge.
- Howarth, David 2005. Applying discourse theory: The method of articulation. In: Howarth D. & Torfing J. (eds), *Discourse Theory in European Politics*. London: Palgrave Macmillan, 316–349.
- Hörnfeldt, Helena 2018. Skrämmande djur. Kulturella aspekter på zoofobi. I S. Ekström & L. Kaijser (Red.), *Djur: Berörande möten och kulturella smärtpunkter*. Göteborg: Makadam förlag., 199–229.
- Isaac, N.J.B., August, T. & Powney, G. 2013. *Trends in the distribution of UK native species 1970–2010. Preliminary report to JNCC*. JNCC Report No. 488.
- Kimmerer, Robin Wall 2013. *Braiding sweetgrass: Indigenous wisdom, scientific knowledge and the teachings of plants*. Minneapolis, Minnesota: Milkweed Editions.

- Kingsley, Jonathan & Townsend, Mardie 2006. 'Dig in' to social capital: community gardens as mechanisms for growing urban social connectedness. *Urban Policy and Research*, 24(4), 525–537.
- Lundquist, Elin 2018a. Flyttfåglar i sikte. Om affektiva logiker och förhållningssätt till flyttfåglar på Malta. I S. Ekström & L. Kaijser (Red.), *Djur: Berörande möten och kulturella smärtpunkter*. Göteborg: Makadam förlag, 35–64.
- Lundquist, Elin 2018b. *Flyktiga möten. Fågelskådning, epistemisk gemenskap och icke-mänsklig karisma*. Doktorandavhandling. Institutionen för etnologi, religionshistoria och genusvetenskap, Stockholms universitet.
- Löfgren, Orvar 1985. Our friends in nature. Class and animal symbolism. *Ethnos. Journal of Anthropology*, 50(3–4).
- Moore, Lisa Jean & Kosut, Mary 2014. Among the colony: Ethnographic fieldwork, urban bees and intra-species mindfulness. *Ethnography*, 15(4), 516–539.
- Næss, Arne 1989. *Ecology, community and lifestyle*. (David Rothenberg, trans.). Cambridge: Cambridge University Press.
- Næss, Arne 1981. *Ekologi, samhälle och livsstil*. Stockholm: LTs förlag.
- Scott, Joan Wallach 2011. *The fantasy of feminist history*. Durham, N.C.: Duke University Press.
- Sumner, Seiran, Law, Georgia, & Cini, Alessandro 2018. Why we love bees and hate wasps. *Ecological Entomology*, 43, 836–84.

Noter

1 I Sverige finns det inget konsekvent namn på dessa odlingar. De kallas ofta gemenskaps-, kollektiv- eller medborgarodlingar. Tillsammansodlingar är dock det vanligaste namn samt det som används inom svensk forskning. På engelska kallas de *community gardens* och på tyska *Gemeinschaftsgärten*.

Grow Together: Save the World While Building a Meaningful 'Bee-lationship'

Paul Sherfey

Keywords: insects; interspecies relationships; human-animal studies; community gardens

Collective gardens – in which individuals work collectively to cultivate and care for a common gardening area – have become a growing phenomenon in recent years. At these sites, the cultivation of community is often as important as the cultivation of organic, local produce. However, observation and digital research carried out in the context of a transnational study of such gardens demonstrates that this community is not limited to human participants, but instead also includes other animal species at these sites. The article investigates the relationships cultivated with one such group – insects. How might we understand the interest shown by gardeners in building hotels and cafés, sowing meadows and arranging festivals for insects? Do participants only see insects for their use-value, or is there something more occurring in the relationship they cultivate, and how it is represented and discussed?

Beginning with a discussion of the built environment of the studied collective gardens, the article analyses how certain design choices are specifically oriented towards the use and benefit of insects – especially bees. Progressing from physical space to digital space, the empirical discussion then investigates this interest in bees and their welfare further through several paradigmatic examples. In so doing, discourses communicated in manifestos, social media and news interviews are analysed. This is done in order to explore the worldviews from which individuals and groups understand the importance of bees, as well as the backgrounds that influence their actions and the fantasies for the future that provide a focal point towards which to orient their efforts. Finally, I contrast the discourses about bees with the lack of similar discourse about another group of insects which are readily observable at many sites – wasps. I discuss how differing cultural heritages related to each affect how they are valued and reflect on the possibilities available to us as humans to see ourselves and our future as being dependent on one species, while being comparably indifferent to the presence and important contributions of the other.

CATARINA HARJUNEN

Ett feministiskt credo

*Lectio praecursoria*¹

Som barn fick jag en gång kvarsittning i skolan för att ha slagits med en pojke i klassen. Pojken fick bara en tillsägelse. Jag minns ännu den kokande ilskan jag kände över att han inte bestraffades på samma sätt som jag. Det var ju han som började! Sedan, min ändlösa förvåning och skavande känslan av orättvisa när läraren sade: ”Han kanske började, men du är flicka, du borde ha förstått att avsluta det. Flickor ska inte slåss.” Den känslan har skavt i mig sedan dess. Då, när jag var knappt tio år, kändes det i raseriet väldigt rätt att ta till knytnävarna när jag upplevde en orättvisa, mitt kön hade ingenting med saken att göra. Idag förstår jag naturligtvis att våld inte är lösningen. Ingen ska slåss, varken pojkar eller flickor.

Devisen ”flickor ska inte slåss”, vilket mellan raderna betyder ”pojkar ska eller förväntas slåss” håller förhoppningsvis på att dö ut. Men fortsättningsvis förväntas flickor och pojkar, kvinnor och män att föra sig på olika sätt, se ut på olika sätt, *vara* olika. Trots jämställdhet, åtminstone i juridisk mening, utgår vi ifrån att kvin-

---

1 Catarina Harjunen disputerade för doktorsgraden vid ämnet nordisk folkloristik den 4 september 2020 vid Åbo Akademi med avhandlingen *Att dansa med de(t) skeva. Erotiska möten mellan människa och naturväsen i finlandssvenska folksånger*. Som opponent fungerade docent, lektor Maria Bäckman, Stockholms universitet och som kustos professor Lena Marander-Eklund.

nor och män är två olika, motsatta delar av någon mystisk helhet. Någoting utöver kvinnor och män kan dessutom inte finnas. Var kommer denna föreställning ifrån?

I min doktorsavhandling, *Att dansa med de(t) skeva. Erotiska möten mellan människa och naturväsen i finlandssvenska folksånger* (2020) har jag undersökt sägenmaterial insamlat mellan 1860 och 1950. Jag har kritiskt granskat konstruktionen av det så kallat normala i genus och sexualitet i berättade erotiska möten mellan människa och naturväsen. Med erotiska möten menar jag situationer med erotiska undertoner där människor berättas träffa olika naturväsen, det vill säga troll, skogsrå, sjörå och näcken. Det kan vara ett icke-verbalt möte där ingenting annat sker än att väsendet blottar sig för människan, eller så kanske det sker ett meningsutbyte, eller olika sexuella handlingar. I enstaka fall upprepas mötet och de mötande kan bli ett par, kanske till och med gifta sig och få barn tillsammans. Syftet med avhandlingen är att visa hur normalitet konstrueras och upprätthålls. Detta har jag gjort med hjälp av queerteori, vars uppgift är bland annat att ifrågasätta det som anses vara naturligt. Jag menar att normaliteten i sägnerna upprätthålls genom att peka ut det onormala och skeva, misstänkliggöra det och slutligen avfärda det som något oönskvärt och rentav skadligt för omgivningen. I en del sägner kan försök göras att omvända det skeva, assimilera och normalisera det och göra det acceptabelt.

För att kunna avgöra vad som kunde räknas som normalt eller onormalt i det gamla bondesamhälle som sägnerna härstammar ifrån, var jag tvungen att skapa ett sammanhang för sägenmaterialet genom en kontextuell närläsning. Hur såg samhället ut, vilka värderingar hade människorna, hur såg den lagstiftande makten ut och hur fungerade människorna i förhållande till varandra och sin omgivning? Detta metodologiska tillvägagångssätt öppnar upp för många intressanta insikter i relation till samtiden. Det var här jag insåg att trots lagstadgad jämställdhet så kvarstår många gamla strukturer, såsom att en tioårig flicka på 1990-talet inte förväntades slåss med en pojke på skolgården. Vi har idag en bredare samhällslig diskussion om kvinnors och mäns roller men ändå är normer-

na och strukturerna oerhört seglivade. Om detta kan till exempel metoo- och dammenbrister-rörelserna vittna. I efterföljande kommentarer såsom ”får man inte ens skämta längre?” blev det klart och tydligt att även om kvinnors juridiska rättigheter ökat så har inte mäns självutnämnda rätt till kvinnors kroppar minskat.

Jämställdheten är tydligen svår att greppa och implementera för många. I sin omtalade roman *Bitterfittan* från 2007 frågar sig författaren Maria Sveland hur vi någonsin ska kunna få ett jämställt samhälle när vi inte ens klarar av att leva jämställt med dem vi älskar (Sveland 2007: 9). Jämställdhet låter så enkelt. Dela fifty-fifty i hemmet, lika lön för lika jobb på arbetsplatsen. Varför är det så svårt att få till stånd, såväl samhälleligt som privat? Jag menar att det till viss del beror på den signifikans som tillskrivs biologi. Det vill säga: mannens respektive kvinnans biologi styr deras lynne och handlingar. Kvinnor och män upplevs fortfarande vara olika lämpade för olika uppgifter.

De mänskliga konstruktioner som kallas natur och kultur innehar här en avgörande roll. I min avhandling tar jag i min analys även avstamp i posthumanistiska tankegångar. Posthumanismen innebär en dekonstruktion av humanismen och idén om människan som skapelsens krona. I sägenmaterialets erotiska möten är väsendet ofta en kvinna och människan en man. Eftersom naturväsen ofta tolkas som en förlängning av naturen blir mötet inte bara ett möte mellan kvinna och man eller väsen och människa, utan även ett möte mellan natur och kultur. Historiskt har kvinnors sexualitet liknats vid den nyckfulla, vilda naturen samtidigt som kvinnan, paradoxalt nog, har ansetts passiv och i behov av mannens virilitet för att väcka hennes passioner. Inom posthumanistiska och queereko-logiska kretsar finns en kritik mot dessa tankesätt, där kvinnan är ett med naturen och mannen företräder den rationella, sansade och utbildade kulturen. Låter det här ålderdomligt och som någonting som knappast kan ha någon relevans längre? Hur många gånger har du inte hört män (och även kvinnor) uttala sig om kvinnor som känslomässigt fragila, orimliga och hysteriska när de vågat vara obekväma? Och hur många gånger har du inte hört män bli alldeles

ifrån sig över världsliga ting såsom nyinspelningar av gamla actionfilmer där kvinnor tagit över mäns roller? Det går sannerligen att fråga sig vem som är känslomässigt fragil och hysterisk.

När natur och kultur möts i erotiska möten i folksågner sker en hopblandning av kropp och diskurs. I mötet synliggörs normer och förväntningar, men även rädslor och besvikelser. Det är inte lätt att förlika sig med sina begär och få dem att passa in i den kulturella och sociala ram en bär med sig. Det är skrämmande att ge sig hän och att bryta tabuer. Det orsakar en asymmetri i identiteten som dittills kanske varit klarlagt heteronormativ. Gränserna suddas ut och kategoriseringen av människor blir svårare. Kategorisering ger människan en illusion av trygghet och ordning i en värld som inte går att kontrollera, hur gärna människan än vill och försöker utöva kontroll. Människans behov av kontroll och självskrivna rätt att utöva makt över andra arter härstammar delvis från upplysningstidens filosofi men även från en äldre, biblisk försäkran om att Gud skapade människan till sin avbild och att människan därmed har rätt att lägga världen framför sina fötter. Denna inställning har haft ödesdigra konsekvenser i form av kolonialism, rasism, sexism, homofobi och transfobi (jfr Harari 2017).

Sågner om människans erotiska relationer med väsen kan tolkas som ett sätt att stå i opposition mot de ramar samhället vill individen ska anpassa sig efter. Begäret blir mer än en längtan efter fysisk närhet och ömhet, det blir en motståndshandling. De kvinnliga väsendena har i egenskap av sin omänsklighet ett friare spelrum än mänskliga kvinnor att uppföra sig så att säga okvinnligt, och detta menar jag kan tolkas som både som ett varnande exempel på hur kvinnor inte ska vara och som ett uttryck för en längtan att få vara mer fri, mer obrydd om vad andra tycker och tänker om en.

De väsen som förekommer i avhandlingens material har naturhistoriskt sett aldrig existerat, men de existerade och existerar fortfarande i en berättartradition. Eftersom vi vet mycket lite om sägnernas funktion kan vi inte veta säkert varför sägnerna berättats. Men berättandet i sig är för människan universalt och tidlöst. I dagens berättande, främst skönlitteratur och olika visuella medier såsom

film och teve, uttrycks utanförskap och motstånd mer än någonsin förr. Ett exempel är *The Shape of Water*, Guillermo del Toros film från 2017. Filmen skildrar en döv kvinna, Eliza, som under det kalla kriget arbetar som städerska på ett statligt laboratorium på amerikanska östkusten. Hon upptäcker att experimenten på hennes arbetsplats kretsar kring en humanoid amfibie, ett slags muterad fiskman. Fascination och sympati för varelsen leder till att Eliza besöker den på varje arbetsskift och slutligen blir hon förälskad i varelsen, som av forskarna enbart kallas the Asset, tillgången. Filmen hyllades för såväl rollprestationer som manus och regi och vann även Oscarsstatyetter. Guillermo del Toro, som såväl skrev som regisserade filmen, har flera gånger uppmärksammat det faktum att han är mexikansk immigrant i USA och att han därför levt i ett utanförskap som fått honom att identifiera sig med monster. "Some people find Jesus. I found Frankenstein" sa han i en intervju om *The Shape of Water* (Rottenberg 2017). Hans filmer har rönt stor framgång och uppskattning hos människor som känner sig marginaliserade och demoniserade, antingen genom sin sexualitet eller på andra grunder som anknyts till ett upplevt annorlundaskap. Många tittare känner igen sig och sympatiserar med filmmonstren vars enda synd är att de inte ser ut som de i maktposition ser ut. Berättandet om erotiska relationer med humanoida väsen är alltså inte någonting som förblivit i det förgångna. Om *The Shape of Water* är ett sätt att uttrycka utanförskap, kritik mot status quo och toxisk manlighet, och längtan efter meningsfulla relationer över artgränser, kan då inte sägner ha berättats av samma orsak? Bondesamhället var inte homogent trots att det kanske präglades av kollektivism i större utsträckning än dagens samhälle. Det har alltid funnits individer som inte kan eller vill leva enligt förutbestämda mönster. Det gäller bara för forskningen att lyfta fram dessa hittills tysta erfarenheter, vilket också börjat ske mer och mer. Det har alltid funnits flickor som inte velat vara flickor, pojkar som inte velat vara pojkar – i alla fall inte enligt de villkor som ställs upp av deras omgivning. Sägerberättandet om individer som vågar gå emot normer kan då fungera som ett andningshål.

Jag menar att folksägnet som handlar om erotiska möten mellan människa och väsen kan ses som en subversiv berättelse, ett sätt att åtminstone i berättelsens värld få dansa med det skeva. Tråkigt nog slutar det sällan väl för de skeva i folksägnetens värld. I avhandlingen visar jag att även om det förekommer vad vi skulle kalla lyckliga slut, där människa och väsen lyckas leva tillsammans i alla sina dagar, är dessa exempel få. Liksom i dagens populärkultur, där hbtq-personer får stå ut med hjärtesorg och svarta personer är de som först faller för seriemördarens yxa, verkar det i sagnetens värld mer intressant rent dramaturgiskt att låta de skeva lida. Kanske ska privilegiet att ha fått synas och höras straffas med lidande?

Vad skulle jag säga åt flickan på skolgården som stod där, förvirrad och förbannad, med axlarna nertyngda av världens alla orättvisor och ett brinnande raseri i hjärtat? Jag skulle säga åt henne att fortsätta bråka. Kanske inte slåss med knytnävarna, men definitivt fortsätta vara arg, ifrågasätta, vara högljudd. Jag skulle säga åt henne att suga i sig all ny kunskap som en svamp och lyssna på andras erfarenheter. Jag skulle be henne att dra lärdom av människorna omkring henne men även våga tro på sin egen förmåga att lära andra. Jag skulle råda henne att ta vara på allianser och att meningsfulla relationer inte alltid kommer färdigt paketerade och pryddigt etiketterade. Jag skulle hoppas att hon alltid orkar vara nyfiken och obekvämd.

Ingen föds fri från det förflutna och ingen kan undgå samhällets strukturer. Men alla kan lära sig att se bortom strukturerna och ge andra utrymme att berätta sina erfarenheter. I min avhandlings slutdiskussion konstaterar jag att en behållning av min studie är insikten att det normala inte är en universal sanning som för alltid kommer att bestå och se likadan ut. Det normala går alltid att ifrågasätta och förändra. Processen kanske är långsam och energikrävande, men den är möjlig. Se bara hur enkelt vi i coronans år har övergått till att tala om "det nya normala" istället för "återgång till det normala". Genom att lära sig se bortom det normala och våga dansa med de(t) skeva möjliggörs en mer mångfacetterad bild av verkligheten med flera möjligheter till meningsfulla förbindelser.

Källor

- Del Toro, Guillermo (Regissör) 2017. *The Shape of Water*. [Film]. TSG Entertainment & Double Dare You Productions.
- Harari, Yuval Noah 2017. *Homo deus. En kort historik över morgondagen*. Stockholm: Natur och kultur.
- Rottenberg, Josh. 2017 Q&A: Guillermo del Toro's highly personal monster film 'The Shape of Water' speaks to 'what I feel as an immigrant'. *Los Angeles Times*. 5 september. <https://www.latimes.com/entertainment/movies/la-et-mn-guillermo-del-toro-telluride-20170905-htmlstory.html> (Hämtad 2020-09-23).
- Sveland, Maria 2007. *Bitterfittan*. Stockholm: Norstedts.

Kustfiskare om hållbarhet, resiliens och kunskap

Den sydvästfinska skärgården med Åland har under ett hundratal år varit föremål för forskarnas, kanske särskilt etnologernas intresse. De båda universiteten i Åbo har i olika repriser förklarat skärgården eller havet som ett slags ansvarsområde som prioriterats högt i forskningen. Fiskenäringen har här kommit att utgöra ett huvudintresse i etnologisk forskning under 1900-talet. Under de senaste åren har det varit mer tyst, men det här avhjälpas av Kirsi Sonck-Rautios¹ avhandling som tar upp fiskespåret och för oss ända in i dagens situation.

Avhandlingen har formen av en artikelavhandling bestående av fyra publicerade artiklar samt en sammanfattande framställning där artiklarnas särart beskrivs och sammanhangen förklaras. Tidsbegränsningen gäller åren från 1880-talet, då vinternotfisket blev så livligt att man kan tala om en exportindustri, fram till nutiden när samma näring mer eller mindre kollapsat sedan utförsbacken inletts under 1990-talets isfattiga vintrar. Fiskesamhället i Rimito utgör centralort för Sonck-Rautios studier men utvecklingar görs också till Sastmola i Satakunta och Pargas. Sonck-Rautio utgick i sina fältarbeten till en början med en hypotes om att klimatförändringarna skulle vara det huvudsakliga problemet för fisket men kom efter kontakten och erfarenheter från fältet att koncentrera sin forskning på andra faktorer.

Sonck-Rautio intresserar sig därför huvudsakligen för hur fiskarna själva förhåller sig till anpassning till nya förhållanden och det egna samhällets förmåga att långsiktigt hantera förändringar och stör-

---

1 Kirsi Sonck-Rautio: *The Fishers of the Archipelago Sea – Resilience, Sustainability, Knowledge, and Agency*. Turun yliopiston julkaisu – Annales Universitatis Turkuensis Sarja - Ser. B Osa – Tom. 493. Turku 2019.

ningar i miljö och de sociala systemen, något som brukar betecknas med termen resiliens. I artiklarna behandlas delvis samma område och tema utgående bland annat från etnoekologiska metoder. Med lite olika frågeställningar angriper Sonck-Rautio det lokala fiskarsamhällets utveckling utgående från ett välrefererat teoretiskt smörgårdsbord med ytterligare begrepp som agens (strömmingens roll), anpassning och kulturell hållbarhet, socio-ekologiska system, politisk, lokal och feministisk ekologisk kunskap. Materialet består av sammanlagt 23 djupintervjuer, deltagande fältarbete men också av material från media och diskussionsforum. Såväl fiskare, familjemedlemmar, talespersoner och forskare har intervjuats under arbetets gång.

Artikel I kretsar kring agenstemat där den lokala fiskarsamhällets (kallat Socio-Ecological System: SES) kunskap (kallad Local Ecology Knowledge: LEK) om strömmingens vanor och anpassning ses som *ett* medel att studera deras icke mänskliga agens. Bland annat börjar strömmingen att anpassa sig till den allt lägre salthalten i Östersjön genom att övergå till att äta sötvattensplankton i brist på de traditionella saltvattensplankton som utgjort huvudfödan.

Artikel II handlar om hur vinternotfisket på 1990-talet mer eller mindre försvann från Rimito. Orsakerna var a) den resurskrävande teknologiseringen av fisket ledde till att fisket blev lönearbete för ett begränsat antal människor från att ha varit ett arbete för större delar av befolkningen med betalning i fisk. b) Kommunikationer med bro etc till Rimito gjorde att försäljningen kom att inordnas i det kommersiella nätverket där priserna kunde variera och effektiva fiske ledde till lägre priser. c) Resiliensen var inte så hög, man övergick till andra näringar och lönejobb (specialisering på potatis och grönsaker, fiskodling etc.). d) Till en del bidrog också trålfiskets dominans, men det är svårt att påvisa även om den lokala ekologiska kunskapen framhöll detta. Det fanns alltså adaptationsförmåga i det socioekonomiska systemet men den kulturella resiliensen var inte så stor.

Artikel III behandlar det osynliga arbete som kvinnor bidrar med i det småskaliga fisket där man direkt marknadsför sina förädlade fiskprodukter. Bara 9 % av de registrerade fiskarna är kvinnor, men i verkligheten är det en betydligt större andel som verkar inom branschen. Man kanske anser det onödigt att registrera sig ”dubbelt”. Artikeln granskar de roller män och kvinnor haft i fiskeverksamheten och hur dessa roller utvecklats genom tiden. Sonck-Rautio skriver att kvinnans roll i det här sammanhanget alltid har underskattats av vetenskaplig forskning och tar här hjälp av feministisk politisk ekologi (Feminist Political Ecology) och begrepp som bekönad kunskap (Gendered knowledge). Kvinnorna i undersökningen har ofta en stark roll i förädlingen av fiskeprodukter och vid försäljningen av dem på diverse marknader, men tycks ofta ställa sig i bakgrunden t.ex. vid intervjuer eftersom de inte anser sig vara riktiga fiskare.

Artikel IV närmar sig pudelns kärna och kännetecknas av att starkt förespråka en utveckling där fiskarnas socio-ekologiska system med dess lokala ekologiska kunskap kunde medverka i de beslutfattande organ som i stort bestämmer hur framtiden ska te sig för det småskaliga fisket vid Finlands kuster. Sonck-Rautio befinner sig här i en politisk etnologisk tradition och tar upp tre faktorer som setts som problematiska av både fiskare och representanter för myndigheter och forskare. Gråsälen som från och med 1990-talet återkommit från en lång nedgångsperiod konkurrerar starkt med fiskarna om samma produkter. De har dessutom i allt högre grad lärt sig att ”stjäla” fisk ur bragder och nät vilket orsakar stora förluster för fiskarna. Men det stora felet här anser de ligga i ersättningsystemet som baserar sig på inkomsternas storlek. En fiskare med lite fångst men många förstörda nät får därför lite ersättning jämfört med en fiskare med bra fångster och moderat förstörelse av redskap. Storskarvens framfart vid kusterna och debatten kring det har väl inte undgått någon. Fiskarna hävdar att den största skadan görs av att skarvarna äter fiskar (gärna gös) under uppväxttiden och detta bidrar till att man från myndighetshåll i konserveringsavsikt försökt höja storleksgränsen på den gös som får fångas av fiskare. Fiskarna anser sig vara oskyldiga till fångsten på mindre gösar. Även om

Sonck-Rautio betonar att även om åsikterna bland fiskarna och delvis också bland forskare och myndigheter varierar så tenderar de förstnämnda ändå att förespråka mer drastiska åtgärder för att bevara kustfisket i Finland.

Man måste således kunna inbegripa den lokala kunskapen i beslutsfattandet för att undvika att det social-ekologiska systemet eller lokalsamhället känner sig förfördelat och diskriminerat utan i stället i högre grad skulle omfatta de beslut och åtgärder som vidtas.

Om man sänker sitt akademiska garde och ser mer allmänt på förhållandet mellan akademisk och ”folklig” kunskap gällande skilda angelägenheter, kan man konstatera att det är någonting som ofta kan orsaka debatt och kontroverser. Men det finns goda skäl till att försöka jämka ihop dem på ett fruktbart sätt, något som kanske inte alltid är så lätt vilket inte Sonck-Rautio heller påstår. Hon konstaterar själv från sina fältarbeten att t.ex. föreläsnings- och diskussionstillfällena kan kännetecknas av att publiken starkt tar ställning till anförandena och att då för lokalbefolkningen framföra obekväma åsikter kan vara svårt. Det står klart att termen ekologi numera är så allmängiltig att den ofta behöver hjälp av förledor och bestämmningar. Sonck-Rautios fiskarinformer använder inte termen ekologi överhuvudtaget när de talar om sin miljömässiga kunskap även om de säger sig känna till ordet. Hon beslutar sig ändå att använda sig av begreppet (Local Ecological Knowledge) men betonar att den lokala kunskapen naturligtvis är sammanflätad med den vetenskapliga genom skolgång och utbildning.

Avhandlingen är stringent skriven särskilt i de mer teoretiska avsnitten och så vitt jag kan bedöma är det engelska språket utmärkt. Författaren kopplar till de stora globala problemen inom fiskenäringen med rovfiske och ”allmänningarnas tragedi”, men kopplingen blir ändå något vag. Koncentrationen på fiskarnas kunskap i framställningen gör en mer nyfiken på vad som egentligen är på gång i Östersjön också i ett biologiskt perspektiv.

Niklas Huldén

Utflykter till framtidens stränder – diskussioner om kollaps

Norska forskare, socialantropolog Peter Bjerregaard och folklorist Kyrre Kverndokk, har redigerat en framtidsorienterad antologi om kollaps.¹ *Kollaps. På Randen av framtiden* utforskar våra uppfattningar om kollaps och vad vi föreställer oss kommer att hända efteråt. I boken ingår många olika infallsvinklar på detta (totalt 17 artiklar och förord), med bidrag från både kulturforskare och naturforskare. I centrum står den ekologiska katastrofen och klimatförändringarna, som särskilt hotar mänskligheten, men andra fenomen relaterade till kollaps lyfts också fram.

Inom kulturforskning, arkeologi och historievetenskap har katastrofer och kollaps från olika tider studerats och tolkats. Kollaps är därför inte ett främmande område för kulturforskare, utan en traditionell del av våra ämnen. Det är bra att det i boken sammanställts en omfattande lista med källor och forskningslitteratur om kollaps. På detta sätt kan hoten i samtiden ses ur ett bredare perspektiv.

Huvudbudskapet i boken är att kollaps alltid ger upphov till något nytt. Den här boken fokuserar faktiskt inte på hur en framtida kollaps skulle kunna förhindras, utan lyfter fram reflektioner över vad som skulle kunna bli resultatet av kollapsen. Här ges också utrymme åt framtidsfantasier i en artikeln av konsthistoriker Ingrid Halland om plast och plasticitet i den italienska konstnären Gaetano Peces verk, och science fiction som både ett sätt att föreställa sig framtiden och en kritik av nutiden i en artikel av släktforskare Ingvil Hellstrand.

---

1 Peter Bjerregaard & Kyrre Kverndokk (red.): *Kollaps. På randen av framtiden*. Illustrert av Kristen Jensen Helgeland. Dreyers Forlag Oslo, 2018.

Boken tar upp flera olika teman med anknytning till kollaps. Flera artiklar handlar till exempel om antropocen, både ur natur- och kulturvetenskapligt perspektiv. Biolog Dag O. Hessen betraktar katastrofer som en drivkraft för evolutionen och geolog Henrik H. Svensen beskriver de naturliga förhållandena i holocen och deras förändringar med tanke på antropocens natur, medan socialantropolog Thomas Hylland Eriksen funderar över hur komplexa system kollapsar. Konceptuella reflektioner över kollaps får plats i flera artiklar, vilket gör läsningen intressant. Bokens styrka ligger just i dess mångsidighet och de olika perspektiv som olika discipliner erbjuder för diskussion.

Den här bokens sätt att närma sig framtiden för tankarna till olika konstnärliga tolkningar. Boken *Kollaps* påminner mig till exempel om Antti Salminens experimentella roman *Mir* (2019), som äger rum någonstans i framtiden, i en post-mänsklig värld av social och ekologisk kollaps. I romanen *Mir* har människor främst rollen som tjänare i ett krig mellan svampar och växter. Boken *Kollaps* påminner mig också om konstnärsgruppens IC-98 miljökonstverk *Khronos House* (2016-2017), som är en fastighet omgiven av ett ståltrådsstängsel i Pöytyä i sydvästra Finland. Verket är ett utrymme dit människor inte har tillträde och som naturen långsamt tar över. Dessa verk, liksom artiklarna i antologin *Kollaps*, belyser olika nivåer av annorlundahet och alienation som för tankarna till en tid efter människan. En ny verklighet kan utvecklas utan människor, och det är kanske inte dåligt. Kristen Jensen Helgelands drömmande illustrationer i början av varje artikel förstärker intrycket av en post-mänsklig tid där fragment av det förra och det redan förlorade flätas samman i naturens kretslopp.

Maija Mäki

Det svenska köket som rum för drömmar, ideal och vardagsliv

Det ligger ett omfattande grävarbete till grund för denna bok om det svenska köket, och den omfattar hela tretton artiklar av elva skribenter.¹ Det kulturhistoriska innehållet i boken är en guldgruva för alla som av olika anledning intresserar sig för köket som både rum och plats under de senaste 100–150 åren. Jenny Lees introducerande text ”Det moderna köksrummets historia” är rikt till sitt innehåll och så pass omfångsrikt till sin utformning att det till och med hade kunnat fungera som en separat bok. Jag lärde mig mycket om det föränderliga köket i relation till pågående samhällsliga förändringar och i dialog med efterdyningarna till 1900-talets båda världskrig. Förändring är ett av de underförstådda ledorden i bokens inledande kapitel, och vi får ta del av orsakerna till dessa förändringar. Den som haft en bild av köket som något självklart, statiskt och oföränderligt får verkligen sina tidigare grundvalar ordentligt omskakade. Eller som jag, som länge grunnat över ursprunget till alla de ”lantliga kök” som återges i så många inredningstidningar och som så många uppenbarligen suktar efter. I Marianne Larssons kapitel om spisen får man ett svar genom ett fotografi från 1924 som visar en modell av ett amerikanskt kök utställt för svensk utställningspublik. Det ljusa, rymliga svenska ”lantliga köket” var en i det närmaste ouppnåelig dröm från Amerika. Där ser man. Ett annat bidrag som jag vill lyfta fram är Ulrika Torells kapitel om köksbordet som utöver sitt intressanta kulturhistoriska innehåll om en vardagsmöbel samtidigt ger en läsupplevelse tack vare hennes vackra vetenskapsprosa.

---

1 *Köket. Rum för drömmar, ideal och vardagsliv under det långa 1900-talet*, 2018. Red. Ulrika Torell, Jenny Lee & Roger Qvarsell. Nordiska museet, Stockholm.

Ett kapitel jag läste med förtjusning både som klädvtättningsintresserad kulturvetare och över den etymologiska utredningen av ordet diska är Roger Qvarsells text om denna av så många oönskade vardagssyssla. Osynliggjord som den är i sin vardaglighet och koppling till smuts lever den sitt eget stilla liv och producerar normer i det fördolda. Jag kan inte låta bli att notera den indirekta frågan som skribenten ställer om varför man inte verkar ha upplevt tillfredsställelse över det rena diskresultatet när rena kläder verkar ha väckt stor entusiasm. Ett möjligt svar är att äldre tiders vardagsdiskning, som beskrivs i artikeln, har stora likheter med den vardagliga gråtrista småvtätten av barnkläder och strumpor, medan stortvätten genom vilken den som hade råd till ett omfångsrikt linneförråd kunde uppvisa både rikedom och kunnande påminner mer om den halvoffentliga kalasdiskningen efter större bröllopsfester och födelsedagskalas.

Även om det för visso är intressant med matbord, spisar och kastruller, frysar och skafferier, så upplever jag att det blir väldigt materialitetstungt i bokens första del. Den kompakta känslan förstärks av att de flesta kapitlen i den första delen har samma upplägg: de inleds i sent 1800-tal och avslutas i nutid. Detta innebär samtidigt att kapitlen blir (för) långa, och att avslutningen i nutid inte håller kvar mitt läsarintresse. Det som berör nyare tider hade varit värda andra analytiska ingångar. Djupanalyser av ett fenomen under en kortare period hade kunnat nyansera bilden, likt de tre kapitel som anvisats en plats i slutet av boken. Av dessa vill jag särskilt lyfta fram Orsi Huszs och Karin Carlssons gemensamma analys av relationen mellan Konsumentverkets råd och de stora kökstillverkarna, där de visar på hur svenska statens standardiserade kökskunskap – och vad som kan tyckas vara storebrorsmentalitet – på försorg av möbeljätten Ikeas katalog förs fram på bred front i Europa. Utöver de analytiska förtjänsterna som kapitlet har, fick det mig att glädjas över mitt eget icke-standardiserade hembyggda kök av min snickarkunnige far.

En så här diger volym med många skribenter med olika vetenskapliga bakgrunder hade kunnat börja upplevas som spretig, vilket inte

alls är fallet med *Köket*. Snarare är det så att den tematiskt är så tätt hållen att jag önskar mig lite välavvägda utvinkningar. Den artikel som förtjänstfullt bryter av den tematiska tätheten är Jenny Lees text om köksträdgården som hon ser som en förlängning av köket. Inspirerad av detta får jag uppslag som djuren i köket i form av husdjur och ohyra. Och det sinnliga omtalas mest i förbifarten och oftast i form av lukter som man av hygieniska skäl velat rationalisera bort under de många förbättringsförsöken som genomdrivits under seklet. Det upplevda köket för vidare till något som jag saknar, och det är den enskildes röst. Jag saknar dem som befolkade köken, använde apparaterna och köksredskapen, och jag upplever inte att boken lyckas synliggöra dem. Ett undantag utgörs av ett kapitel mot slutet av boken där Helena Bergman analyserar husmödrars brev skrivna till radioprogrammet "Husmorsskolan". Köket som diskursiv arena i 1940-talets svenska kvinnooffentliga samtal visar enligt henne på ett ideal som hon kallar för en "trivsamt modernitet" med en harmonisk balans mellan ingredienserna rationalitet och (rätt sorts) känslor. Det sammantagna källmaterialet är varierande och boken lyckas på så sätt belysa många olika aspekter av köket. En materialkategori som jag dock saknar finns i traditionsarkiven exempelvis i form av svar på frågelistor om vardagsliv. Och något som förvånar mig är att traditionsvetare lyser med sin frånvaro i listan på skribenter, just med tanke på att etnologer och folklorister i långa tider intresserat sig uttryckligen för det vardagliga, vardagens föremål och berättande om det levda vardagslivet.

Köket är en kunskapsfylld, välskriven och tjock bok med artiklar som, för att ge mest behållning borde läsas separat. Det är ett gediget verk som ger en utförlig analys av det svenska köket under det långa 1900-talet.

Sofie Strandén-Backa

Affekter och känslor

Inom kulturvetenskapen har känslor och affekt redan en längre tid varit användbara analytiska begrepp. Då man för drygt tio år sedan talade om känslornas och känslöyttringarnas betydelse i samband med analys av olika typer av material eller specifika fenomen, föredrar man idag ofta att tala om affekt. I antologin *Affektit ja tunteet*¹ [Affekter och känslor] använder sig författarna till de separata artiklarna av båda begreppen. Antologin är ett resultat av etnologföreningen Ethnos verksamhet. Ethnos arrangerar årligen seminarier med inbjudna föredragshållare kring aktuella teman. Denna gång, våren 2018, hade seminariet rubriken *Sense and sensibility – ethnology of affect*. Efter själva seminariet sammanställs i regel en bok bestående av ett urval av föredragen, ofta utgående från metodologiska och teoretiska frågor. Så också denna gång.

Böckerna som etnologföreningen Ethnos ger ut används ofta som undervisningsmaterial vid universiteten i Finland och denna antologi är också ett utomordentligt exempel på en sådan möjlighet. Studenterna frågar ofta vad de ska läsa just i relation till temat affekt och känslor och undrar vilket av begreppen de ska använda och vad som är skillnaden mellan dem. Samtidigt som det ter sig lockande att ge entydiga svar – känsla är ett och affekt ett annat – blir svaret i detta fall att det beror på vem du frågar. Så måste det antagligen också vara i kulturvetenskapliga ämnen där begreppsdiskussionen är av grundläggande art.

Antologin består av nio artiklar och en inledning skriven av redaktörerna, vilken jag återkommer till. Artikelförfattarna består av välrenommerade etnologer från både Sverige och Finland. Artiklarna behandlar affekt och/eller känsla i relation till ett flertal intressanta

---

1 *Affektit ja tunteet kulttuurien tutkimuksessa*, toim. Jenni Rinne Anna Kajander & Riina Haanpää. Helsinki: Suomen kansatieteilijöiden yhdistys Ethnos ry 2000.

teman. Bland annat behandlas barns rädslor gentemot atombomben i intervjuer med personer födda på 1950- och 1960-talet och barns rädslor i relation till klimatförändringen i nutid av Helena Hörnfeldt med hjälp av begreppet emotionella regimer. Marjo Kolehmainen och Taina Kinnunen diskuterar affektiva repertoarer i skriftliga levnadsberättelser om beröring. I äldre material handlar det snarare om bristen på beröring. Hur finländare förhåller sig till minnet av beröring tolkas genom begreppet affektiv ojämlikhet. För en del kan det handla om en energigivande och helande beröring, medan andra levnadsberättelser behandlar traumatiska erfarenheter.

Intressant är också artikeln om hatprat på nätet inom manossfären, det vill säga ett specifikt manligt område. Tuija Saresma menar att hatet producerar en slags toxisk anti-feminism som förstärker manossfärens ideologiskt färgade känslagemenskaper. Detta görs bland annat genom att utesluta kvinnor ur gemenskapen och genom att göra dem till fiender.

Jonas Frykman diskuterar i sin artikel affekt i relation till sommarstugor och arvsskiften. Frykman menar att i dagens värld kan arvsskiften ske ganska odramatiskt med ett undantag – sommarstugan. Han analyserar några frågelistsvar från både Sverige och Finland med avseende på dessa konflikter. Att det blir konflikter just kring sommarstugor menar han beror på att sommarstugorna är ett slags scenograferad drömvärld eller en heterotopi där andra regler än vanligt gäller. Sommarstugorna är platser som upplevs med en sådan affektiv intensitet att de lämnar bestående intryck. Ett sådant intryck kan vara bitterhet då man upplever att arvskiftet skett på ett orättvist sätt. Maja Povržanović Frykmans artikel diskuterar hur vissa föremål framträder som sensitiva föremål (*sensitive objects*) i minnesmaterial. De övriga artiklarna behandlar bland annat affektiva upplevelser i relation till ens hemstad, skam och skuld i handledningssituationer, affekt i arbetsplatsmentorering, samt känslor i en husmors dagbok från förra sekelskiftet.

Det finns orsak att återkomma till begreppen känsla och affekt och användningen av dem i denna antologi. Redaktörerna framhåller att användningen av affekt som begrepp i kulturvetenskap växt fram för att tillfredsställa ett behov av att öppna upp människors sätt att förstå fenomen och situationer, samt att affekter styr vårt sätt att tänka och våra beslut. Behovet att använda sig av begreppet affekt bygger också på att det finns erfarenheter som inte är lätta att beskriva via representationer. Sådana är till exempel då vi blir rörda, upplever en stämning i en viss situation eller då upplevelsen är kroppslig. I inledningen presenterar redaktörerna dels uppfattningar om att känsla och affekt är ett och samma, dels uppfattningen att känsla (eller emotion) är en kulturell tolkning av affekt. Socialpsykologen Margaret Wetherell gör ingen skillnad mellan emotion och affekt och detta synsätt är idag relativt utbrett. Tydligt är också att redaktörerna för denna bok föredrar att använda sig av begreppet affekt. Däremot gör inte alla artikelförfattare det. Till exempel uppfattar Povrzanović Frykman affekt som det som föregår känsla. Att alla författare i antologin inte är överens kan uppfattas som aningen förvirrande. Men man kan också tolka det som respekt för olika vetenskapliga synsätt. Redaktörerna har i sin inledning förtjänstfullt diskuterat begreppen på ett mycket klagörande sätt. Om du väljer att läsa någon artikel rekommenderar jag att du börjar med inledningen för att kunna placera den valda artikeln i en helhet.

Lena Marander-Eklund

När diagnosen blir en identitet

Trauma, stigma, hälsa och sjukdom har diskuterats mycket i akademiska kretsar, men det finns få publicerade verk om ämnen inom folkloristik. Trevor J Blank och Andrea Kitta tog på sig uppdraget att sammanställa verket *Diagnosing Folklore – Perspectives on Disability, Health and Trauma*.¹ Trevor J. Blank är folklorist och biträdande professor i engelska och kommunikation i Potsdam State University New York. Hans forskningsintressen är populär- och folkkultur, humor, massmedia och digital humaniora. Andrea Kitta är en folklorist specialiserad i tro och det övernaturliga samt medicin som är ett av bokens teman. Kitta är biträdande professor vid Engelska fakulteten i East Carolina University. Boken är en antologi där tolv amerikanska och en kanadensisk forskare presenterar sin forskning. Artiklarna behandlar också ämnen och områden utanför Nordamerika, vilket väcker frågan om varför de inte också inkluderade flera utländska forskare i boken. Det kunde specificeras i boken varför redaktörerna valt just de forskare som de har valt.

Diagnosing Folklore behandlar hur stigmat och traumat av hälsa, sjukdom och funktionsvariation, verkar på individuella och kollektiva nivåer. I artiklarna redogörs för hur informanterna finner deras sjukdom eller tillstånd vara stigmatiserande, samtidigt som det blivit en del av deras identitet. Boken är tredelad och den första delen "Disability, Ethnography, and the Stigmatized Vernacular" och introduktionen presenterar teorin och metodologin på ett problematiserande sätt. Blank och Kitta kritiserar forskning om sjukdom, funktionsvariation och hälsa som framställs som framgångshistorier, eftersom det bygger på en normalisering där sjuk anses vara det onormala och ett tillstånd som inte är önskvärt. I andra artiklar anser forskare att detta förminskar de andra narrativen,

---

1 Trevor J Blank & Andrea Kitta (red.) 2015. *Diagnosing Folklore – Perspectives on Disability, Health and Trauma*. Mississippi: University Press of Mississippi.

vilket leder till att funktionsvarierade blir ännu mera osynliga och stigmatiserade. Blank och Kitta anser att detta är ett metodologiskt problem. Diagnosen, och narrativet som uppstår av det, leder till stigma, vilket lägger de diagnostiserade i en grupp. Gruppen blir både sedd som ”de andra”, och forskaren kan uppleva den gruppen vara ”de som behöver en röst”, ”de som behöver hjälp”. Trevor och Kitta påpekar att forskarna måste reflektera över varför de forskar i diagnostiserade, hur deras egen roll påverkar forskningen och hur de borde forska. I varje kapitel i boken har de olika forskarna olika tankar och tillvägagångssätt för att tackla dessa känsliga ämnen som boken ska behandla.

Bokens andra del ”Folk Knowledge, Belief, and Treatment in Regional and Ethnic Health Praxis” tar upp alternativa vårdmetoder som folkmedicin, naturmedicin, helande och huskurer, och lokala diagnoser på sjukdomar. Kapitlen förklarar olika orsaker till varför människor väljer alternativa läkemetoder. Dessa orsaker kan variera mellan de dyra medicinpriserna, medicinernas bieffekter, stigmatiserande diagnoser, avsaknaden av kommunikation i hälsovården eller letandet efter något extra som sjukhusen inte kan erbjuda.

Bokens tredje del ”The Performance of Mental Illness, Stigma, and Trauma” följer med performansen av sjukdom. Artikeln ”Deranged Psychopaths and Victims Who Go Insane: Visibility and Invisibility in the Depiction of Mental Health and Illness in Contemporary Legend” av Diane E. Goldstein, ansåg jag vara ett bra exempel på att illustrera hur sjukdomar kan bli stigmatiserade. Här förklaras varför psykisk störning ofta visas som någonting farligt i fiktiv underhållning. På TV visas 70% av karaktärer med psykiska störningar som aggressiva och en femtedel som mördare. Det visas även mycket mördare med psykiska störningar på nyheter, eftersom det säljer bäst. Orsaken varför det visas psykiska störningar med negativ karaktär och varför de flesta av dessa är män, anser forskare kunna ha kopplingar till historien kring avinstitutionaliseringen på 1950-talet samt till statistik som visar att män oftare än kvinnor får psykiska störningar med aggressiva symptom. I artikeln ”Broadcasting the Stigmatized Self: Positioning Functions of YouTube Vlogs

on Bipolar Disorder” av Darcy Holtgrave, analyseras performansen och funktionen av youtubers som berättar om att vara bipolära. Youtubers försöker främja detta genom att sprida information, skapa stödgrupper, tala om stigma och dylikt. Motsatsen till detta kommer i artikeln ”Falling Out of Performance: Pragmatic Breakdown in Veterans’ Storytelling” av Kristiana Willsey, som behandlar veteraners berättande, där deras narrativ är byggt på motstridigheter. Veteranerna har brist på tillit till försoningen som narrativ borde ge, vilket leder till problem i berättandet av deras krigshistorier. Problemen kan bero på försöket att skydda sin egen identitet, stigmat av att vara en veteran som ovilligt berättar, att berätta berättelser för olika publikur och berättelser som de inte klarar av att berätta. Liksom andra sjukdomar känner veteranerna att deras posttraumatiska stressyndrom är en identitet.

Den nionde artikeln skriven av London Brickley “Tales from the Operating Theater: Medical Fetishism and the Taboo Performative Power of Erotic Medical Play” är annorlunda än de övriga artiklarna, men jag anser att den ändå passar in i boken. I kapitlet har forskaren sökt sig till barer i Storbritannien och USA där det utövas medicinsk fetischism. Till fetischen hör bland annat sjukvårdskostymer, ofta med erotiska tvistar som PVC och korsetter samt maktleksaker. Dessa maktleksaker kopplas till västvärldsläkevärdens hierarkiska stigma, där läkaren har den styrande rollen och patienten är i en sårbar ställning.

Jag finner att alla artiklar i boken passar in i helheten, då de alla följer bokens röda tråd. Även om alla forskarna har ett folkloristiskt eller etnografiskt tillvägagångssätt samt behandlar samma ämnen i sin forskning, är dessa inte repetitiva. Materialet är varierande och ger en bred insikt. Blank och Kitta använder sig av relevant forskning och problematiserar både tidigare forskning och sin egen forskning i dessa ämnen. De försöker visa nya sätt att forska i ämnet, vilket jag anser att de lyckas med. Boken utlovar en möjlighet till sporrande diskussioner om metoder, teorier och folkloristiska förhållningssätt till funktionsvariation, hälsa och trauma. Detta anser jag att boken till stort sett uppfyller. Att boken heter specifikt ”Diagnosing

Folklore – Perspectives on Disability, Health and Trauma”, finner jag inte helt passande, då det togs upp ganska lite om hälsa i boken, snarare genomsyrade sjukdom och speciellt stigma starkt i boken.

Boken är vetenskaplig, vilket gör den enklare att läsa för människor som har en akademisk bakgrund, eller har tagit del av forskning förut. En del av artiklarna kan vara svåra att förstå för någon som inte är inläst på narrativforskning eller folkloristik, men förutom detta finner jag att boken kan läsas av vem som helst som är intresserade av ämnena som behandlas. Vissa av forskarna ville även att deras forskning skulle nå en större publik, i önskan om att den kunde användas i hälsovården och dess personalutbildning. Redaktörerna Blank och Kitta ansåg bokens ämnen funktionsvariation, hälsa och trauma vara aktuella år 2015, vilket jag finner gälla även idag. Sjukdomarnas sociala natur gör att de kommer att vara aktuella i folkloristisk forskning, så länge som folk berättar om dem.

Linda Yrjölä

Konsten att sticka

”Konsten att sticka”¹ är fritt översatt titeln på Anna Rauhalas doktorsavhandling i etnologi, som tar avstamp i den stickningsrenässans som pågått under 2000-talet. Stickning har, förenklat uttryckt, gått från att vara en självklar, vardaglig färdighet för främst kvinnor, via en period som en lite ambivalent symbol för huslighet, och till att nu växa i popularitet som kreativ uttrycksform och terapeutisk verksamhet. I avhandlingen anläggs ett historiskt perspektiv på stickning, med fokus på stickandets och det stickades olika uttrycksformer från 1800-talet till nutid. Tyngdpunkten ligger på tiden fram till 1970-talet i ett agrart Finland – en avgränsning som anges som relaterad till det empiriska materialet. Detta material utgörs av en stor mängd svar på flera frågelistor som skickats ut på 1960 – 1970-talet, arkiv- och tidningsmaterial, Nationalmuseets samling av stickade vantar samt av svar på en kort frågelista som delades ut på Nationalmuseets stickcafé som Rauhala var med om att organisera och förverkliga.

Det centrala begreppet i avhandlingen är färdighet [taito] och avhandlingens syfte är att granska de färdigheter som stickning och stickande inneburit i, och som en del av, olika tidsperioder. Dessa färdigheter och värden undersöks både på institutionaliserade och icke-institutionaliserade plan, på samhällelig nivå och individnivå. Med begreppet färdighet riktas blicken mot hur stickning lärts ut, tränats in och värderats i olika sammanhang. Tyst kunskap diskuteras också som väsentligt för hantverksfärdigheter, en diskussion som intressant relateras till hur traditioner och normer förmedlas och till kulturanalys som metod att problematisera det vardagliga samt att ta i beaktande sinnen, kroppslighet och känslor som en viktig del av kulturella processer.

---

1 Rauhala, Anna 2019. *Neulonnan taito*. Kansatieteellinen Arkisto 59. Helsinki: Suomen muinaisyhdystys.

Efter att i de inledande kapitlen redogjort för avhandlingens utgångspunkter, teori, metod och material, behandlar följande kapitel stickningens historia i Europa och Finland och stickning som teknik. Här lyfter Rauhala fram ett förbisett arkeologiskt fynd från Åbo, som visar på att stickning förekommit redan på 1400-talet i Finland, vilket är långt tidigare än vad som antagits vara fallet. Stickandets förutsättningar i form av tillgång till material och redskap belyses i följande kapitel med exempel från frågelistsvar som speglar förhållandena i början av 1900-talet, vilket leder in på ett avsnitt om hur stickande och sticktekniker lärts ut till barn i hemmen och hur stickning institutionaliserats i skolans handarbetsundervisning.

Avhandlingens mittpunkt och mest omfattande kapitel utgörs av en genomgång av Nationalmuseets samling av stickade vantar, med en diskussion kring hur denna samling tillkommit och därigenom om hur det stickade värderats. Fokus ligger här också långt på att beskriva samlingen utgående från de tekniker, material och färger som använts i vantarna, för att därigenom undersöka stickning som färdighet. Det här är ett avsnitt som kanske kräver en viss förtrogenhet med stickningstekniker för att läsaren ska hänga med, även om beskrivningarna är noggranna. I slutet av boken finns dessutom en ordlista över stickningsrelaterade termer. Avsnittet utmynnar i en autoetnografiskt inspirerad analys, genom att Rauhala själv stickat några av de vantmodeller hon beskrivit. Metoden kallar hon färdighetsetnografi, där hon strävar till att i växelverkan med empiriskt material undersöka och tolka både uttalad och tyst kunskap. Intressant och belysande här är bland annat diskussionen kring relationen mellan färgval i stickning och belysningsförhållanden. I följande avsnitt återgår avhandlingen till frågelistsvaren, genom att diskutera mäns stickande och stickning som en könad färdighet i agrarsamhället. Den viktiga roll stickandet spelade under krigstiden tas upp i ett eget avsnitt. Slutligen diskuteras stickning som färdighet i samtiden och de olika positiva värden och effekter som stickning som hobby kan förknippas med idag, speciellt med tanke på välmående.

Avhandlingen lyckas bra med att kombinera många olika typer av empiriskt material till en väl sammanstickad helhet. Föresatsen att analysera stickning både på institutionaliserad, samhällelig nivå och individuell nivå är genomgående och analysen visar hur stickandets betydelser skiftat. Men med det maktbegrepp som används, förstås makt som en persons eller organisations förmåga att styra, influera och kontrollera andras beteende. Det här är en begreppsdefinition som landar i en problematisk slutsats: att dagens hobbystickande framstår som fritt från makt. Valfrihet riskerar här att likställas med frihet. Här hade jag önskat en mer kritisk läsning också av stickning som kulturellt uttryck i samtiden. Sammanfattningsvis är avhandlingen mycket intressant läsning för alla som är intresserade av hur kulturella färdigheter och hantverk kan studeras genom att ta många olika typer av källor och metoder i bruk, samtidigt som den också kan tilltala en bred läsekrets av stickningsintresserade.

Ann-Helen Sund

Konsumtionskultur: Innebörder och praktiker. En vänbok till Helene Brembeck

Redaktörerna för vänboken till professor emerita Helene Brembeck beskriver hur hon vigt sin forskargärning åt att i bred mening studera konsumtion.¹ Hon har analyserat vardaglig konsumtionskultur i relation till aspekter som nostalgi, barndom, mat och mobilitet. Med en tydlig tvärvetenskaplig öppenhet har Brembeck låtit kulturanalytiska och ekonomiska perspektiv mötas, och på så vis överskridit samt ifrågasatt dikotomier som ”konsumtion – produktion” och ”kultur – ekonomi”. Brembecks mångfacetterade angreppssätt på konsumtion som kulturellt fenomen har gett inspiration och uppmuntrat till en rad tvärvetenskapliga studier och samarbeten, något som denna vänbok åskådliggör väl. Förutom redaktörernas introduktionskapitel bidrar 18 forskare från olika discipliner med 15 kapitel inom en rad olika konsumtionsrelaterade områden.

Vänboken bjuder på intressanta artiklar som representerar olika och överlappande forskningsinriktningar inom konsumtionskultur. Ett övergripande tema för några av artiklarna handlar om hem, hus, trädgård och odling. I kapitlet ”Att dela och dela med sig. Trädgårdsväxter, kulturarv och ekonomi” studerar Katarina Saltzman och Carina Sjöholm hur trädgårdsodlare utvecklar en informell marknad. Genom att byta fröer och växter med varandra, utveckla kunskaper tillsammans och dela med sig av växter, formar trädgårdsodlarna vänskapsband och gemenskaper. Författarna pekar på hur denna delningsekonomi också utgör kulturarvsförvaltande praktiker där kunskaper om kulturväxter väcks till liv, utvecklas och förs vidare.

---

1 Johansson, Barbro, Peterson McIntyre, Magdalena & Sörum, Niklas (red.) 2019. *Konsumtionskultur: Innebörder och praktiker. En vänbok till Helene Brembeck*. Göteborg/Stockholm: Makadam.

Ett närliggande tema som förekommer i flera av artiklarna handlar om konsumtion och marknader i relation till hållbarhet. I kapitlet ”Handla med hjärtat. Kulturella perspektiv på alternativa handelsplatser” problematiserar Cecilia Fredriksson biståndsbutikers betydelser för konsumtionspraktiker. Hon skildrar komplexiteten och mångtydigheten i personers förhållningssätt till dessa alternativa marknader. Begagnade produkter kan ha många olika laddningar och upplevas som ”unika”, ”sunkiga” eller ”hållbara”. Biståndsbutiker utgör dessutom mångsidiga handelsplatser där personer med skilda drivkrafter och villkor möts. Fredriksson menar att marknaderna allt oftare blir arenor för identitetsskapande kritik mot konsumtionssamhället och att de är nära förknippade med idéer om hållbarhet.

Genus är ett annat tema som präglar flera av artiklarna i vänboken. I kapitlet ”Damfotbollskläder för imageskapande och funktion” studerar Viveka Torell hur personer inom damfotbollen upplevde damfotbollskläder som nytt produktsegment. Genom att ta fasta på dessa upplevelser av de nya klädesplaggen, som till exempel att de är trånga, figursyddas, opraktiska eller signalerar professionalism, skildrar Torell skiftande förhållningssätt och strategier hos fotbollsspelare, marknadsförare och andra aktörer. Genom att ta fasta på produktutveckling, marknadsföring och konsumtion av nya varor belyser och problematiserar Torell alltså övergripande föreställningar om femininitet, maskulinitet, kroppar och funktion.

Konsumtion och marknader via digitala plattformar är också ett tema som förekommer i flera av vänbokens bidrag. I kapitlet ”Vem handlar maten? Äldre, butiker, hemtjänst och digital teknik i samverkan” analyserar Lena Hansson, Ulrika Holmberg och Anna Post hur digitalisering av matmarknader påverkar förutsättningarna för äldre konsumenters matinköp. Hur kan butiker, digital teknik och hemsfären anpassas för att underlätta äldres matinköp, är en fråga författarna ställer sig. De visar hur digitalisering har förutsättningar att skapa såväl möjligheter som begränsningar i äldres vardagliga matkonsumtion. Förutom dessa exempel på övergripande ämnesområden behandlas en rad andra konsumtionsrelaterade ämnen i

boken. Barn och konsumtion, hamstring av basvaror samt butiksmusikens roll för konsumenter, är några exempel.

Vänboken är sammantaget rik på empiriska ämnesområden, metoder och analytiska perspektiv. Att konsumtionskultur betraktas i relation till olika åldersgrupper och att flera av bidragen tar fasta på hur både fysiska och digitala marknader präglar vardaglig konsumtion, är exempel på hur boken bidrar till en bred konsumtionskulturell förståelse. Även om det finns exempel där vi rör oss mellan samtid och dåtid, hade det varit välkommet med fler kulturhistoriska infallsvinklar på konsumtion. En större blandning av samtida och kulturhistoriska perspektiv hade skapat ytterligare förutsättningar att problematisera såväl dåtida som samtida konsumtionsmönster. Även en större socioekonomisk spännvidd på konsumtion som kulturell praktik, där medelklassperspektiv problematiseras och kompletteras tydligare, hade berikat bokens analytiska bidrag.

Framställningarna är i regel empirinära och tillgängliga utan att för den delen sakna relevanta och varierande teoretiska tillämpningar som lyfter diskussionerna som förs. Analyserna i de olika bidragen sker bland annat med avstamp i diskursteori, ANT, materialitet och genusteori. Till detta tillför författarna återkommande teoretiska problematiseringar av konsumtionsbegreppet, vilket därför genomgående blir ett centralt teoretiskt verktyg.

Trots skilda empiriska fokusområden förenas bidragen i att de belyser konsumenters och konsumtionens komplexitet. Konsumtionsprocesser är som Orvar Löfgren skriver i antologins slutkapitel "Vad kan konsumtion vara?" inte enkom "köpbeteenden, marknadsföring och kundvanor". Konsumtionsprocesser är även intimt förknippade med identitetsbyggen, känslor och till synes triviala vanor, en komplexitet som antologins bidrag illustrerar väl. Artikelförfattarna tar nämligen fasta på konsumtionens skenbara trivialitet. De använder vardagsnära empiri om bland annat fröer och trädgårdsodling, secondhandshopping samt fotbollskläder för att beskriva och problematisera större samhällsfrågor om exempelvis kulturarv, hållbarhet eller genus. Genom denna vardagsnära ansats

är antologins bidrag tydligt kulturanalytiska. Samtidigt präglas artiklarna av en framgångsrik tvärvetenskaplighet där texterna genomsyras av varandra och sina respektive vetenskapliga hemvister. Detta går hand i hand med Brembecks forskargärning som i sig både är tydligt kulturanalytisk och tvärvetenskaplig, där perspektiv och forskningsområden präglas av ämnesöverskridande samarbeten och metoder.

Vänboken till Helene Brembeck bjuder sammanfattningsvis på intressant läsning med skiftande teman som problematiserar flera stora och angelägna samhällsfrågor. Boken visar på konsumtionsfältets komplexitet och fungerar även som en upplysande överblick på samtida konsumtionsforskning. En sådan översikt är även relevant bortom akademien - konsumtionskultur angår oss alla.

Gurbet Peker

Författarpresentationer

Jenny Ingridsson är fil. dr i etnologi, verksam vid institutionen för kultur- och medievetenskaper, Umeå universitet. Just nu bedriver hon det postdoktorala forskningsprojektet ”Migration and Settler Colonialism: The Makings of Heritage among Swedish Descendants in Argentina” samt projektet ”Mobiliserade byar: hur lokalsamhällen agerade under skogsbränderna 2018 och omorienterar sig mot framtiden”.

Lars Kaijser är professor i etnologi vid Institutionen för etnologi, religionshistoria och genusvetenskap vid Stockholms universitet. Hans forskningsintressen behandlar bland annat populärmusik och kulturarv, guidade turer och verksamheter i skärningspunkten mellan natur/kultur. Under senare år har han bland tillsammans med Simon Ekström varit redaktör för antologin *Djur, Berörande möten och kulturella smärtpunkter* (Makadam 2018). E-post: lars.kaijser@etnologi.su.se

Kim Silow Kallenberg är fil. dr i etnologi, verksam vid institutionen för kultur- och medievetenskaper, Umeå universitet. Hon bedriver det postdoktorala forskningsprojektet ”De som dör unga. Marcus och Noel och utanförskapet i innanförskapet”. Projektet har en autoetnografisk ansats och handlar om två unga män som dött en förtidig död i spåren av missbruk och psykisk ohälsa, samt deras anhöriga. Tidigare forskning har berört frågor om makt och identitet med ett särskilt fokus på klass och genus. Empiriskt har Silow Kallenbergs forskning fokuserat bland annat tvångsvård av unga, etableringen av nyanlända flyktingar och glesbygdsfemininitet.

Gurbet Peker är fil. mag. i etnologi från Uppsala universitet. Hennes examensarbete behandlade livsstilmigration från svenska storstäder till gotländsk landsbygd. Hon har även bidragit med en artikel på tema ”hembygd” i årstidskriften *Från Gutabygd* (2019).

Paul Sherfey är doktorand i etnologi på Södertörns högskola. För tillfället arbetar han med projektet ”Kultiverande revolution: Akti-

vism och politisk kultur på kollektivodlingar” där han undersöker hur odlare gestaltar och förverkligar sina önskningar och strävanden om en annan framtid genom att sköta odlingar kollektivt. Han intresserar sig för förhållandet mellan det förflutna, nuet och framtiden i samband med vardagsaktivism

Sofie Strandén-Backa är doktor i folkloristik vid Åbo Akademi. För tillfället arbetar hon med projektet ”Varggränser. Affektiva möten mellan människa och det vilda” som finansieras av Svenska litteratursällskapet i Finland. Hon har senast medverkat i projektet ”Vardagens rum” om 1900-talets kulturhistoria med texter bland annat om brödbakning, klädtvättning och dödsvarsel.

AnnCristin Winroth är lektor i etnologi vid Institutionen för kultur- och medievetenskaper vid Umeå universitet. Hon undervisar där inom etnologi- och museologutbildningen. Winroth deltar för närvarande inom ett forskningsprojekt tillsammans med flera forskare på den egna institutionen om muntligt berättande som materiellt kulturarv och samhällskraft. Den egna delstudien handlar om museers insamling och bruk av berättande för demokratiska syften. Därutöver intresserar hon sig för representationer och narrativisering av husdjur, samt hur studier av tyst kunskap som skapas i relationer mellan djur-människa kan utvecklas teoretiskt och metodologiskt.